

Čas. 2112

58194

EKONOMICKÝ ČASOPIS

37 | 1989 | 11

8.— Kčs

Z OBSAHU

REPČIKOVÁ, Jindra — MARKUŠ, Jozef: Základné otázky a súvislosti dlhodobého rozvoja niektorých infraštruktúrnych a informačných aktivít v SSR (v jednote vecných a mechanizmových hľadísk) — VINCŮR, Pavol: Tendencie demografického vývoja SSR — HALUŠKA, Ivan: Vzájomný vzťah menového kurzu a cien a problémy komparatívnych výhod — MATHĚ, Svätoslav: K metóde koeficientov používanej pri tvorbe časových radov — MLČOCH, Josef: Význam jakosti v súčasnej etape zvyšovania efektívnosti výroby — SCHMÖGNEROVÁ, Brigita: Zamyslenie nad prvým britsko-československým sympóziom na ekonomickú tému (a nielen nad ním) — Profily — Recenzie

Ekon. Čas., 37, 1989, č. 11, s. 977—1064

ISSN 0013-3035

Ing. Vaňo

S-1-C

24.0190

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie a metodológie spoločenskej prognózy a výsledkov prognostických prác, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoáznych ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического народного хозяйства, теории и методологии общественного прогноза и результатов прогнозистических работ, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory and methodology of the social forecasting and of the results of forecasting works, theory of the economic policy, finances, industrial economics, agricultural economics and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific and technological revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Egon Hlavatý
Výkonná redaktorka Zora Komínková
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Ivan Figura, Vladislav Garaž, Ivan Haluška, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Jozef Košnár, Ján Kúkel, Adam Laščiak, Ladislav Lysák, Jozef Markuš, Vladimír Mikuláš, Jan Přívara, Štefan Samson, Jozef Sokira, Eduard Šarmír, Milan Šikula, Ladislav Unčovský, Jozef Vojtko, Vladimír Vrtiak

Adresa redakcie: Fučíkova 10, 811 02 Bratislava, telefón 576 37, 543 41-3.

Číslo bolo redakčne spracované v auguste 1989.

OBSAH

State	
REPČÍKOVĀ, Jindra — MARKUŠ, Jozef: Základné otázky a súvislosti dlhodobého rozvoja niektorých infraštruktúrnych a informačných aktivít v SSR (v jednote vecných a mechanizmových hľadísk) — — — — —	979
VINCŮR, Pavol: Tendencie demografického vývoja SSR — — — — —	995
Diskusia	
HALUŠKA, Ivan: Vzájomný vzťah menového kurzu a cien a problémy komparatívnych výhod — — — — —	1008
Konzultácie	
MATHĚ, Svätoslav: K metóde koeficientov používanej pri tvorbe časových radov	1021
Prehľad	
MLČOCH, Josef: Význam jakosti v súčasnej etapě zvyšování efektivity výroby	1037
Glosy	
SCHMÖGNEROVĀ, Brigita: Zamyslenie nad prvým britsko-československým sym-póziom na ekonomickú tému (a nielen nad ním) — — — — —	1051
Profily	
Maurice Allais — nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu za rok 1988 — Z. Komínková — — — — —	1055
Recenzie	
HLAVATÝ, E.: Riadenie ekonomiky: jednota vnútorných a vonkajších vzťahov — J. Sokíra — — — — —	1060

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи	
РЕПЧИКОВА, Йиндра — МАРКУШ, Йозеф: Основные вопросы и связи длительного развития некоторых инфраструктурных и информационных активностей в ССР (в единстве вещественных точек зрения и точек зрения механизма) — — — — —	979
ВИНЦУР, Павол: Тенденции демографического развития ССР — — — — —	995
Дискуссия	
ГАЛУШКА, Иван: Взаимоотношение валютного курса и цен и проблемы сравнительных преимуществ — — — — —	1008
Консультации	
МАТЕ, Светослав: К методу коэффициентов применяемому при построении временных рядов — — — — —	1021

Обзоры

- МЛЧОХ, Йозеф: Значение качества на современном этапе повышения эффективности производства — — — — — — — — — — 1037

Глоссы

- ШМЕГНЕРОВА, Бригита: Раздумье над первым британско-чехословацким симпозиумом по экономической теме (и не только над ним) — — — 1051

Профили

- Морис Аллэ — носитель Нобелевской премии по экономии в 1988 г. — З. Коминкова — — — — — — — — — — 1055

Рецензии

- ГЛАВАТЫ, Э.: Управление экономикой: единство внутренних и внешних отношений — Й. Сокира — — — — — — — — — — 1060

CONTENTS**Articles**

- REPČÍKOVĀ, Jindra — MARKUŠ, Jozef: Basic Issues and Relations of Long-term Development of Some Infrastructural and Information Activities in the SSR (in the Unity of Factual and Mechanism Viewpoints) — — — — — 979
 VINCŮR, Pavol: The Tendencies of Demographic Development of the SSR — 995

Discussion

- HALUŠKA, Ivan: The Mutual Relation of the Rate of Exchange and Prices and Problems of Comparative Advantages — — — — — — — — — — 1008

Consultations

- MATHĚ, Svätoslav: On the Method of Coefficients in Creation of Time Series 1021

Review Articles

- MLČOCH, Josef: The Significance of Quality in the Current Stage of Increasing of Efficiency of Production — — — — — — — — — — 1037

Glosses

- SCHMÖGNEROVĀ, Brigita: Reflection upon the First British-Czechoslovak Symposium on Economic Subject (and Not Only upon It) — — — — — 1051

Profiles

- Maurice Allais — 1988 Nobel Prizewinner in Economics — Z. Komínková 1055

Book Reviews

- HLAVATÝ, E.: Management of the Economy: the Unity of Internal and External Relations — J. Sokira — — — — — — — — — — 1060

Základné otázky a súvislosti dlhodobého rozvoja niektorých infraštruktúrnych a informačných aktivít v SSR (v jednote vecných a mechanizmových hľadísk)

REPČÍKOVÁ, Jindra — MARKUŠ, Jozef

Úvod

K základným všeobecným tendenciám spoločensko-ekonomického vývinu patrí v súvislosti so zvyšovaním stupňa rozvoja výrobných síl a delby práce postupné formovanie, rozširovanie a v rámci spoločenského procesu vyčleňovanie (osamostatňovanie) tzv. obslužných činností, resp. terciárnej sféry. Postupujúci vedecko-technický pokrok, pre ktorý je charakteristická *terciarizácia*, prináša so sebou rozsiahle a hlboké zmeny v charaktere spoločenského výrobného procesu, v spôsobe života i práce obyvateľstva; mení sa hierarchia ľudských potrieb i spôsobov ich uspokojovania. Tento proces — svojou podstatou celosvetový a už v súčasnosti sa zreteľne prejavujúci vo vyspelých krajinách — vedie k tomu závažnému dôsledku, že rozvoj terciárnej sféry sa stáva nevyhnutným predpokladom a nevyhnutnou podmienkou prechodu k novej kvalite spoločenského reprodukčného procesu. Ak berieme do úvahy uvedené podmienenosť spoločensko-ekonomického rozvoja rozvojom terciárnych aktivít, je potrebné zdôrazniť najmä jej prognostický, budúcnostný význam a dosah. Rozvoj týchto aktivít totiž okrem toho, že je nevyhnutným a — vo forme infraštruktúrnych sietí a zariadení — dlhodobo fixovaným predpokladom efektívnosti spoločenskej výroby i životnej úrovne obyvateľstva, zároveň, najmä prostredníctvom progresívnych a technologicky nových služieb, vytvára podmienky a otvára cesty pre urýchlenie vedecko-technického pokroku vo výrobnej i nevýrobnej sfére národného hospodárstva, resp. poskytuje nové možnosti pre ich dlhodobú orientáciu, smerovanie.

Úvodom treba zdôrazniť, že v článku (z rozsahových dôvodov) si nešíšame celý blok terciárnych aktivít, napríklad krajne dôležitý priere-

zový komplex výchovno-vzdelávacích aktivít. Z integrujúcich prierezových komplexov terciárnych aktivít, ktoré v čoraz väčšej šírke i hĺbke zabezpečujú a obsahujú hmotné, no i (v zaužívanom zmysle slova) nemotné procesy spoločenskej reprodukcie, budeme sa stručne zaoberať základnými súvislosťami troch kľúčových blokov aktivít: tzv. klasických infraštruktúrnych aktivít a sietí (dopravná, skladová, energetická a vodohospodárska infraštruktúra), aktivitami informačno-komunikačnej sústavy (jej najdôležitejšími zložkami sú výskum, vývoj v širokom zmysle slova aj informačná infraštruktúra) a aktivitami plánovania a riadenia spoločnosti, ktoré sú taktiež informačnej povahy, avšak ich funkcia v reprodukčnom procese je špecifická. [Niektorí autori pokladajú informačný sektor ako celok — spravidla vrátane výchovno-vzdelávacích aktivít — za samostatnú, tzv. kvartérnu sféru národného hospodárstva. Pre potreby nášho článku sa tento termín neukazuje nosný, pretože nám ide o vnútorné súvislosti a väzby aktivít infraštruktúrnej obsluhy v súčasnom rozvojom procese.]

Článok vznikol v nadväznosti na práce na prognóze ekonomického i celospoločenského rozvoja Slovenska do roku 2010 [pozri napr. [9]]. Jeho problematiku — ktorá značne presahuje rámec časopiseckej state — bližšie rozpracúva prognostická štúdia [8] a niektoré, najmä analytické a komparatívne pohľady obsahuje článok [7]. V prítomnej stati sa sústreďujeme iba na zovšeobecňujúci výklad najdôležitejších otázok.

Súvislosti a väzby dlhodobého infraštruktúrneho rozvoja

V úvode spomenutá téza o podmienenosti spoločensko-ekonomického rozvoja rozvojom terciárnych aktivít má dlhodobú platnosť a sama táto podmienenosť nie je teda ničím novým. Nová je špecifická podoba tejto podmienenosti, jej špecifické obsahové súvislosti, pre ktoré sú charakteristické vnútorné vývinové zmeny v samých infraštruktúrnych a ďalších terciárnych aktivitách a zmeny v ich celkovej skladbe i vo vzájomných vzťahoch. Pôjde o uplatňovanie kvalitatívne nových procesov a tendencií v rámci uvádzanej všeobecnej podmienenosti, ktoré budú túto podmienenosť nebyť zosilňovať a ktoré sa nepochybne v najbližších dvoch desaťročiach citeľne budú dotýkať slovenskej ekonomiky a jej konkrétnych priestorových podmienok a súvislostí.

V budúcich desaťročiach bude teda aj v SSR rast efektívnosti — ba aj prosté fungovanie na rovnakej efektívnostnej úrovni — výrobnjej sféry (výrobnej v užšom zmysle slova) čoraz väčšmi závisieť od rozvoja obslužných činností všeobecne a od rozvoja výskumno-vývojových a iných informačných činností zvlášť. Meniaci sa charakter spoločenského reprodukčného procesu sa už teraz odráža v potrebe zväčšovania rozsahu, zrýchľovania frekvencie a obsahového posunu výskumno-vývojových a iných informačných vstupov. V tejto súvislosti dochádza k postupnému

presunu ťažiska požiadaviek na rozvoj obslužných činností: neobyčajne vzrastá význam aktivít tvorby, uchovávanía, riadenia, vyberu a prenosu informácií, nosnou dynamickou a dynamizujúcou tendenciou v národnom hospodárstve sa stáva rozvoj informačno-komunikačných činností a procesov. Inak povedané, zvyšuje sa dopyt nielen po tradičných infraštruktúrnych službách v doprave, v skladovom hospodárstve, v energetike a vo vodnom hospodárstve, ktoré budú aj naďalej vystupovať ako základný a nezastupiteľný — hoci meniaci a modarnizujúci sa — predpoklad fungovania celého reprodukčného procesu, ale veľmi výrazne bude rásť i dopyt po nových druhoch služieb prevažne informačnej povahy,¹ generujúcich a obsluhujúcich vedecko-technický pokrok (resp. inovačný pohyb) aj identifikáciu (získovanie) spoločenských potrieb a hľadanie efektívnych odbytových možností. Pravdaže, informačné činnosti nebudú (a ani nemôžu) zvyšovať svoju váhu a svoj zefektívňujúci vplyv na iné aktivity na báze rozširovania tradičných informačných technológií, ale môžu to robiť iba na základe nových informačných a informatizovaných technológií.

Práve v tomto smere bude treba v SSR i v ČSSR prekonávať v budúcich rokoch hrozivé bariéry a medzery, osobitne pri skvalitňovaní telekomunikačných služieb a v počítačových službách, najmä v tvorbe programového vybavenia (softveru). Základnou otázkou i bariérou budúceho rozvoja je však zásadná inovácia samých aktivít investično-inovačnej povahy, t. j. výskumno-vývojových aktivít, ktoré sú základným predpokladom zefektívňovania modernej ekonomiky.

Informačný sektor sa bude stávať aj v slovenských podmienkach jedným z najdôležitejších predpokladov a faktorov modernizácie celého hospodárstva, čo na druhej strane predpokladá výraznú modernizáciu informačných činností samých. Pritom však — ako na to ešte zreteľne upriamime našu pozornosť — úspešnosť rozvíjania informatizácie ekonomiky a spoločnosti len z menšej miery závisí od technických faktorov a od zvládnutia technologických závislostí. Vo väčšej miere ide o celkové ekonomické a spoločenské prostredie — a tu predovšetkým o kvalitu i ďalšie formovanie a reformovanie hospodárskeho mechanizmu a sociokultúrnu pripravenosť obyvateľstva.

Medzi „starými“ a „novými“, „klasickými“ a „modernými“, hmotnými a (prevažne) informačnými infraštruktúrnymi sieťami a činnosťami budú vznikať a prehlbovať sa dôležité spoločensko-ekonomické väzby. Za najvýznamnejšiu spomedzi nich pokladáme odľahčovanie klasickej hmotnej infraštruktúry modernou informačnou infraštruktúrou, keď dos-

¹ Okrem (najmä nových) odborov a aktivít výskumu a vývoja v užšom zmysle slova sem patrí celá paleta sčasti úplne nových služieb projekčného, konštruktérskeho, dizajnérskeho, poradenského, expertízneho, opravárenského a servisného charakteru (mnohé z týchto služieb patria do sféry vývoja v širšom zmysle slova).

tatok vhodných a včasných informácií (predovšetkým, no nielen, informácií invenčno-inovačného charakteru) nám bude umožňovať šetriť materiálmi, energiou, vodou, a tak odľahčovať dopravnú, energetickú a vodohospodársku sieť, čoho základným predpokladom je utváranie moderných telekomunikačných i širších informačných sietí. Dodajme, že predovšetkým elektronizovaná telekomunikačná sieť vnáša kvalitatívne nové prvky a prináša nové možnosti aj vo sfére formovania priestorového usporiadania ekonomiky vrátane jeho internacionálnej stránky, priestorových súvislostí medzinárodnej delby práce a integračných procesov. No na druhej strane práve moderná informačná infraštruktúra a s ňou zviazané procesy informatizácie a intelektualizácie spoločenskej výroby si vyžadujú určitú kvantitatívnu, ale najmä kvalitatívnu úroveň klasických infraštruktúrnych sietí (ide o primeranú úroveň takých vlastností týchto sietí a zariadení, ako sú rýchlosť, spoľahlivosť, bezpečnosť, flexibilita, presnosť, nadväznosť a i.).

Objektívne vývinové tendencie a súvislosti teda jednoznačne aj pre SSR nastoľujú s vysokou mierou naliehavosti potrebu formovania novej kvality infraštruktúrnej základne, ktorú treba vidieť v dvoch základných smeroch: v rozširovaní infraštruktúrnych služieb na báze rozvíjania celkom nových infraštruktúrnych aktivít informatizácie spoločnosti a vo zvyšovaní uvedených kvalitatívnych parametrov a vlastností (ako sú rýchlosť, spoľahlivosť, flexibilita atď.) existujúcich infraštruktúrnych obslužných systémov, založenom na modernizácii, dobudovaní, resp. prebudovaní ich materiálno-technickej základne na kvalitatívne vyššiu úroveň. Pritom zavádzaním novej techniky a technológie do všetkých oblastí infraštruktúry — čo, prirodzene, predpokladá vytvorenie adekvátnych väzieb s príslušnými dodávateľskými odvetviami — sa vytvárajú kvalitatívne nové infraštruktúrne podmienky nielen pre „bežné“ efektívne fungovanie národného hospodárstva, ale aj pre riešenie „veľkých“ globálnych problémov súčasnosti: problému palív a surovín, problému potravín, problému životného prostredia i priestorových otázok spoločenského rozvoja.

Práve priestorové otázky a väzby infraštruktúrneho rozvoja v podstatnej miere určujú jeho celkovú kvalitu. V tejto súvislosti je dôležité, že z priestorového hľadiska má kľúčový význam komplexnosť, proporcionálna zladenosť všetkých infraštruktúrnych sietí, pretože v konkrétnom území, oblasti sa stáva limitujúcim faktorom rozvoja i celkovej účinnosti infraštruktúry vždy tá infraštruktúrna sieť, ktorá relatívne zaostáva. Okrem toho rozvoj viacerých infraštruktúrnych sietí — najvýraznejšie dopravnej, vodovodnej a kanalizačnej siete — je podmienený a spoluurčovaný reliéfom krajiny, konfiguráciou terénu a inými konkrétnymi vlastnosťami územia, ovplyvňujúcimi i rozloženie sídelnej siete, ktorá vlastne ešte umocňuje pôsobenie prírodných faktorov na infraštruktúrne siete. Nezriedka v tejto súvislosti dochádza k napätiu a rozpornosti me-

dzi prírodnými danosťami a spoločensko-ekonomickými požiadavkami na rozvoj infraštruktúrnych sietí a vytvárajú sa v priestore úzke miesta týchto sietí (čo zároveň znižuje ich celkovú priepustnosť a účinnosť).

Na Slovensku dochádza k prefažovaniu najmä v dopravnej sieti niektorých základných smerov a línii, predovšetkým na Považí (a v jeho okolí), ale aj na strednom Pohroní a inde; vytvárajú sa tu spomínané úzke miesta. Ich odstraňovanie však nemožno vidieť iba a predovšetkým v ich odstraňovaní v konkrétnych lokalitách a oblastiach (pri širšom chápaní odstraňovania týchto úzkych miest však tiež vystupujú niektoré „netradičné“ možnosti — najmä splavenie slovenských riek), ale aj v zmenách v celkovom priestorovom usporiadaní SSR, ktoré prirodzene prihliadajú na československé i medzinárodné determinujúce súvislosti. Odstraňovanie úzkych miest totiž v konkrétnych slovenských podmienkach niekde naráža na samotné hranice disponibilného krajinného potenciálu, prípadne je technicky a investične mimoriadne náročné. Preto prístup zakladajúci sa na zmenách celkového priestorového usporiadania — ktoré spočívajú v oslabovaní odvetvovo-rezortných väzieb vo vzťahu k rozvoju oblastí a vo formovaní nových, invenčno-produkčno-obslužne prepojených oblastných štruktúr s dôrazom na horizontálnu delbu práce v súčinnosti s prechodom na nové formy medzioblastných i medzinárodných ekonomických väzieb — môže odľahčiť úzke miesta v infraštruktúre a tým ich ako úzke miesta vlastne likvidovať. Zároveň tento prístup môže byť impulzom oblastného rozvoja tam, kde sa rozvojové predpoklady zatiaľ dostatočne nevyužívajú. V slovenských podmienkach by takýto účelový priestorový manéver napríklad predstavovalo urýchlené vybudovanie (dobudovanie) južného železničného ťahu, ktorým sa zároveň urýchlí nielen vnútroštátna doprava v pozdĺžnom (V—Z) dopravnom koridore, ale vytvoria sa lepšie podmienky pre zabezpečovanie medzinárodných prepravných vzťahov (vrátane tranzitných) najmä so ZSSR. (S ohľadom na prírodne neprekročiteľné úzke miesta v doline Hrona bude potrebné dobudovať trať Levice — dolina Ipľa; pozri aj [13, s. 3].)

Smerovanie k racionálnemu priestorovému usporiadaniu celého národného hospodárstva ČSSR si vyžaduje prekonávať nielen naznačené, ale aj ďalšie infraštruktúrne medzery a nedostatky Slovenska (spomeňme napríklad nevyhnutnosť vybudovania východo-západnej autostrády), ktoré by sa objektívne stali neprekročiteľnou bariérou celospoločenského významu, znemožňujúcou žiadúci kvalitatívny vzostup ekonomiky i spoločnosti.

Uskutočňovanie kvalitatívnych zmien v infraštruktúrnej obsluhu však vôbec nemožno zúžiť len na výrobo-technické súvislosti. Riešenie kvalitatívnych, ale i kvantitatívnych problémov rozvoja infraštruktúry spočíva najmä vo vytváraní potrebných systémových a organizačných podmienok. Náročnosť riadenia infraštruktúry sa bude zvyšovať hlavne s presadzovaním decentralizačných a samosprávnych tendencií v rozvoji jednotlivých druhov infraštruktúry (ktoré sú podmienené rozvíjaním progresívnych technológií a techniky). V súčasných podmienkach presunu ťažiska na kvalitatívne a efektívne aspekty uspokojovania po-

trieb, nové požiadavky sa však budú klásť i na koordinačnú činnosť riadiacich orgánov na všetkých úrovniach riadenia. Komplexnú vybavenosť územia infraštruktúrou, pri ktorej je potrebné brať zreteľ na také špecifické znaky infraštruktúrnych činností, ako sú vzájomná doplnkovosť a nadväznosť jej jednotlivých druhov, ale aj istú možnosť ich vzájomnej zameniteľnosti, nebude možné v budúcom období dosiahnuť odvetvovým, resp. rezortným prístupom k rozvoju infraštruktúry. Väčšiu úlohu musia zohrať miestne a oblastné orgány a inštitúcie, a to i v prípade tzv. nadoblastnej infraštruktúry, ktorá zasahuje viac oblastí, resp. celú krajinu. V súvislosti s uplatňovaním nových prístupov k plánovaniu a riadeniu národného hospodárstva (prestavba hospodárskeho mechanizmu) vzrastie úloha centrálnej plánovitej koordinácie výstavby a fungovania infraštruktúry, avšak v novej logike — nie v rezortnej, ale v oblastnej, opierajúcej sa o úzku spoluprácu ba partnerskú spoluúčasť oblastných a miestnych orgánov (v prípade Československa ide o národné makrooblasti, oblasti a sídla). Je len pochopiteľné, že tento proces je predstaviteľný len v rámci celkového riešenia nového hospodárskeho mechanizmu, v ktorom bude bezprostredná väzba medzi hospodárením priestorových článkov a hospodárením podnikov a ich článkov pôsobiacich v danom území.

Potreba, ba nevyhnutnosť týchto nových prístupov a nových spoločenských mechanizmov vystupuje do popredia preto, lebo korene problémov v infraštruktúrnej oblasti spočívajú v prvom rade v logike doterajšieho rozvojového procesu a hospodárskeho mechanizmu jeho zabezpečovania, ktorý preferoval prevažne kapacitotvorné investície do materiálnej výroby a viedol k zanedbávaniu investícií do infraštruktúry. Na druhej strane takto formovaný reprodukčný proces extenzívneho charakteru je náročný na kapacity dopravnej, energetickej i vodohospodárskej infraštruktúry. Toto vyústilo do preťaženia infraštruktúrnych kapacít, do zaostávania ich technickej úrovne, v mnohých prípadoch aj k zanedbávaniu technickej údržby. (Riešenie tejto vnútornej rozpornosti je doterajšími extenzívnymi metódami už úplne neschodné.) V SSR je v danej súvislosti situácia o to vážnejšia, že hustota základných infraštruktúrnych sietí (s výnimkou energetickej) je výrazne nižšia ako v ČSR.

Dlhodobá orientácia hospodárskej politiky a hospodárskeho mechanizmu na preferenciu (bezprostrednej) materiálnej výroby spôsobila aj zanedbávanie „prírodne“ a proekologicky orientovaných stavieb. Do popredia vystupujú v tejto súvislosti vo vzťahu k infraštruktúre v súčasnom a v budúcom období dve úlohy:

— formovať všetky infraštruktúrne aktivity nie z úzkeho technicko-ekonomického hľadiska, ale zo širšieho spoločensko-ekonomického hľadiska, v rámci ktorého sa akcentuje práve ekologická stránka určitého infraštruktúrneho zariadenia alebo siete;

— budovať a rozvíjať špecifickú environmentálnu (prostredovú)² infraštruktúru.

Tzv. špecifická životnoprostredová (environmentálna) infraštruktúra (ide napr. o čistiarne odpadových vôd, zariadenia na znižovanie emisií exhalátov rôzneho typu, zariadenia na likvidáciu odpadu a i.) bude mať v perspektíve budúcich 15—20 rokov v SSR významné funkcie v ochrane životného prostredia. Má však len charakter následných nápravných opatrení, ktoré z hľadiska ešte dlhodobjšieho časového horizontu na riešenie rastúcich problémov so životným prostredím nebudú postačovať. Z tohto hľadiska vystupuje do popredia tá, už naznačená, objektívna súvislosť, že všetky infraštruktúrne siete bude treba budovať a modernizovať tak, aby ich celkový vplyv nielenže nezhoršoval podmienky ekologickej rovnováhy, ale naopak, prispieval k jej dosahovaniu v rozhodujúcej miere preventívne: na základe zamedzenia vzniku nových znečistení uplatňovaním progresívnych technológií (nízko-odpadových alebo bezodpadových). Osobitné postavenie v zavádzaní a v rozširovaní týchto nových technológií má informačná infraštruktúra a výskumno-vývojové aktivity. Pozorujeme tu aj špecifickú väzbu medzi takým „klasickým“ infraštruktúrnym odvetvím, ako je vodné hospodárstvo a informačnou infraštruktúrou: zavádzanie a využívanie automatických analyzátorových staníc na sledovanie kvality vody na všetkých tokoch. Pravdaže, prienik informačnej infraštruktúry, informačných technológií a nových meracích zariadení bude výrazný aj v ďalších odvetviach „klasickej“ infraštruktúry.

Popri opatreniach vecného technického a „meracieho“ charakteru a, pravda, v nadväznosti na ne sa bude v budúcich desaťročiach rozvíjať rozhodujúci spoločensko-ekonomický, spoločensko-vzťahový smer riešenia environmentálnych (životnoprostredových) problémov, ktorý spočíva predovšetkým v prestavbe hospodárskeho a sociálneho mechanizmu. V danej súvislosti v nej pôjde o tri vzájomne previazané oblasti. Po prvé, o nové mechanizmy oceňovania primárnych prírodných zdrojov, najmä pôdy a vody. Už samy tieto mechanizmy budú vyvíjať „proekologický“ ekonomický tlak najmä v aglomeráciách a v iných znečistených lokalitách. Po druhé to bude uplatňovanie nového, tzv. limitačného riešenia ceny životného prostredia, ktoré má oproti doterajšiemu, tzv. poplatkovému riešeniu mnohé principiálne prednosti, najmä fixne stanovenú hornú hranicu znečisťovania životného prostredia — ktorá sa v čase môže a má znižovať. Pevne stanovené limity znečistenia sa v tomto riešení organicky prepájajú s pohyblivými cenami za používanie prvkov životného prostredia, ktoré sa formujú v tovarovo-peňažných vzťahoch chorasčotných jednotiek v podobe cien za tzv. ekologické certifikáty (podrobnejšie pozri [9, s. 125-126]). Aby však oba tieto čiastkové mechanizmy pôsobili účinne a racionálne, musí sa zmeniť a hlboko demokratizo-

² Terminologicky sa ukazuje ako nesprávne použiť v danom kontexte, žiaľ, dosť používané slovo „ekologické“. Bližšie pozri [16].

vať celé plánovanie a riadenie, osobitne v ňom musí vzrásť aktivita i zodpovednosť občanov sídiel, oblastí a národných republík.

Pokiaľ ide o samu oblasť informačnej infraštruktúry a jej základnej časti, modernej telekomunikačnej siete (a s ňou spojených služieb informačného charakteru), spočíva základný problém v potrebe zachytiť nástup vyspelých krajín a zmeniť tendenciu roztvárania technologickej a ekonomickej medzery na tendenciu jej prekonávania: približovania sa k uvedenej skupine krajín.³ Inak hrozí dramatické prehlbovanie technického a ekonomického zaostávania na celej čiare, pretože uvedené aktivity informačného sektora sú nevyhnutným sprostredkujúcim článkom rozvoja tzv. špičkových technológií všeobecne a rozvoja automatizácie a robotizácie zvlášť.

Pravda, nevyhnutnosť informatizácie a intelektualizácie ekonomiky a spoločnosti nevyplýva len z medzinárodnej komparácie a z hrozby zaostávania, má predovšetkým svoje vnútorné príčiny v každej spoločnosti na istom rozvojovom štádiu; a práve na toto rozvojové štádium sa dostáva slovenská spoločnosť. Rozvoj informačnej infraštruktúry a informačných služieb je totiž na jednej strane zákonitým dôsledkom diferenciacie až individualizácie ponuky výrobkov a služieb v modernej ekonomike, ako aj diferenciacie a individualizácie spôsobu života, čo všetko podstatne zvyšuje objem informácií, ktoré treba generovať, spracúvať a vyhodnocovať. Na druhej strane je rozvoj informačnej infraštruktúry zároveň aktívnym faktorom procesov diferenciacie až individualizácie.

Informácie, know-how a poznatky vystupujú v modernej ekonomike a spoločnosti v nových reprodukčných súvislostiach. Boli síce takrečeno odjakživa ingredientom (zložkou) výrobného procesu, prevažne však vo funkcii postupne (evolučne) nazhromažďovaných všeobecných predpokladov výroby, v inovačnej (a individualizujúcej sa) výrobe sa však stávajú neustále spotrebúvaným zdrojom, zdrojom, ktorý treba sústavne reprodukovat'. Prameňom týchto informácií je predovšetkým vedeckovýskumná a vývojová sféra. S tým súvisí tendencia úzkeho prepájania, niekedy až zrastanie tejto sféry s tradičnou hospodárskou sférou. Súčasne vznikajú vo svete aj v SSR nové a zložité problémy ďalšieho rozvoja výskumno-vývojových aktivít, ktoré vyplývajú zo skutočnosti, že je nemožné pokračovať v extenzívnom raste výskumných a vývojových pracovísk, a objavujú sa aj ďalšie bariéry a prekážky vynucujúce si zmeny rozvojových stratégií práve v tejto sfére ľudskej činnosti. (Podrobnejšie pozri našu štúdiu [8] a expertíznu štúdiu Š. Zajaca [10].)

Keď sa teraz vrátíme k problému väzieb v celkovom rozvoji infraštruktúry na Slovensku, môžeme povedať, že budúce väzby medzi „starými“ a „novými“ infraštruktúrnymi aktivitami a sieťami vyžadujú ich vyvážený

³ V SSR v tejto oblasti vystupuje okrem kvantitatívnych problémov značné kvalitatívne zaostávanie v hustote telefonizácie v porovnaní s ČSR.

rozvoj, čo konkrétnejšie znamená popri prudkom rozvoji informačného sektora v SSR v nezanedbateľnej miere rozvíjať aj kvalitatívnu stránku klasických hmotných infraštruktúrnych sietí a zariadení.

Nechceme však týmito slovami podporiť ilúzie o možnosti technicistického prekonania problémov v infraštruktúrnej oblasti na Slovensku. Čisto technický prístup k riešeniu nastolených problémov vyúsťuje totiž do nereálne vysokej celkovej potreby investičných zdrojov (pretože modernizovať, technicky rekonštruovať, prípadne novo zakladať treba rozsiahle bloky infraštruktúry) a čo je ešte dôležitejšie, v rámci tohto prístupu chýbajú spoločenské hybné sily a metódy hľadania a efektívneho realizovania vhodných modernizačných stratégií. Teda aj keby sa podarilo naznačené problémy investičného financovania vyriešiť — napríklad zo zahraničných zdrojov — ostáva nedotknutý základný problém efektívneho spôsobu a tvaru použitia investičných prostriedkov. Aby bola budúca modernizácia — investičná aj neinvestičná — infraštruktúry SSR úspešná, bude treba utvoriť dve skupiny predpokladov.

1. Ako argumentujú viacerí prognostici [1; 4], moderné informačné aktivity a informačné technológie sa môžu zmysluplne, úspešne rozvíjať len za predpokladu existencie, resp. súčasného budovania adekvátneho kultúrneho podhubia s adekvátnymi hodnotovými orientáciami.

2. Formovanie nového, proefektívneho hospodárskeho mechanizmu, ktorý bude schopný vyrovnávať sa nielen s infraštruktúrnymi aktivitami všeobecne, ale aj s informačnými aktivitami a s aktivitami duševnej produkcie zvlášť. Produkcia informačných aktivít, ktorá má (prevažne) nehmotný, duchovný charakter, nie je merateľná ani objemovo, ani nákladovo (v logike súčasného hospodárskeho mechanizmu), no je merateľná spoločensky na základe výsledkov, efektov a čistých efektov (čo „ladí“ s logikou proefektívneho hospodárskeho mechanizmu). Navyše, proefektívny mechanizmus plánovania a riadenia sa bude vyznačovať adaptívnosťou, bude nielen nástrojom hľadania a uplatňovania efektívnych inovácií v ekonomike a v celej spoločnosti, ale bude otvorený aj voči svojim vlastným inováciám (zmenám), čo je v súlade s charakterom moderných informačných a v ýskumno-vývojových aktivít.

Pôjde teda nielen o prestavbu hospodárskeho mechanizmu v smeroch, kde vôbec nestačí na terajšie problémy, ale aj o jeho sústavne kvalitatívne pozdvižovanie na úroveň riešenia nových, vyšších úloh rozvoja, predovšetkým vo sfére informatizácie a intelektualizácie ekonomiky. Práve v infraštruktúrnej oblasti je jeden z neuralgických bodov doterajšieho hospodárskeho mechanizmu u nás, no nielen u nás (ide v podstate o celosvetový, globálny problém) a s očakávaným vzrastom váhy, a najmä významu aktivít infraštruktúrneho charakteru bude vzrastať aj závažnosť riešenia (alebo nebezpečenstvo neriešenia) tejto problematiky. V tejto súvislosti možno charakterizovať ako dôležitý svetový trend decentralizáciu a ekonomizáciu infraštruktúry (jej výstavby i obhospodarovania).

V hospodárskom mechanizme infraštruktúry pozorujeme, a hlavne budeme pozorovať nielen smerovanie od paušálneho zaťažovania k diferencovanému zaťažovaniu ekonomických jednotiek platbami za používanie infraštruktúry, ale aj postupné zaťahovanie najmä produkčných jednotiek do tzv. priestorových väzieb tretieho okruhu (pozri [3], najmä s. 415–416), ktoré vyúsťuje do povinností podniku a práva priestorových článkov zapojiť všetkých odberateľov výkonov infraštruktúry do jej racionálnej organizácie a formovania „pre všetkých“,⁴ čo zároveň vyžaduje skončovať s budovaním infraštruktúry (prevažne) aditívnym spôsobom pre uspokojovanie bezprostredných potrieb jednotlivých, najmä veľkých podnikov, ale budovať ju ako organizovanú sieť (resp. sústavu sietí) zariadení, činností a výkonov. V danom kontexte rastie potreba protimonopolizačných opatrení aj v infraštruktúrnej oblasti. Moderné technické prostriedky napríklad v oblasti telekomunikačných služieb vo svete už teraz umožňujú a v budúcnosti aj u nás budú umožňovať obídanie služieb prevádzkovateľov verejných telekomunikácií. To je, pravdaže, len reálna technická možnosť tohto obídania, ktorá sa musí v racionálnej miere „podporiť“ aj ekonomicky a politicky. Všeobecne v prognózovanom období sa však bude rozširovať v infraštruktúrnej sfére uplatňovanie trhových princípov alebo aspoň zreteľných prvkov súťaže v ponuke infraštruktúrnych služieb.

Aj v SSR a v ČSSR bude v budúcich desaťročiach potrebné rozvíjať nové i „staré“ druhy infraštruktúrnych služieb v súťaži, vrátane súťaženia organizačných foriem a organizácií poskytujúcich tieto služby.

Na základe doteraz uvedených poznatkov možno konštatovať, že v najbližších desaťročiach sa na Slovensku bude musieť formovať — v mnohých ohľadoch nová — infraštruktúra ako určitá sieť a kostra budúceho celkového ekonomického rozvoja. Jej význam a medzníkový charakter je prinajmenej porovnateľný s budovaním železníc, telefónu, telegrafu a autociest v minulosti. Povedali sme, že efektívne celkové sformovanie tejto infraštruktúry bude účelné robiť v určitej vyváženosti medzi predovšetkým kvalitatívnym zdokonaľovaním jej „starých“ a rozmachom jej „nových“, prevažne nehmotných, informačných zložiek. To vyplýva predovšetkým z rýchlosti a zložitosti technických a kultúrnych premien, z diferenciácie či individualizácie ponuky výrobkov a služieb, ako aj z diferenciácie až individualizácie spôsobu života, čo všetko — ako sme už uviedli — podstatne zvyšuje objem i zložitost informácií, ktoré treba generovať, spracovať a vyhodnocovať. Významné postavenie v budúcom rozvoji SSR pripadne preto zásadnej modernizácii celej sféry informatiky a riadenia ako čoraz rozhodujúcejšiemu predpokladu modernizácie základných výrobných odvetví — priemyslu, poľnohospodárstva a stavebníctva. Informatika spolu so zdokonaľovaním výchovno-vzdelávacieho

⁴ Tu, z miestneho a oblastného pohľadu, bude vystupovať obzvlášť intenzívne aj záujem o budovanie adekvátnej environmentálnej infraštruktúry a o ustrázenie primeranej úrovne ekologickej stránky všetkých infraštruktúrnych aktivít a sietí.

systému a ďalších zložiek civilizačnej infraštruktúry (najmä sieťového charakteru) bude vytvárať všeobecnú základňu pre dosiahnutie vysokej adaptability sociálno-ekonomického systému, pre zvýšenie celkovej mobility obyvateľstva a flexibility pracovných síl, čo sú všetko nevyhnutné atribúty rozvoja SSR v prognózovanom období.

Nový investičný mechanizmus a rozvoj infraštruktúry v SSR

Ako sme na to v doterajšom texte neraz priamo alebo nepriamo narážili, modernizácia i dobudovanie infraštruktúry SSR bude nepochybne vyžadovať **nemalé** vynakladanie investičných zdrojov. V tejto súvislosti sa často poukazuje na obmedzenosť investičných možností, najmä keď zoberieme do úvahy, že modernizačné, rekonštrukčné a „inovačné“ investície budú v prognózovanom období naliehavo potrebné nielen vo sfére infraštruktúry, ale aj na mnohých iných úsekoch a vo sférach národného hospodárstva SSR. Preto je potrebné stručne načrtnúť logiku fungovania nového investičného mechanizmu (ako súčasť nového hospodárskeho a sociálneho mechanizmu), ktorá bude schopná zvládnuť naznačený problém investičnej prehriatosti a tendencie k (trvalej) nerovnováhe v investičnej sfére. K vlastnému výkladu investičného mechanizmu treba ešte zdôrazniť, že ani v nerovnovážnej situácii charakterizovanej deficitom investičných zdrojov od požiadavky permanentnosti, a iste aj od požiadavky zvýšenia vkladov do budovania infraštruktúrnych sietí tak klasických, ako aj „neklasických“, nemožno ustupovať, ak nechceme smerovať k ekonomickému kolapsu. Túto myšlienku výstižne sformuloval M. Mojzeš: „Niektorí autori propagujú názory, že existuje reálna možnosť úspory investičných prostriedkov tým, že v prípade klasických infraštruktúrnych sietí je možné odsunúť časové riešenie prahových situácií v jednotlivých priestoroch vkladáním nižších objemov do priestorov, ktoré ešte tieto prahy nedosahujú. Takýmto prístupom by sme dospeli k stavu, že v určitom období sa dostaneme na úroveň prahových situácií na celom fronte a takúto situáciu by zdrojovo nestačila pokryť žiadna ekonomika“ [13, s. 3].

Ako rozhodujúce mechanizmové momenty budú pri riešení investičnej stránky infraštruktúrnej problematiky SSR pôsobiť nasledovné tri:

a) Nový hospodársky mechanizmus bude systémovo zabezpečovať zainteresovanosť chozrasčotných jednotiek predovšetkým na dlhodobých efektoch vlastnej činnosti. Len tieto dlhodobé efekty budú zárukou prežitia a rozvoja každej chozrasčotnej organizácie. To bude vytvárať dobré predpoklady na spoločenskú racionalitu investičného hospodárenia. Pri takomto usporiadaní mechanizmu plánovania a riadenia sa prísne chozrasčotné pravidlá, princípy a hodnotiace pohľady organicky začleňujú do samej tvorby investičného plánu a investičných zámerov, pričom nevychádzajú z momentálnych, ale z anticipovaných, resp. prognózovaných

cenových relácií aj celkových ekonomických podmienok. To bude formovať predpoklady pre:

— vytlačanie menej efektívnych investícií z plánu investíciami efektívnejšími a bude na efektívnostnom základe pôsobiť proti investičnej nerovnováhe a „bezdnosti“ investičných požiadaviek;

— ochotu podnikov zapájať sa dobrovoľne svojimi „voľnými“ prostriedkami do výstavby infraštruktúry, pokiaľ bude zlepšovať ich perspektívne (budúce) ekonomické podmienky.

Investovanie všeobecne i investovanie do infraštruktúry sa bude teda chápať nie v prvom rade naturálne, ale efektívnostne: rozhodujúce bude, s akými čistými efektmi budú investované prostriedky, a najmä (odlišné) investičné varianty zviazané. Každá oblasť investovania aj každá investícia bude mať preto svojho konkrétneho „gazdu“, ktorý bude dlhodobo znášať a pociťovať výsledky investičnej činnosti sám na sebe (čo bude do značnej miery pôsobiť — za predpokladu možnosti časovej i vecnej substitúcie investičných aj neinvestičných prostriedkov — na investičnú hospodárnosť aj v nechozrasčotných organizáciách).

b) Dôležitým „gazdom“ infraštruktúrnych investícií budú priestorové, územné články, v československých podmienkach to budú konkrétne národné republiky (makrooblasti), oblasti a sídla. To súvisí s viackrát spomenutou tendenciou decentralizácie infraštruktúry.

Hospodárenie oblastí i miestnych jednotiek s infraštruktúrou sa bude v podmienkach pôsobenia nového hospodárskeho mechanizmu ekonomizovať nielen pokiaľ ide o objektivizáciu platieb za používanie infraštruktúry (ale aj táto objektivizácia platieb bude mať svoj „investičný dopad“ — bude rozširovať zdroje na rozvoj infraštruktúry), ale veľmi výrazne aj pokiaľ ide o hľadanie najžiadúcejších variantov a smerov výstavby a dostavby infraštruktúry (predpokladom tu, pochopiteľne, bude spolupôsobenie centrálnej koordinácie a finančnej pomoci). Pôjde teda o podstatnú zmenu v uplatňovaní miestnej a oblastnej samosprávy. Sídla aj oblasti budú musieť samy rozhodovať, resp. spolurozhodovať o objeme i štruktúre infraštruktúrnych investícií a znášať, resp. „spoluznášať“ aj príslušné finančné zaťaženie. Inak vyjadrené, sídla a oblasti budú musieť voliť napr. medzi vyšším odvodovým, daňovým (a napríklad i úverovým) zaťažením sídla (oblasti) spojeným však aj s vyššou infraštruktúrnou atraktivitou sídla (oblasti) pre podniky i pre obyvateľstvo alebo naopak, nižším odvodovým zaťažením, ale aj slabšou úrovňou infraštruktúrnej vybavenosti.

c) Načrtnuté zvyšovanie a znižovanie odvodového a iného finančného „zaťaženia“ priestoru národnej republiky, oblasti, sídla, určené účelovo na infraštruktúrny a územný rozvoj — tento rozvoj je vždy spojený s významnou investičnou zložkou — má z celkového rozvojového hľadiska mimoriadny, a zároveň dialekticky rozporný charakter. Pri raste tohto zaťaženia síce rastie vnútorná nákladová úroveň príslušného územia pre pod-

nikové subjekty (a prípadne rastú aj bežné životné náklady obyvateľstva), a krátkodobo (prípadne aj strednodobo) klesá lokalizačná a „usídľovacia“ atraktivita územia. Súčasne však rastú zdroje na všestranný rast dlhodobej atraktivity príslušného územia (a na zvyšovanie kvality životných podmienok obyvateľstva) v neposlednom rade na základe infraštruktúrnych investícií a infraštruktúrneho rozvoja, ktorý je zároveň lákadlom pre lokalizáciu najmä tých, pre sídlo či oblasť žiadúcich podnikov, ktoré sa pre jeho (jej) hospodárenie stávajú, obrazne povedané, sliapkami znášajúcimi zlaté vajčička.

Tento zložitý rozporný problém sa bude riešiť v rovine infraštruktúrnej politiky konkrétneho územia — teda politiky národnej republiky (SSR), oblasti, sídla — a je nepochybné, že správne ho možno riešiť iba demokratickými metódami. Práve v týchto demokratických metódach rozhodovania o infraštruktúrnych investíciách — v podmienkach tvrdých rozpočtových ohraničení republiky, oblasti, sídla — vyplývajúceho zo základnej logiky nového mechanizmu, dôjde aj k rovnovážnemu a vyváženému investovaniu do infraštruktúry, k investovaniu, ktoré bude harmonizovať, t. j. adekvátnym spoločenským mechanizmom navzájom prispôsobovať a zosúlaďovať dlhodobé a krátkodobé zaťaženia a efekty.

Závery

Sformulujme najskôr závery o problematike informačno-komunikačnej sústavy ako kľúčovej oblasti budúcej infraštruktúry SSR so zvláštnym zreteľom na aktivity spojené s plánovaním a riadením spoločenského procesu. Najzávažnejšie zhrňujúce závery sú tu azda nasledovné štyri:

1. V ďalšom rozvoji sa popri informatizácii (t. j. raste rozsahu i relatívnej váhy informačných procesov a prenikania moderných informačných a informatizovaných technológií) všetkých sfér, odvetví a činností v ekonomike bude vytvárať a kvalitatívne pretvárať sektor (sféra) relatívne samostatných aktivít informačného charakteru a bude sa novo formovať celkový informačný systém spoločnosti a tvorba, prenos a uchovávanie informácií v rámci neho. Aktivity „čisto“ informačného charakteru budú vstupovať do intenzívnych väzieb s priemyselnými, poľnohospodárskymi a s inými než „čisto“ informačnými aktivitami terciárnej sféry. V rámci posledného typu väzieb pôjde aj o významné väzby s aktivitami umenia, úžitkového umenia, ale najmä s výchovno-vzdelávacími aktivitami, ktoré sú z istého relevantného pohľadu vlastne taktiež zložkami sektora „čistých“ informačných aktivít (najmä odborné a vysoké školstvo). V SSR treba pre rozvoj aktivít informačného sektora vytvárať podmienky a predpoklady už v súčasnom období, pričom ide o jednu zo spoločensky i ekonomicky najnaliehavejších úloh. Popri predpokladoch technických (osobitne v oblasti mikroelektroniky a telekomunikácií) ide predovšetkým o predpoklady výrobnovzťahové, organizačno-inštitucionálne, politické a právne, čiže o predpoklady z oblasti ekonomického mechanizmu. Len tak sa podarí

riešiť aj zložitý problém deficitu kvalifikovaných a vysokokvalifikovaných odborníkov pre túto sféru.

2. Intelektualizácia ekonomiky ako dôležitý všeobecný trend je na jednej strane podmienená rozvojom aktivít zameraných na informačné transformácie a rozvojom informačných technológií, na druhej strane tento proces vyžaduje intelektualizáciu samých aktivít informatiky a rozhodovania (plánovania a riadenia).

3. Ako relevantná a nová tendencia v danej sfére vystupuje decentralizácia výrazne sa ohlasujúca v novo formovanej informačnej infraštruktúre a jej zložke, v telekomunikačnej sieti. Táto tendencia je v intenzívnej väzbe s procesom demokratizácie výroby i celej ekonomiky. To len zvýrazňuje význam rozvoja prerakťovaných aktivít a sietí v procese prestavby ekonomiky SSR.

4. Efektívny vplyv modernej informatiky a riadenia nedosiahneme bez toho, že by sme silným záujmovým tlakom nepodporili uplatňovanie efektívnosti v tejto sfére samej. Tlak uplatňovania princípov súťaže, samofinancovania a programovo-cielového financovania musí práve túto sféru dôsledne „očistiť“, vylúčiť z nej pseudoaktivity, predstierané činnosti. Práve tu sa musí mechanizmov, aj keď vôbec nie mechanicky odlišiť a oddeliť dobrá práca od zlej, náročná od nenáročnej, dôsledná od povrchnej, inak sa musí oceniť a odmeniť jedna a inak druhá práca. Všeobecná ekonomizácia a, pokiaľ je to možné, schozrasčotnenie činností v skúmanej sfére pomôže nielen tomuto oddeľovaniu „kúkoľa od pšenice“, ale umožní aj postaviť na pevnejšie a adekvátnejšie základy celkový proces alokácie národohospodárskych zdrojov. To bude v súhrne jeden z najzákladnejších predpokladov a „záruk“ úspešného rozvoja SSR v prognózovanom období.

Okrem týchto záverov možno sformulovať ešte tri syntetické závery, ktoré sú spoločné pre celú oblasť problémov skúmaných v tejto stati (a v štúdiu [8]):

a) Infraštruktúrne a výskumno-vývojové aktivity predstavujú kľúčové prierezové predpoklady pre úspešnosť, efektívnosť budúceho celkového rozvoja SSR. Vývojová logika stojí neúprosne v polohe: len modernizácia infraštruktúrnych a výskumno-vývojových sietí a činností bude umožňovať modernizáciu ostatných zložiek národného hospodárstva. Neobstojí teda doterajšia (perspektívne totálne zlyhávajúca) logika: keď si v materiálnej výrobe vytvoríme zdroje na modernizáciu infraštruktúry a výskumu, potom môžeme k tejto modernizácii pristúpiť. Hoci SSR má za ČSR a vyspelými krajinami v tejto sfére aj kvantitatívne resty, a teda horšie východiskové predpoklady, rozhodujúca pre SSR v budúcom období je otázka kvality rozvíjania infraštruktúry a výskumu. Pritom je tento záver spoločný [platný] pre celú skúmanú oblasť; rozdiely sú len relatívne: v jednej časti (informačná infraštruktúra, výskum a vývoj) bude popri kvalitatívnych premenách jestvujúcich sietí a aktivít vznikať viac úplne

nových činností a sietí, kým v druhej časti („klasická“ infraštruktúra) bude takýchto nových činností a sietí menej (ale aj tu budú).

Dynamizačný, a najmä efektívnejší vplyv skúmanej sféry na rozvoj SSR vystúpi zvlášť jasne do popredia, keď zväzíme podmienky a súvislosti vstupovania celého Československa do medzinárodnej delby práce v budúcom období. Cestu ku konkurencieschopnosti ekonomiky SSR a k úspešnému zápasu o komparatívne výhody vedie iba cez rozvoj infraštruktúry, výskumu, vývoja (... a výchovy a vzdelávania).

b) Rozvoj infraštruktúry a výskumu v SSR v budúcich desaťročiach treba vidieť v širších a hlbších mechanizmových súvislostiach, v ktorých bude charakteristická na jednej strane ekonomizácia, schodzasčotnenie a prevedenie na súťažné princípy veľkej časti infraštruktúry a výskumu a na druhej strane zasa aktívna infraštruktúrna, vedná a vedecko-technická politika centra, pravda, centrálna politika v podmienkach rozvíjania reálnej (ekonomizovanej a demokratizovanej) participácie nielen podnikov a ich pracujúcich, aj oblastí a sídiel a ich občanov.

V tejto súvislosti je osobitne významná informačná infraštruktúra a s ňou prepojená plánovacia a riadiaca sústava spoločnosti. Najmä v nej sa musí uskutočniť ani nie administratívny zákrok proti rozširovaniu administratívy, ale reálna prestavba musí nahradiť administrovanie spoločensko-ekonomickým riadením. K týmto otázkam sme zovšeobecňujúce závery už uviedli. Tu dodávame len jeden postreh. Aby mohol byť mechanizmus plánovania a riadenia priaznivým prostredím pre informatizáciu a intelektualizáciu výroby a s ňou súvisiacich činností, treba informatizovať a intelektualizovať predovšetkým samy procesy (a inštitúcie) plánovania a riadenia; aby sa mohla úspešne realizovať *technická* prestavba *ekonomiky*, musí sa *technizovať* (novými informačnými technológiami) a *ekonomizovať* (očistiť od pseudočinností a škodlivých činností z hľadiska smerovania k celkovej efektívnosti) samo jej riadenie a plánovanie.

c) Budúci rozvoj infraštruktúry a výskumu v SSR bude nevyhnutné orientovať z vecného aj z mechanizmového hľadiska proekologicky. Infraštruktúra a výskumno-vývojová sféra sú totiž v konkrétnej historickej situácii Slovenska na konci 20. storočia rozhodujúce (vnútorné) faktory ochrany prírody a cez ňu aj záchrany základných podmienok života človeka.

Literatúra

- [1] ARAPOV, M. V.: Informatizacija obščestva: zarubežnyj opyt. Vestnik Akademii nauk SSSR, 1986, č. 9, s. 62–76.
- [2] BUČEK, M.: Priestorová a urbanistická ekonomika. Bratislava, Alfa 1985.
- [3] BUČEK, M.: Spoločenské potreby, priestorová štruktúra a integračné procesy. Ekon. Čas., 35, 1987, č. 5, s. 408–421.
- [4] GÁL, F.: Globálne problémy v národnej perspektíve. [Interný materiál.] Bratislava, EÚ, SAV 1987, s. 25–28.
- [5] MANDEL, L. — PAPOVÁ, G. L. — SÁGHI, G.: Infraštruktúrapolitika. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1987. 297 s.

- [6] MOŽIN, V. P. — OSVALD, V. [red.]: Prognozovanie teritorialnoy struktury choziajstva v uslovijach intensivifikacii proizvodstva. Moskva, Nauka 1987. 176 s.
- [7] REPČÍKOVÁ, J.: Súčasný rozvoj infraštruktúry na Slovensku. Ekon. Čas., 35, 1987, č. 10, s. 931—942.
- [8] REPČÍKOVÁ, J. — MARKUŠ, J.: Infraštruktúrne a výskumno-vývojové predpoklady štruktúrnych a efektívnych procesov v národnom hospodárstve. Problémová štúdia k Prognóze ekonomického rozvoja SSR do roku 2010. Bratislava, EÚ SAV 1989.
- [9] Súhrnná prognóza vedecko-technického, ekonomického a sociálneho rozvoja SSR do roku 2010 (Záverčná syntéza). Bratislava, EÚ SAV, Kabinet pre súhrnnú prognózu SSR 1988. 132 s.
- [10] ZAJAC, Š.: Zmeny vo funkciách a celkovom postavení vedy v rozvoji terciárnej sféry z hľadiska ich vplyvu na ekonomický rozvoj (expertízna štúdia). Bratislava, EÚ SAV 1987.
- [11] Prognóza ekonomického rozvoja SSR do roku 2010 (pracovný variant). Bratislava, EÚ SAV 1987.
- [12] GLATZ, E.: Oponentský posudok na problémovú štúdiu Infraštruktúrne a výskumno-vývojové predpoklady štruktúrnych a efektívnych procesov v národnom hospodárstve. Bratislava, EÚ SAV 1988. 4 s.
- [13] MOJZEŠ, M.: Oponentský posudok na štúdiu Infraštruktúrne a výskumno-vývojové predpoklady štruktúrnych a efektívnych procesov v národnom hospodárstve. Bratislava, VÚOP 1988. 4 s.
- [14] HÁBOVÁ, V.: Efektívnosť obehu a rovnováha. Ostrava—Praha, VÚROM 1989. 61 s.
- [15] KLAS, A.: Informatizácia a spoločnosť. Vyspelé kapitalistické štáty. Bratislava, Pravda 1988. 192 s.
- [16] LISICKÝ, M. J.: Terminologické problémy v oblasti životného prostredia. Kultúra slova, 23, 1989, č. 5, s. 171—175.

Tendencie demografického vývoja SSR

VINCÚR, Pavol

Aktuálnosť poznávania vývojových tendencií demografických procesov sa pri prechode od extenzívnych foriem k intenzívnym formám hospodárenia zvyšuje, pretože rozhodovanie o vývoji populácie v celej šírke a komplexnosti patrí medzi základné otázky budúceho sociálno-ekonomického rozvoja. Ak vychádzame z toho, že funkciou prognostickej činnosti je poznávanie dlhodobých zákonitostí a vývojových tendencií jednotlivých stránok spoločenského rozvoja, potom na základe nich sa určujú možné úlohy sociálno-ekonomického rozvoja, ktoré sa postupne transformujú do cieľov jednotlivých dokumentov dlhodobého plánovania (konceptií, programov) a ktoré sa vytyčujú v záverečnom dokumente dlhodobého plánovania.

V jednotlivých dokumentoch dlhodobého plánovania sa uvádza nielen predpokladaný objem potrieb spoločnosti pri danom využití zdrojov národného hospodárstva, ale aj sociálne ciele rozvoja spoločnosti. Na stanovenie sociálno-ekonomických cieľov je nevyhnutné mať k dispozícii informácie, ktoré umožňujú predvídať spoločenský a hospodársky rozvoj v jeho celistvosti i vo vzájomných súvislostiach. Sociálno-ekonomický vývoj v dlhšom období totiž znamená zmenu spôsobu života a z toho vyplývajúce potreby a nároky na hospodársky rozvoj majú byť východiskom a zmyslom dlhodobého výhľadu.

Demografická prognóza má slúžiť nielen na predvídanie úrovne spotreby, ale predovšetkým na predvídanie a rešpektovanie sociálnych cieľov, ktoré si spoločnosť vytýčila. S veličinami, ktoré sa získajú z demografickej prognózy, treba uvažovať ako s reálnymi údajmi, pretože hranice medzi jednotlivými súbormi sú z demografického hľadiska určené hranicami danými vekom a pohlavím. Zo spoločenského hľadiska sú dané spoločenskou deľbou práce, lebo spoločensko-ekonomické zmeny nemajú v krátkom období bezprostredný vplyv na natalitu a mortalitu a v dlhšom období sa táto nezávislosť mení na podmienenosť.

Demografický vývoj sa vyznačuje veľkou inerciou, relatívne dlhodobou

stálosťou v porovnaní s prebiehajúcimi rýchlymi zmenami v sociálnej, hospodárskej a politickej oblasti. Z toho dôvodu je ťažko možné demografické procesy priamo ovplyvniť. Dosiahnuť žiadúci súlad medzi sociálnymi, hospodárskymi a demografickými procesmi znamená, že sociálne a hospodárske procesy sa prispôsobujú demografickým procesom, a nie naopak. Teda demografický faktor v rozhodovacích procesoch má charakter skôr exogénnej, nezávisle premennej veličiny než charakter konrolovanej, endogénnej premennej. Takto sa musí posudzovať aj v prognózach a v dlhodobom výhľade. Pre demografické procesy je charakteristický i faktor času, t. j. relatívne oneskorenie a dôsledkov demografických javov, ktoré sa spätne odráža v sociálnych a v ekonomických procesoch.

Zo sociálno-ekonomického hľadiska prírastok obyvateľstva v danom období v podstate určuje minimálnu hranicu dynamiky rastu osobnej a spoločenskej spotreby. Viac než celkový vývoj obyvateľstva má pre vývoj sociálno-ekonomickej oblasti väčší význam vývoj zmien vo vekovej štruktúre a v iných demografických charakteristikách. Veková štruktúra je totiž nielen východiskom usporiadania demografických údajov pre ľubovoľnú analýzu demografických procesov, ale zároveň je aj sama výsledkom základných procesov. Vývoj jednotlivých zložiek vekovej štruktúry obyvateľstva má rôzny vplyv na prebiehajúce sociálno-ekonomické procesy. Obyvateľstvo predproduktívneho veku predstavuje nákladovú položku spoločnosti (náklady na školstvo, náklady na kvalifikačnú prípravu a pod.). Na druhej strane znamená vlastne zálohu pracovných síl pre budúcnosť. Klesajúci (príliš) podiel tejto vekovej kategórie môže v istom období vyvolať zvyšujúce sa nároky na opatrenia podporujúce zvyšovanie pôrodnosti.

Naopak, rast podielu osôb v poproduktívnom veku znamená nároky na špecifické služby zdravotníctva, sociálneho zabezpečenia a sociálnej starostlivosti. Zároveň znamená aj zhoršovanie pomeru medzi aktívnou a neaktívnou časťou obyvateľstva.

V neposlednom rade sa analýzy vekových štruktúr úzko viažu na procesy urbanizácie, ktorých základným cieľom je vytvárať optimálne podmienky pre život obyvateľstva a pre rozvoj spoločenskej výroby. Z hľadiska demografického je urbanizácia koncentráciou obyvateľov do miest so všetkými sprievodnými javmi, ako sú zmeny spôsobu života obyvateľov, zmeny v hodnotovom orientovaní, ktoré sa týkajú tak hmotných, ako aj nehmotných zložiek spotreby. Osobitne v nadchádzajúcom období sa v procesoch urbanizácie zvyšuje úloha riadiacich procesov a komunikačných systémov. Kultivácia týchto vyšších potrieb, ktorá je sprevádzaná pokračujúcou koncentráciou obyvateľstva pri zintenzívnení sociálnej interakcie, pôsobí na všestranný rozvoj človeka.

Všetko, čo eviduje významné zmeny v spojitosti s demografickými zmenami v nadchádzajúcom období, je predmetom interdisciplinárneho výskumu a hodnotenia. Tak to bolo aj v problémovej štúdií k prognóze ekono-

mického rozvoja SSR do roku 2010, vypracovanej v Ekonomickom ústave SAV v roku 1988 [1]. Na podobné účely bola v roku 1987 Federálnym štatistickým úradom spracovaná projekcia obyvateľstva ČSSR, ČSR a SSR do roku 2010 [2].

V predložennom článku nadväzujeme na publikovanú demografickú prognózu [3], kde sa uvádzajú údaje o prognóze vývoja obyvateľstva SSR do roku 1985. Ich porovnanie so skutočnosťou roku 1985 dáva veľmi uspokojivé výsledky, odchýlky dosahujú v prvom variante 1,6 % a v druhom variante 1,9 %. Toto povzbudivé porovnanie viedlo, okrem iného, k zostaveniu demografickej prognózy SSR do roku 2005. Základom spracovania prognózy bola komponentná metóda populačných projekcií (podrobne uvedená v [4] a použitá i v [3]).

Za základ spracovania sme vzali štatistické údaje uvádzané v jednotlivých štatistických ročenkách ČSSR a v Historickej ročenke ČSSR, ktoré sa týkajú tak koeficientov plodnosti, koeficientov dožitia, ako aj priemerného stavu obyvateľstva v jednotlivých päťročných kategóriách, a to:

- ukazovatele čistej špecifickej plodnosti v rokoch 1950—1983;
- priemerný vek obyvateľstva k 31. 6. rokov 1960, 1965, 1970, 1975, 1980 a 1983;
- koeficienty dožitia v príslušných päťročných vekových skupinách rokov 1965, 1970, 1975, 1980.

Tieto údaje boli podkladom pre výpočet prognózovaných hodnôt koeficientov dožitia a koeficientov špecifických plodností.

Spracovaním týchto údajov výpočtovou technikou pomocou polynómu prvého, druhého i tretieho stupňa, exponenciálnej funkcie a hyperboly sa na základe vývoja v rokoch 1950—1983 určia varianty prognózovaných hodnôt koeficientov natality a koeficientov dožitia. Hodnoty prognózované na roky 1990 až 2005 sa uvádzajú v tabuľkách [5, s. 235—240]. Ich rôzne vývojové hodnoty umožňujú zostaviť dva varianty demografickej prognózy, pričom východiskovým krokom demografickej prognózy bol rok 1980.

Hodnoty optimistického i pesimistického variantu sú uvedené v tabuľkách 1—6.

Za základ hodnotenia demografickej prognózy sme zvolili hodnoty, ktoré sa najviac priblížili k hodnotám skutočného vývoja roku 1985. Keďže stav koncom roka 1985 sa najviac približuje k hodnotám výsledkov optimistického variantu, považujeme ich za základ našich ďalších úvah. Podľa optimistického variantu prognózy dosiahol stredný stav obyvateľstva k 30. 6. 1985 5 173 45 osôb a podľa údajov štatistickej ročenky ČSSR 1986 bol stredný stav obyvateľstva v SSR roku 1985 5 160 000 osôb. V pesimistickom variante prognózy dosiahol stredný stav obyvateľstva k 30. 6. 1985 5 136 016 osôb.

Skôr než sa pokúsime poukázať na vývojové tendencie v demografických procesoch v SSR do roku 2005, uvedieme hodnoty projekcie obyvateľstva SSR do roku 2010 spracované FŠÚ a ich porovnanie s údajmi v tabuľkách 1—6.

V materiáli [2, s. 13—17] sa uvádza stredná projekcia (najpravdepodobnejšia) s migráciou, ktorú porovnávame s hodnotami optimistického variantu. Rozdiely sú minimálne, a to: v roku 1990 +18,945, čo je 0,35 %; v roku 1995

Optimistický variant

Tabuľka 1

Rok	Muži spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	2 537 751	694 345	1 528 670	314 736
1990	2 600 370	678 693	1 591 500	330 177
1995	2 664 277	649 736	1 677 680	336 861
2000	2 726 942	644 183	1 748 720	334 039
2005	2 770 493	640 707	1 793 520	336 266

Tabuľka 2

Rok	Ženy spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	2 635 707	666 841	1 402 590	566 276
1990	2 704 914	651 494	1 464 540	588 880
1995	2 774 648	624 476	1 548 260	601 912
2000	2 843 562	619 234	1 603 460	620 868
2005	2 892 336	615 887	1 612 470	663 979

Tabuľka 3

Rok	Obyvateľstvo spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	5 173 458	1 361 186	2 931 260	881 012
1990	5 305 284	1 330 187	3 056 040	919 057
1995	5 438 825	1 274 212	3 225 940	938 773
2000	5 570 504	1 263 417	3 325 180	954 907
2005	5 662 829	1 256 594	3 405 990	1 000 245

Pesimistický variant

Tabuľka 4

Rok	Muži spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	2 522 570	683 696	1 525 080	313 794
1990	2 564 958	652 328	1 583 210	329 420
1995	2 604 790	604 327	1 664 040	336 423
2000	2 640 998	589 397	1 717 220	334 381
2005	2 653 316	575 793	1 740 160	337 363

Tabuľka 5

Rok	Ženy spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	2 613 440	656 322	1 398 410	558 714
1990	2 661 530	625 871	1 458 750	576 902
1995	2 708 290	580 698	1 539 400	588 196
2000	2 753 460	566 337	1 580 950	606 169
2005	2 772 290	553 255	1 572 020	647 007

Tabuľka 6

Rok	Obyvateľstvo spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	5 136 016	1 340 018	2 923 490	872 508
1990	5 226 481	1 278 199	3 041 960	906 322
1995	5 313 084	1 185 025	3 203 440	924 619
2000	5 394 454	1 155 734	3 298 170	940 550
2005	5 425 598	1 129 048	3 312 180	984 370

+10 448, čo je 0,19 %; v roku 2000 +18 620, čo je 0,33 % a v roku 2005 +75 706, čo je 1,30 %.

Obdobné porovnanie nízkeho variantu bez migrácie projekcie FŠÚ [2, s. 33–37] a pesimistického variantu je minimálne, a to v roku 1990 +19 746, čo je 0,37 %; v roku 1995 +4 373, čo je 0,08 %; v roku 2000 +15 592, čo je 0,28 %; v roku 2005 +81 078, čo je 1,47 %.

Domnievame sa, že ide o minimálne rozdiely, ktoré nám umožňujú porovnávať obidva varianty demografickej prognózy SSR do roku 2005, pričom za pravdepodobnejší predpokladáme optimistický variant. Pesimistický variant predpokladá, že v prognózovanom období sa do koeficientov dožitia postupne premietnu dôsledky zvýšenej chorobnosti, ktoré sú výsledkom pôsobenia súhrnu celého komplexu faktorov — predovšetkým životného prostredia, lekárskej starostlivosti a životného štýlu. Z toho dôvodu pesimistický variant má charakter varovný.

Optimistický variant

Tabuľka 7

Štruktúra vývoja obyvateľstva (v %)

Rok	%	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	100	26,3	56,7	17,0
1990	100	25,1	57,6	17,3
1995	100	23,4	59,3	17,3
2000	100	22,7	60,2	17,1
2005	100	22,2	60,1	17,7

Tabuľka 8

Prírastok obyvateľstva v päťročných intervaloch (základ — rok 1980)

Rok	Prírastok počtu obyvateľstva spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	177 176	+57 471	52 821	66 884
1990	131 826	—30 999	124 780	38 045
1995	133 641	—10 795	169 900	19 716
2000	131 579	—55 975	126 240	16 134
2005	92 325	— 6 823	53 810	45 338

Pesimistický variant

Tabuľka 9

Štruktúra vývoja obyvateľstva (v %)

Rok	%	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	100	26,1	56,9	17,1
1990	100	24,5	58,2	17,3
1995	100	22,3	60,3	17,4
2000	100	21,4	61,1	17,5
2005	100	20,9	61,0	18,1

Tabuľka 10

Prírastok obyvateľstva v päťročných intervaloch (základ — rok 1980)

Rok	Prírastok počtu obyvateľstva spolu	Predproduktívny vek	Produktívny vek	Poproduktívny vek
1985	139 734	+36 303	45 051	58 380
1990	90 465	—61 819	118 470	33 814
1995	86 603	—93 174	161 480	18 297
2000	81 370	—29 291	94 730	15 931
2005	31 144	—26 685	14 010	43 820

Na základe údajov optimistického a pesimistického variantu (tab. 1–6) sme vypočítali relatívne ukazovatele, a to štruktúru a prírastok obyvateľstva v päťročných intervaloch (tab. 7–10). Vo východiskovom roku prognózy (rok 1980) bola nasledovná štruktúra obyvateľstva v SSR (stredný stav): predproduktívny vek 1 303 715 osôb, produktívny vek 2 878 439 osôb a poproduktívny vek 814 128 osôb. Celkový počet obyvateľstva dosiahol 4 996 282 osôb. Tieto údaje sú základom pre výpočet relatívnych ukazovateľov. Porovnanie obidvoch variantov demografickej prognózy počtu obyvateľstva SSR do roku 2005 je základom našich úvah o národohospodárskych aspektoch demografického vývoja.

Základným charakteristickým znakom súčasnej vekovej štruktúry obyvateľstva v SSR je predovšetkým nerovnomerné rozloženie jednotlivých

vekových skupín, ktoré vyplýva predovšetkým z výkyvov v pôrodnosti v minulosti, a vývoj smerujúci k celkovému starnutiu obyvateľstva, predovšetkým postupným zvyšovaním podielu starších vekových kategórií. Vývoj špecifických plodností a celkovej plodnosti v SSR v r. 1950–1983 plne potvrdzuje tendenciu k poklesu pôrodnosti s výnimkou obdobia 1971–1977, keď sa pôrodnosť prechodne zvýšila na úroveň r. 1962–1965. Z uvedených údajov vyplýva aj to, že príčinou poklesu pôrodnosti je špecifická plodnosť najmä v starších vekových skupinách žien v rodovom veku. V dôsledku toho sa pôrodnosť sústreďuje predovšetkým do skupiny žien vo veku 20–24 rokov. Tento proces vyplýva zo sociálno-ekonomického rozvoja, pre ktorý je príznačný tak rast zamestnanosti žien, ako aj zvyšujúci sa stupeň urbanizácie a rast podielu kvalifikovanej práce v dôsledku technického pokroku. Možno konštatovať, že celkový demografický vývoj po roku 1985 je okrem klesajúcej pôrodnosti charakterizovaný aj celkovým znižovaním počtu detí v rodine, a to napriek zvyšovaniu životnej úrovne obyvateľstva. K faktorom, ktoré ovplyvňujú celkový pokles v dynamike pôrodnosti, patrí aj zvyšujúca sa rozvodovosť a vzrastajúci počet potratov.

Výsledky ďalej potvrdzujú celkovú tendenciu k starnutiu obyvateľstva v SSR. To znamená, že sa predlžuje priemerná dĺžka života. Obidve tendencie — klesajúca pôrodnosť a predlžovanie priemernej dĺžky života — očividne súvisia s vývojom životnej úrovne, t. j. s poskytovaním zdravotníckej a sociálnej starostlivosti, so skvalitňovaním výživy atď. V najväčšej miere sa to odzrkadľuje v nižších vekových skupinách, a to vo vývoji kojeneckej a novorodeneckej úmrtnosti.

Tabuľka 11

Migračné pohyby obyvateľstva medzi ČSR a SSR

Roky	SSR do ČSR	ČSR do SSR	Saldo SSR
1960–1964	18 553	11 032	–7 521
1965–1969	16 469	10 304	–6 165
1970–1974	11 923	8 108	–3 815
1975–1979	9 957	6 769	–3 188
1980–1984	9 823	6 099	–3 724
1984	9 610	5 631	–3 979
1985	8 919	5 745	–3 174

Dlhodobé znižovanie úmrtnosti malo a má najväčší vplyv na vývoj prirodzeného prírastku obyvateľstva. Predpokladaná stagnácia vo vývoji koeficientov úmrtnosti jednotlivých vekových kategórií, napriek miernemu rastu úmrtnosti v kategórii 40-60 ročných mužov, je hlavným faktorom,

ktorý bude ovplyvňovať celkový prirodzený prírastok obyvateľstva v SSR do roku 2005. Okrem toho celkový prírastok obyvateľstva SSR a prirodzený pohyb obyvateľstva bude aj naďalej ovplyvňovať saldo vnútorného sťahovania zo SSR do ČSR, ktorého vývoj od roku 1960 ukazuje tab. 11.

Treba poznamenať, že podľa štatistických údajov o vnútornom sťahovaní zo SSR do ČSR má intenzita sťahovania klesajúcu tendenciu, najmä po roku 1970. Pri takomto trende vnútorného sťahovania zo SSR do ČSR možno predpokladať, že celkové kumulované saldo sťahovania zo SSR do ČSR bude v období 1985—2005 pre SSR pasívne. Pôjde o 60 tis.—120 tis. obyvateľov predovšetkým v produktívnom veku, čo však podstatne neovplyvní priebeh demografických procesov v SSR do roku 2005.

Na základe doterajšieho priebehu demografických procesov v SSR a zmien, ktoré najvýraznejšie charakterizujú demografický vývoj v SSR do roku 2005, môžeme zhodnotiť očakávaný reprodukčný proces obyvateľstva v SSR v prognózovanom období 1985—2005.

Celkový počet obyvateľstva v SSR po roku 2005 by sa mal pohybovať v rozmedzí 5 425 tis.—5 662 tis. osôb (pesimistický variant — optimistický variant). V päťročných intervaloch možno najväčší prírastok očakávať v rokoch 1991—1995, a to v rozsahu 86 tis.—133 tis. osôb. Prírastok obyvateľstva v rokoch 1986—1990 a 1996—2000 je približne rovnaký: 86 tis.—131 tis. osôb. Po roku 2000 sa znižuje absolútny prírastok v optimistickom variante na 92 tis. obyvateľov a v pesimistickom variante na 31 tis. obyvateľov. Vzhľadom na vývoj demografických charakteristík v ČSSR sa očakáva, že do roku 2005 bude prírastok obyvateľstva v SSR zabezpečovať približne dve tretiny prírastku obyvateľstva v ČSSR.

Výraznejšie a z hľadiska stratégie urýchlenia hospodárskeho a sociálneho rozvoja do roku 2000 závažnejšie zmeny v prognóze obyvateľstva v SSR do roku 2005 možno očakávať v zastúpení hlavných vekových skupín. V optimistickom variante počet obyvateľstva v predproduktívnom veku vykazuje v celom období 1986—2005 absolútny pokles o 105 tis. osôb. Pokles o 55 tis. sa predpokladá v rokoch 1991—1995, čo spôsobí, že celkový podiel predproduktívnej časti obyvateľstva SSR sa zníži z 26,3 % roka 1985 na 22,2 % roku 2005. V pesimistickom variante demografickej prognózy SSR do roku 2005 sa v porovnaní s rokom 1985 predpokladá zníženie počtu obyvateľstva v predproduktívnom veku až o 211 tis., čo je takmer dvojnásobok poklesu v optimistickom variante. V období 1991—1995 je to pokles počtu obyvateľstva v predproduktívnom veku až o 93 tis. osôb. Tento vývoj obyvateľstva v predproduktívnom veku do roku 2005 je predovšetkým v období 1991—1995 dôsledkom uvádzaného zníženia pôrodnosti a znižovania počtu detí v rodinách. To si už v súčasnosti vyžaduje také sociálne opatrenia, ktoré by uvedený vývoj počtu detí v rodine posunuli k druhému, resp. k tretiemu dieťaťu.

Relatívne najstabilnejší vývoj v SSR sa očakáva v skupine osôb v po-

produktívnom veku, kde počas prognózovaného obdobia dochádza k stálemu absolútnemu rastu, a to tak podľa optimistického, ako aj podľa pesimistického variantu, čo plne potvrdzuje tendenciu k starnutiu obyvateľstva v SSR do roku 2005. V optimistickom variante tvorí prírastok obyvateľov v poproduktívnom veku 119 tis. osôb, z toho v rokoch 1991—1995 je prírastok 38 tis., v rokoch 2001—2005 až 45 tis. obyvateľov. V pesimistickom variante je prírastok obyvateľstva v poproduktívnom veku 112 tis. osôb, z toho v rokoch 1991—1995 33 tis. a v rokoch 2001—2005 43 tis. obyvateľov. Celkový podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku sa v prognózovanom období bude zvyšovať, a to zo 17,0 % roku 1985 na 17,7 % roku 2005.

Ako ukazujú štúdie OSN z prirodzeného vývoja obyvateľstva vo svete, v budúcnosti 20—30 rokoch možno očakávať, že v dôsledku celosvetového starnutia obyvateľstva sa zhorší súčasný pomer osôb v produktívnom veku pripadajúci na osoby v neproduktívnom veku vo všetkých štátoch sveta. Toto zhoršenie bude osobitne výrazné vo vyspelých priemyselných štátoch. Z demografickej prognózy SSR do roku 2005 je zrejmé, že podiel ekonomicky neaktívnych osôb v porovnaní s počtom ekonomicky aktívnych sa v SSR zvýši až po roku 2000 (v rokoch 200—2005). Podiel ekonomicky aktívnych obyvateľov v porovnaní s počtom ekonomicky neaktívnych bude do roku 2000 v dôsledku demografických procesov na Slovensku vzrastať tak podľa optimistického, ako aj podľa pesimistického variantu (z 3,3 na 3,5 v optimistickom variante a z 3,4 na 3,5 v pesimistickom variante). Napriek tomu bude v rokoch 1985—2000 potrebné riešiť sociálne, zdravotné a ekonomické potreby pre prírastok takmer 120 tis. obyvateľov v poproduktívnom veku v SSR, aj keď značná časť tohto prírastku bude predstavovať potenciálne zdroje dodatočných pracovných síl.

Pre priaznivý sociálno-ekonomický rozvoj krajiny je rozhodujúci podiel obyvateľstva v produktívnom veku. Z tohto hľadiska je prirodzený demografický vývoj v SSR do roku 2005 veľmi priaznivý, dokonca roku 1985 malo z celkového počtu obyvateľov SSR v produktívnom veku 56 % osôb menej ako 35 rokov. V období 1985—2005 predstavuje celkový prírastok obyvateľstva SSR v produktívnom veku v optimistickom variante 474 tis. obyvateľov, z toho najviac v období 1991—1995 169 tis. osôb a najmenej v rokoch 2001—2005 53 tis. osôb. V pesimistickom variante predstavuje prírastok 389 tis. osôb, z toho najviac v období 1991—1995, a to 161 tis. a najmenej v rokoch 2001—2005, len 14 tis. osôb. Takýto vývoj počtu obyvateľstva v produktívnom veku zabezpečí prírastok podielu obyvateľov v tejto kategórii z 56,7 % roku 1985 na 60,1 % roku 2005.

Ak sa v doterajšom sociálno-ekonomickom rozvoji, ktorý bol charakterizovaný extenzívnym typom rozvoja, prírastok obyvateľstva v produktívnom veku prejavoval v SSR najmä v rýchlejšom raste zamestnanosti vo výrobnej sfére a bol jedným z činiteľov, ktoré prispievali k rýchlej-

šiemu rastu hospodárstva v SSR v porovnaní s celoštátnym merad'om, potom v budúcnosti v podmienkach intenzívneho typu rozvoja treba uvažovať sa odlišnými riešeniami. Vyplýva to predovšetkým z dokumentov XVII. zjazdu KSČ, kde sa vytýčila úloha dosiahnuť rast tvorby národného dôchodku prostredníctvom podstatného rastu spoločenskej produktivity práce a presunúť pracovníkov do terciárnej sféry, najmä do oblasti služieb.

V prognózovanom období sa predpokladá zvýšenie nákladov na pracovnú silu i jej racionálnejšie využívanie, čo ešte väčšmi zvýrazňuje požiadavku optimálneho rozmiestnenia prírastku predovšetkým kvalifikovanej pracovnej sily. Do roku 2005 je dôležité poznať nielen predpokladaný vývoj počtu a štruktúry obyvateľstva, ale aj vplyv tohto vývoja na celkový sociálny a hospodársky rozvoj. Je nevyhnutné zachytiť vzájomné kvantitatívne, ale aj kvalitatívne súvislosti budúceho demografického, hospodárneho a sociálneho rozvoja, vrátane dôsledkov predpokladaného rozvoja vedecko-technického pokroku a jeho vplyvu na spoločenskú produktivitu práce, a tým aj na prípravu kvalifikovanej pracovnej sily. Z demografickej prognózy SSR do roku 2005 je zrejmé, že priebeh demografických procesov úzko súvisí s populačnou vlnou v rokoch 1951—1955 a 1971—1975.

Hospodársky a spoločenský život obyvateľstva sa viaže predovšetkým na rodinný život v domácnosti, a to predovšetkým v spoločne hospodáriacich domácnostiach. Spoločne hospodáriacu domácnosť predstavuje jedna alebo viac cenзовých domácností, ktoré spoločne žijú a hospodária. Z toho logicky vyplýva, že počet spoločne hospodáriacich domácností je nižší než počet cenзовých domácností, ktoré sú základnou štatistickou jednotkou pri sčítaní ľudu a pri mikrocenзовých výskumoch. Za cenзовú domácnosť sa považujú štyri typy domácností: úplné rodinné domácnosti, neúplné rodinné domácnosti, viacčlenné nerodinné domácnosti a domácnosť jednotlivca. Počet a štruktúra cenзовých domácností určujú potrebu vlastného bytu, z čoho sa musí vychádzať pri riešení bytovej problematiky. K počtu a štruktúre spoločne hospodáriacich domácností sa vzťahuje aj vybavenosť predmetmi dlhodobej spotreby, ktorá je významným činiteľom pri hodnotení vývoja životnej úrovne obyvateľstva. Okrem toho sú uvedené domácnosti aj príjmovou a výdavkovou jednotkou, a preto sú východiskom pri hodnotových prognózach, hlavne pri prognózach miezd a dôchodkov obyvateľstva a pri finančných prognózach. Zároveň sú podkladom pri prognózovaní a plánovaní štruktúry spotreby, osobitne z hľadiska prognózovania a plánovania výroby a služieb.

Treba poznamenať, že celkový počet členov spoločne hospodáriacich domácností sa čiastočne líši od vývoja celkového počtu obyvateľstva, a to o počet obyvateľov žijúcich mimo domácností (v domovoch dôchodcov, v domovoch mládeže a v ďalších typoch sociálnych zariadení). Priemerná veľkosť domácností vo veľkej miere závisí od podielu poľnohospo-

dárstva na štruktúre ekonomiky, teda ovplyvňuje ju závislosť ekonomickej činného obyvateľstva od hospodárenia na pôde. Z tohto dôvodu je priemerná veľkosť domácností v ČSR menšia ako v ČSR.

Ďalej sa pokúsime stručne nadviazať na výsledky demografickej prognózy SSR do roku 2005 (na jej optimistický variant) a na základe nich uskutočníť čiastkovú prognózu rozvrstvenia obyvateľstva podľa počtu domácností a ich veľkostí. Pochopiteľne, na takéto čiastkové prognózy vývoja počtu domácností a ich veľkostí môžu nadväzovať aj ďalšie prognózy, napríklad prognózy rozvrstvenia obyvateľstva podľa typov domácností, podľa sociálnych skupín, podľa počtu ekonomicke činných členov atď. Spôsob života domácností je ovplyvnený jej veľkosťou, vnútornou štruktúrou v rozdelení na ekonomicke činné a nečinné osoby, duhom ekonomickej činnosti členov domácnosti atď.

V tabuľkách 12 a 13 je uvedená prognóza vývoja počtu domácností a

Tabuľka 12

Prognóza vývoja počtu domácností a ich veľkosti

Počet x-členných domácností (v tis.)	1985	1990	1995	2000	2005
1	146	175	218	235	249
2	363	388	404	455	478
3	365	381	401	427	462
4	391	515	428	450	489
5	165	156	151	133	112
6 a viac	120	112	107	96	72
Celkový počet domácností (v tis.)	1 550	1 627	1 709	1 796	1 871

Tabuľka 13

Počet členov v domácnosti (v tis.)	1985	1990	1995	2000	2005
1	146	175	218	235	249
2	726	776	808	910	974
3	1 095	1 143	1 203	1 281	1 386
4	1 564	1 660	1 712	1 800	1 956
5	825	780	755	665	560
6 a viac	720	672	642	576	432
Celkový počet osôb v domácnosti (v tis.)	5 076	5 206	5 338	5 467	5 557
Ostatní (v tis.)	97	99	101	103	105
Celkový počet obyvateľstva (v tis.)	5 173	5 305	5 439	5 570	5 663
Priemerná veľkosť domácností	3,275	3,199	3,123	3,047	2,971

ich veľkosti so zreteľom na výsledky optimistického variantu demografickej prognózy SSR do roku 2005.

Z priebehu demografických procesov v SSR do roku 2005 vyplýva, že popri celkovom raste počtu obyvateľstva, pri poklese predproduktívnej zložky a výraznom zvýšení počtu obyvateľstva v produktívnom veku a raste počtu obyvateľstva v poproduktívnom veku, možno v SSR v rokoch 1985—2005 očakávať pokles priemernej veľkosti domácnosti z 3,275 na 2,971 (približne o 9 %) pri súčasnom zvýšení celkového počtu domácností z 1550 tis. na 1971 tis., teda viac ako o jednu pätinu (o 20,8 %). Tieto protismerné tendencie svedčia o nerovnom vývoji štruktúry a o veľkosti jednotlivých domácností. V najbližšej budúcnosti sa ako tendencia javí: najrýchlejší rast počtu jednočlenných domácností, a to približne o 70 %, dvočlenných domácností o 34,1 %. Trojčlenné domácnosti vzrastú o 26,5 % a štvorčlenné domácnosti o 25,0 %. Naopak, v päťčlenných domácnostiach sa očakáva výrazný pokles o 31,8 % a v šesťčlenných dokonca pokles o 40 %. Tieto tendencie sa, pochopiteľne, prejavia v nárokoch na bytovú výstavbu a v tendenciách presunu obyvateľstva z dedín do miest. To by mohlo byť impulzom k usmerneniu osídľovacích procesov a podkladom pre urbanistické prognózy. Uvádzané výsledky a prepočty v nijakom prípade nemožno považovať za jediné východisko ďalších úvah o vývoji počtu obyvateľstva, o vývoji počtu a veľkosti domácností; slúžia na objasňovanie tendencií a smerov budúceho vývoja obyvateľstva v SSR.

Celkove z vývojových tendencií v najbližších 20 rokoch možno konštatovať, že priebeh demografických procesov potvrdzuje tendenciu k starnutiu obyvateľstva na Slovensku do roku 2005 a z národohospodárskeho hľadiska vytvára priaznivé podmienky na reprodukciu kvalifikovanej pracovnej sily. V období, keď sa v dôsledku urýchleného zavádzania vedecko-technického pokroku pripravujú štruktúrne zmeny v ekonomike, je výhodné, keď sú väčšie prírastky mladých vysokokvalifikovaných pracovníkov pripravených zvládnuť nové úlohy. To je základný predpoklad aktivizácie subjektívneho činiteľa v podmienkach intenzívneho typu hospodárenia. Početne rýchlejšie rastúce obyvateľstvo znamená väčší prírastok pracovných síl, ktoré možno lepšie orientovať na progresívne povolania a odbory, než prekvalifikovať starších pracovníkov na nové povolania v dôsledku nevyhnutných štruktúrnych zmien v národnom hospodárstve, ktoré si vynucuje terajšia etapa vedecko-technickej revolúcie.

Je však otázne, do akej miery sme a budeme schopní tieto priaznivé podmienky na reprodukciu kvalifikovanej pracovnej sily skutočne využiť. Okrem iného to predpokladá mať k dispozícii dlhodobé výhľady potreby odborníkov na najbližšie dve desaťročia v rôznych odvetviach, ktoré plne vychádzajú z predpokladaných štruktúrnych zmien v ekonomike. V období prechodu na intenzívny typ reprodukcie spoločenskej výroby je táto otázka dominantná, pretože charakteristikou intenzifikačných procesov je diferencovaný rast jednotlivých odborov podľa ich progresív-

nosti (s utlmovaním neprogresívnych výrobných odborov). V etape prechodu na intenzívny typ sa stále viac presadzuje správny názor, že naša spoločnosť nemá nedostatok pracovníkov, ale že zdanlivý nedostatok vzniká ich nesprávnym rozložením. Analytické práce Prognostického ústavu ČSAV v Prahe poukazujú pomocou medzinárodnej komparácie na prezamestnanosť vo výrobnej sfére, ktorá sa v komparatívnych štúdiách považuje za jeden z podstatných činiteľov, ktorými sa pri tvorbe spoločenského produktu plýtvá. Z toho dôvodu vývojové tendencie demografických prepočtov predstavujú jeden z podkladov pre tvorbu správnej orientácie prípravy nových odborníkov ako nevyhnutnej podmienky pre reštrukturalizáciu národného hospodárstva. Z demografických procesov vyplýva napokon aj potreba interdisciplinárneho skúmania človeka, tak ako sa v súčasnosti formuje, resp. homocentrickej orientácie vedy ako celku. To len plne potvrdzuje, že v perspektívnych úvahách je nevyhnutné rešpektovať zásadu, že ekonomickú a sociálnu reprodukciu treba prispôbovať demografickej reprodukcii a nesnažiť sa o opak.

Úlohy, ktoré vytýčil XVII. zjazd KSČ v súvislosti s prebiehajúcimi intenzifikačnými procesmi, možno riešiť len podstatnými zmenami v charaktere práce na základe komplexného uplatňovania vedecko-technického pokroku. Preto je nevyhnutné venovať spolu s dlhodobými zámermi v oblasti sociálno-ekonomického rozvoja mimoriadnu pozornosť aj demografickým procesom a im podriaďovať ekonomickú a sociálnu reprodukciu.

Literatúra

- [1] BRHLOVIČ, G.: Prognóza reprodukcie práceschopného obyvateľstva SSR a jeho zamestnanosti do roku 2010. [Interné materiály, č. 167.] Bratislava, EÚ SAV 1988.
- [2] Projekcie obyvateľstva ČSSR, ČSR a SSR do roku 2010. Praha, FSÚ 1987.
- [3] VINCŮR, P.: Projekcia, prognóza a dlhodobý výhľad v národohospodárskom plánovaní. Bratislava, Veda 1976.
- [4] PAVLÍK, Z. — RYCHTÁŘIKOVÁ, J. — ŠUBRTOVÁ, A.: Základy demografie. Praha, Academia 1986.
- [5] VINCŮR, P.: Dlhodobé plánovanie — etapy, úlohy, výsledky. Bratislava, Pravda 1988.
- [6] Historická statistická ročenka ČSSR. Praha, SNTL 1985.
- [7] Statistické ročenky ČSSR. Praha, SNTL 1971–1988.

D i k u s i a

Vzájomný vzťah menového kurzu a cien a problémy komparatívnych výhod

HALUŠKA, Ivan

Ak ekonomika pracuje v podmienkach objektívnych cien, ekonomicky prepojených s cenami na medzinárodných trhoch, ich vnútorná úroveň závisí aj od relácie platných kurzov valuty, v ktorej sa vyjadrujú ceny na medzinárodnom trhu, a domácej meny.

Pri medzinárodnej interakcii výrobcov a spotrebiteľov sa formuje a pôsobí medzinárodná trhová cena. Konkrétny štát rozdiely nákladovosti domácich výrobcov voči zahraničným môže eliminovať clami alebo zmenou kurzov (ako sme to modelovo naznačili v článku *Východiská formovania cien*, uverejnenom v *Ekonomickom časopise* č. 6/1988).

Zmenou kurzu a s ním spojenou zmenou cien a vstupov a výstupov sa pre podniky (keď sa nemenia ostatné podmienky, predovšetkým mzdy) vytvárajú mäkkšie alebo tvrdšie podmienky, konkrétne vyjadrené vo vyššom alebo nižšom objeme zisku. Právom vzniká otázka, či je možné, aby štát ľubovoľne menil kurz meny. A čo to vlastne je menový kurz?

1. Prístupy k objektivizácii menového kurzu

Kurz akejkoľvek valuty predstavuje cenu jej jednotky, vyjadrenú v inej valute. Napríklad kurz dolára je cenou dolára vyjadrenou vo frankoch, markách, korunách a podobne. Dlhý čas bol základom určovania kurzov zlatý obsah menovej jednotky. Určoval ho štát a pomer zlatých obsahov medzi rozličnými menami bol oficiálnym devízovým kurzom. Dynamický vývoj medzinárodnej delby práce, predovšetkým prudko sa rozvíjajúce kapitálové trhy, neustále kolísajúca cena zlata a mnoho ďalších príčin, spojených s vývojom na kapitálových a valutových burzách, postupne vytlačal zlato z jeho funkcie pri určovaní kurzov a nahradzoval ho vzťahom k rozhodujúcej mene, ktorou sa stal americký dolár.

Tým sa však vývoj nezastavil a smeruje k tomu, že základom devízového kurzu sa stáva celá sústava rozhodujúcich mien, t. j. mien najsilnejších

kapitalistickýcn krajín. Jednotlivé štáty, ale aj medzinárodné menové organizácie sa usilujú udržiavať tento kurz v určených toleranciách, aby sa zabezpečila žiadúca stabilita medzinárodných hodnotových vzťahov i objektivnosť medzinárodných devízovo-finančných operácií.

Popri oficiálnom kurze (ak sa plynule nemení) existuje bežný kurz, ktorý predstavuje aktuálnu trhovú cenu jednej valuty v inej valute a vyjadruje aktuálny vzťah medzi ponukou valút a dopytom po nich. V medzinárodnom obchode je mimoriadne dôležité poznať okamžitú cenu valuty. Kolísanie cien valút vytvára široký priestor pre špekulácie s ich predajom a kúpou i pre ďalšie možnosti ich využívania, resp. zneužívania.

Aby sa zneužívanie pohybu kurzov znížilo na minimum, usilujú sa štáty prostredníctvom svojich centrálnych bánk eliminovať väčšie zmeny kurzu predovšetkým nákupom, resp. predajom značného množstva príis usných valút a tým vyrovnávať disproporcie medzi ponukou a dopytom po týchto valútach. Keď však vyrovnávanie nie je účinné a odklon bežného kurzu od oficiálneho je značný, je nevyhnutná zmena, t. j. zníženie alebo zvýšenie (devalvácia alebo revalvácia) oficiálneho kurzu.

Podstatou kurzu je cena valuty. A základom každej ceny, teda aj ceny valuty, je hodnota. Hodnotou valuty je hodnota tovaru, ktorý je možné kúpiť za jednotku príslušnej meny. Vzájomný pomer cien mien je teda vyjadrením pomeru cien tovaru, ktorý je možné za ne nakúpiť. Hodnota tovaru, ktorý je možné kúpiť napríklad za korunu, vyjadruje kúpnu silu koruny. Z toho vyplýva záver, že objektívnym základom kurzu, teda objektívnym kurzom je pomer (parita) kúpnych síl jednotlivých valút.

Vyjadrenie kúpnej sily príslušnej valuty môže byť skreslené tým, že raz je počítané k jednej, inokedy k inej skupine tovaru. Keď chceme čo najobjektívnejšie vyjadriť kúpnu silu valuty, musíme ju merať celkovou úrovňou cien v príslušnej ekonomike. Potom pomer kúpnych síl dvoch porovnávaných valút by sa mal rovnať pomeru celkových úrovní v príslušných ekonomikách a tento pomer by mal byť bázou na učovanie ich objektívneho vzájomného kurzu.

Najväčšie problémy vznikajú práve pri porovnávaní cenových úrovní v jednotlivých ekonomikách. Relatívne ľahšie možno porovnávať otvorené ekonomiky, t. j. tie, v ktorých hospodárske organizácie, firmy alebo podniky relatívne voľne obchodujú na zahraničných trhoch a ktoré umožňujú zahraničným hospodárskym subjektom relatívne voľne obchodovať na svojom vnútornom trhu. Otvorené ekonomiky majú spravidla aj konvertibilnú menu. A práve kovertabilita meny a otvorenosť ekonomiky vytvárajú podmienky na to, aby cenové relácie rozhodujúceho tovaru, predovšetkým toho, ktorý je predmetom zahraničnoobchodnej výmeny, boli v podstate rovnaké (keď pre jednoduchosť abstrahujeme od colných bariér znižujúcich kúpnu silu valuty krajiny, ktorá ju uplatňuje).

Ak platí, že relácie cien rôznych druhov tovaru v jednej ekonomike sú v podstate rovnaké ako relácie cien rovnakého tovaru v druhej eko-

nomike, potom prakticky ľubovoľný reprezentatívny súbor tovarov a služieb možno použiť na určenie pomeru cenových úrovní. Takto určený pomer cenových úrovní reprezentatívneho súboru tovarov sa v podstate neodchyľuje od celkového pomeru cenových úrovní porovnávaných ekonomík, a teda dostatočne presne vyjadruje pomer kúpnych síl porovnávaných valút.

Týmto spôsobom je možné určiť základný a objektívny kurz dvoch valút. Jeho zmenu možno vyjadriť na základe vývoja indexu cien v jednotlivých ekonomikách. Pomer zmien cenových indexov vyjadruje aj pomer zmien kúpnych síl jednotlivých valút, a teda s dostatočnou presnosťou i pomer zmien objektívnych kurzov. Existencia objektívnych cenových relácií, a teda objektívnych cien, ktoré vytvára práve internacionalizácia hodnotových vzťahov, vytvára podmienky na určenie objektívnych kurzov a na jeho účinné využitie pri objektivizácii devízovo-finančných a hodnotových vzťahov.

Zložitejšie sú podmienky pri určovaní kurzov v relatívne uzatvorených ekonomikách s nekonvertibilnými menami. To sú podmienky, v ktorých firmy a podniky majú obmedzený, resp. administratívne regulovaný prístup na zahraničné trhy a zahraničné firmy majú značne obmedzený alebo regulovaný prístup na ich vnútorné trhy. A keď sa v takýchto ekonomikách uplatní administratívno-direktívny spôsob určovania cien, vznikajú veľmi zložité problémy pri určovaní ich oficiálnych kurzov. Ešte väčší problém vzniká pri hodnotení jeho objektívnosti a prakticky úplne chýba bežný kurz, pretože valuta takej ekonomiky nie je predmetom kúpy a predaja na oficiálnych valutových trhoch.

Znaky relatívne uzatvorenej ekonomiky s nekonvertibilnou menou má aj československá ekonomika. Náš oficiálny kurz voči menám ostatných krajín vychádzal zo zlatého obsahu československej koruny. Vzhľadom na objektívne „odchádzanie“ od zlatého štandardu sa aj kurz československej koruny začal určovať vo vzťahu k rozhodujúcim svetovým menám. Oficiálny kurz sa dnes určuje na báze reprodukčných nákladov vývozu.

Hlavným nedostatkom tohto prístupu je, že reprodukčné náklady vývozu síce vyjadrujú pomer priemernej úrovne veľkoobchodných cien nami vyvážaných tovarov a cien týchto tovarov dosahovaných v danej krajine, ale značne deformovane vypovedajú o pomere kúpnych síl našej koruny a príslušnej valuty. Je to preto, lebo naše domáce relácie sa odlišujú od cenových relácií na svetových trhoch. Každá zmena štruktúry vývozu sa prejavuje v relatívne značnej zmene reprodukčných nákladov vývozu, i keď pomer cenových úrovní v našej ekonomike a v ekonomike príslušnej krajiny sa nezmenil. Vzniká paradoxná situácia, že kritérium efektívnosti vývozu sa neurčuje na základe devízového kurzu, ale naopak, skladba aktuálneho vývozu určuje úroveň devízového kurzu. Riziko využívania takého kurzu rastie predovšetkým v podmienkach, keď sa sťažuje

prístup tovaru na trhy vyspelých krajín a keď je nevyhnutné veľmi pružne prispôsobovať štruktúru vývozu reálnym možnostiam predaja na príslušných trhoch.

Ďalším paradoxom takého spôsobu určovania kurzu je skutočnosť, že nereaguje na náklady dovozu, ktoré pri rigidných cenách neraz značne ovplyvňujú rentabilitu výroby tovarov a služieb na domácom trhu. Nízka vypovedacia schopnosť kurzu spôsobuje problémy pri národohospodárskom hodnotení efektívnosti vývozu i dovozu, pri hodnotení toho, v ktorých komoditách, tovaroch a službách získava naše národné hospodárstvo pri zahraničnoobchodných transakciách skutočne komparatívne výhody. Kedy je náš obchodný styk so zahraničným partnerom rovnako výhodný pre obidve strany a kedy inkasujeme komparatívne nevýhody, kedy pri zahraničnoobchodných transakciách sa časť doma vytvoreného národného dôchodku predistribuje v prospech ekonomiky príslušnej kapitalistickej krajiny.

Treba pripomenúť, že pri objektívnych cenách (teda aj podmienkach), ktoré sú objektívne porovnateľné s existujúcimi reláciami na zahraničných trhoch (keď relácie v porovnávaných ekonomikách sú porovnateľné), kurz určený ako parita kúpnych síl príslušných valút by sa mal rovnať kurzu vypočítanému na báze reprodukčných nákladov vývozu z jednej ekonomiky do druhej. Je to preto, lebo reprodukčné náklady vývozu predstavujú určitú reprezentatívnu vzorku tovaru a podľa ich cien v jednej i druhej valute by mala s dostatočnou presnosťou vyjadrovať objektívny kurz. Existujúce deformácie v našich cenách spôsobené o. i. administratívne nákladovým spôsobom ich tvorby sa prejavujú ako značné deformácie vnútorných cien voči reláciám a úrovniám cien objektívne platných na medzinárodných trhoch. Z toho dôvodu pretrvávajú aj ťažkosti s určením objektívneho kurzu ako dôležitej súčasti objektívnych hodnotových vzťahov.

Základné zámery prestavby hospodárskeho mechanizmu, predovšetkým objektívny zámer vytvoriť pre podniky i centrum náročné, ale objektívne parametrické prostredie, v ktorom sú jednotlivé hodnotové nástroje súčasťou náročného kritéria efektívnosti výroby, domácej i zahraničnej výmeny, ale aj ďalším foriém hospodárskej nopolupráce, si naliehavo vyžadujú čo najrýchlejšie postupovať pri odstraňovaní hodnotových deformácií, ktoré do našej ekonomiky vnáša existujúca úroveň i vypovedacia schopnosť kurzu. Preto rozhodujúcim programom v tejto oblasti je: objektivizácia oficiálneho kurzu, aby sa skutočne stal náročným kritériom efektívnosti vývozu i dovozu, teda plnohodnotnou súčasťou náročného parametrického prostredia; zníženie disproporcií medzi ponukou a dopytom po konvertibilných menách; zjednotenie obchodného a neobchodného kurzu.

Základným krokom k objektivizácii kurzu je objektivizácia cien, ktorá musí zabezpečiť objektívnu ekonomickú väzbu medzi zahraničnými a

vnútornými cenami. Tým sa vytvorí možnosť stanoviť objektívny pomer (objektívnu paritu) kúpnych síl porovnávaných valút.

Vychádzajme z toho, že kúpna sila valuty predstavuje množstvo tovaru, ktoré je možné kúpiť za jednotku meny. Kúpna sila valuty sama osebe nič nehovorí o rentabilite a produktivite príslušnej ekonomiky. Tým taktiež ani pomer kúpnych síl valút sám osebe nič nehovorí o vzájomných vzťahoch ich produktívít alebo o vzájomnom vzťahu dosahovanej celospoločenskej rentability. Je to možné ilustrovať na kurze medzi francúzskym frankom a japonským jenom. To, že japonský jen má „mäkší“ kurz ako francúzsky frank, neznamená, že japonská produktivita práce alebo celospoločenská rentabilita je nižšia ako francúzska.

Samotná zmena nominálnej hodnoty meny, napríklad to, že namiesto tisíc starých lír sa zavedie jedna nová líra a tým sa tisícnásobne zmení jej kurz voči iným menám, nepredstavuje žiadnu kvalitatívnu zmenu príslušnej ekonomiky. Takým spôsobom môže štát meniť kúpnu silu svojej meny a tým aj kurz prakticky ľubovoľne.

Iná je situácia, keď sa vnútri ekonomiky podmienky nemenia a mení sa len kurz. Základnou a rozhodujúcou vnútornou podmienkou je práve mzda a kúpna sila mzdy, t. j. pomer cien a miezd v danej ekonomike.

Keď sa menia kurzy a nemenia sa mzdy, potom pri devalvácii meny stúpajú ceny a znižuje sa reálna mzda a tým aj životná úroveň. Naopak, keď mena revaluje, spravidla sa pri internacionalizovanej ekonomike zvyšuje životná úroveň. Preto zmena (napríklad devalácia) kurzu pri nemeniacich sa mzdách už nemôže byť ľubovoľná, ale len taká, ktorá zodpovedá zhoršeným podmienkam výroby a z toho vyplývajúcemu relatívnemu poklesu produktivity a spoločenskej rentability práce v danej ekonomike. Teda zmena kúpnej sily valuty pri nemeniacich sa mzdách vyjadruje tiež zmenu kúpnych síl miezd, teda zmenu reálnej mzdy.

2. Konkurenčná schopnosť a konvertibilita tovarov

Prejavom zhoršujúcej sa rentability je zhoršujúca sa konkurencieschopnosť tovaru, vyrábaného v danej ekonomike.

A práve v podmienkach nového hospodárskeho mechanizmu sa stáva veľmi naliehavou požiadavka zvýšiť konkurenčnú schopnosť našich výrobkov a služieb. Podstatu konkurenčnej schopnosti tovaru tvoria jeho tri vzájomne späté parametre: úžitkové vlastnosti (kvalita), náklady a cena.

Najvyššiu konkurenčnú schopnosť majú výrobky s vysokými úžitkovými vlastnosťami, s cenou, ktorá je zaujímavá pre odberateľov a s nákladmi, pri ktorých je výroba pre výrobcu dostatočne rentabilná. Pri diskusiách o vzájomných väzbách týchto komponentov sa neraz kladú nereálné požiadavky vyrábať výrobky so svetovou (špičkovou) kvalitou pri neprimerane nízkych nákladoch. Realita je taká, že vysoká kvalita vy-

robov je spravidla spojená s vyššou úrovňou nákladov, teda že vyššia kvalita výrobkov a služieb vždy niečo stojí. Z toho je zrejmé, že konkurenčnú schopnosť výrobkov (a teda i výrobcov) nie je možné hodnotiť oddelene — raz podľa kvality, raz podľa ceny a inokedy podľa nákladov. Ale podľa toho, aký je pri danom tovare vzťah medzi úžitkovými vlastnosťami (kvalitou) a cenou; a medzi cenou a nákladmi v porovnaní s konkurenčnými výrobkami a službami.

Z týchto vzťahov vychádza základná podmienka konkurenčnej schopnosti tovaru. To je potreba vyrábať výrobky takej kvality, s takými parametrami, aby bol o ne záujem na zahraničných trhoch a za cenu, ktorá prináša výrobcovi potrebnú mieru zisku k vloženým prostriedkom. Poznatky zo zahraničných trhov dokazujú, že najlepší pomer medzi úžitkovými vlastnosťami a cenou sa dosahuje pri vysokokvalitných špičkových výrobkoch, teda že odberatelia sú ochotní za vysokú kvalitu platiť výrazne vyššiu cenu.

Aby bolo možné určiť, ktoré výrobky sú konkurencieschopné, a teda ktorým smerom sa má výroba zamerať, aby sa zvyšovala konkurenčná schopnosť našich výrobkov, je nevyhnutné objektívne hodnotiť nielen úžitkové vlastnosti, úžitkové parametre, ale poznať aj cenu, za ktorú je možné príslušný výrobok na hraničných trhoch predať, a taktiež objektívne oceniť náklady výrobcu vo väzbe na cenu konečného výrobku.

V súčasných podmienkach, keď prežíva odtrhnutosť domácich a zahraničných cien, nie je tajomstvom, že máme výrobky, pri ktorých domáce veľkoobchodné ceny sú pre výrobcov rentabilné a zahraničné ceny sú stratové, ale takisto výrobky, ktoré sú pri predaji do zahraničia pre výrobcov vysokorentabilné a pri domácich veľkoobchodných cenách sú málo rentabilné, ba niekedy stratové. Táto dichotómia zahraničných a domácich veľkoobchodných cien pôsobí deformujúco na postup podnikov, vytvára vážnu bariéru potrebnému zvyšovaniu konkurenčnej schopnosti nových výrobkov a služieb. A tým aj podielu zvyšovania konkurencieschopného tovaru v celom objeme našej výroby.

Objektívny záujem zvýšiť konkurenčnú schopnosť, a tým aj podiel konvertibilných tovarov a služieb, vyžaduje prekonať túto dichotómiu a vytvárať ekonomické podmienky stimulujúce výrobcov k takým štruktúrnym zmenám, k takým inováciám, ktoré by tento záujem pretvárali do reality.

Zvyšovanie konkurenčnej schopnosti domácich tovarov na zahraničných trhoch je možné dosahovať nielen zvyšovaním produktivity práce, zvyšovaním objektívnej úrovne rentability, ale aj pri nemeniacej sa produktivite práce len samotnou devalváciou kurzu. Devalvácia kurzu pri nemeniacich sa mzdách umožňuje výrobcovi zvyšovať rentabilitu i pri relatívne nižších cenách dosahovaných na zahraničných trhoch. To len potvrdzuje, že taká devalvácia meny zmäkčuje podmienky pre výrobcov, ale zároveň znižuje reálnu mzdu, teda znižuje životnú úroveň pracujúcich.

Naša ekonomika potrebuje zvýšiť úroveň konkurencieschopnosti na-

šich tovarov, zabezpečiť, aby čo najviac tovarov bolo konvertibilných, t. j. takých, že sú nielen konkurencieschopné, ale sú takými pri dostatočnej úrovni rentability. Nie je možné vylúčiť, že v prechodnom období bude proces zabezpečovania konkurencieschopnosti a konvertibility našich tovarov spojený so stagnáciou alebo len s pomalým zvyšovaním životnej úrovne. No práve objektivizáciou hodnotových nástrojov, náročným hodnotením vzájomného vzťahu medzi rentabilitou a produktivitou spoločenskej práce, je nevyhnutné zabezpečiť, aby základným smerom zvyšovania konkurencieschopnosti a konvertibility našich tovarov a s tým spojenej objektivizácie kurzu našej koruny bolo vytváranie podmienok pre taký rast rentability našich výrobcov, ktorý sa opiera o rast produktivity práce a s tým spojený rast životnej úrovne, konkrétnym prejavom ktorého by malo byť zvyšovanie kúpnej sily našej meny (predovšetkým však mzdy) a tým aj postupná revalvácia bežného kurzu našej koruny voči ostatným menám.

V prechodnom období však zostáva hlavným cieľom zabezpečiť objektivizáciu vzťahu medzi kurzom a cenou, rozširovať podiel konkurencieschopných, a teda i konvertibilných tovarov a tým postupne prekonávať (znižovať) nerovnováhu medzi ponukou devíz a valút vyspelých kapitalistických krajín a dopytom po nich. Objektivizácia kurzu a zvyšovanie podielu konvertibilných tovarov umožňuje postupne zavádzať v ekonomike tzv. vnútornú konvertibilitu vlastnej meny voči menám vyspelých krajín. Ide o vytvorenie možností, aby podniky mali možnosť získavať devízy a tie, ktoré nepotrebujú, aby mohli predávať na domácom voľnom trhu devízových prostriedkov. Je logické, že na takomto napr. aukčnom trhu bude cena devíz zodpovedať dopytu, a teda predovšetkým v prvých obdobiach sa dá predpokladať, že tento tzv. paralelný kurz bude vyšší ako oficiálny i objektívny kurz. Aukčné trhy devízových prostriedkov však môžu do istej miery napomôcť modernizáciu výrobných technológií aj u tých výrobcov, ktorí zatiaľ nevyvážajú, a urýchliť zvyšovanie podielu konvertibilných výrobkov a služieb v ekonomike. Štát má možnosť dotovať tento vlastný trh z vlastných devízových rezerv, a tak ovplyvňovať ceny devíz a tým i faktickú úroveň tohto paralelného vnútorného trhového kurzu devízových prostriedkov.

Možno povedať, že takýmto spôsobom sa vytvára prechod od potenciálnej konvertibility meny, základným predpokladom ktorej je objektivizácia cenových relácií (objektivizácia vnútorných cien) k čiastočnej konvertibilite, teda k vytváraniu síce obmedzenej, ale reálne existujúcej možnosti predaja a kúpy devízových prostriedkov.

Rast podielu konvertibilných tovarov spojený s odstraňovaním najvýraznejších disproporcií v zahraničnoobchodných vzťahoch (ale aj na vnútornom trhu) vytvára podmienky pre postupný prechod od čiastočnej konvertibility meny k plnej konvertibilite, teda k tomu, aby na základe celkovej rovnováhy medzi ponukou devízových prostriedkov a dopytom

po nich mohli podniky priamo alebo cez sprostredkovateľa uskutočňovať zahraničnoobchodné operácie a aby zahraničné firmy mohli uskutočňovať obchodné operácie na našom vnútornom trhu. Prechod na plnú konvertibilitu podmieňuje splnenie mnohých ďalších podmienok, ale i pri plnej konvertibilite má štát možnosť brániť sa clami a administratívnymi bariérami (dovoznými a vývoznými kontingentmi) proti nadmernému vývozu alebo dovozu konkrétnych výrobkov a služieb, resp. môže ich výrazne obmedzovať.

Dôležitou podmienkou zabezpečenia úplnej konvertibility je likvidácia rozdielu medzi obchodným a neobchodným kurzom, teda vytvorenie jednotného kurzu pre všetky tovary a služby, pre všetky typy a spôsoby zahraničnoobchodných transakcií. Existencia obchodného a neobchodného kurzu (kurzu pre neobchodné organizácie a pre občanov) je v našich podmienkach spôsobená neprepojenosťou veľkoobchodných, nákupných a maloobchodných cien. Z toho vyplýva, že podmienkou zavedenia jednotného kurzu je vytvorenie ekonomickej väzby, ekonomického prepojenia medzi veľkoobchodnými, nákupnými a maloobchodnými cenami. Je to proces, ktorého trvanie veľmi úzko súvisí s procesom objektivizácie veľkoobchodných a nákupných cien, ale aj s dostatkom prostriedkov na zabezpečenie takých relácií medzi veľkoobchodnými a maloobchodnými cenami, ktoré by kládli minimálne nároky na zvyšovanie maloobchodných cien. Naopak, vytvárali by všestranné podmienky na ich plánovité znižovanie (napr. spotrebnej elektroniky), resp. na taký vývoj vzťahu medzi nominálnymi mzdami a maloobchodnými cenami, ktorý by zabezpečoval potrebný rast reálnych miezd a s tým spojený rast životnej úrovne.

Rozhodujúci vplyv na tempo i kvalitu tohto procesu má rast podielu konvertibilných tovarov, vyrovnávanie rovnováhy medzi ponukou a dopytom po devízových prostriedkoch. Zabezpečenie vyrovnanosti devízovej pozície štátu, zvyšovanie objemu disponibilných devízových prostriedkov je dôležitým faktorom rozširovania medzinárodnej delby práce, zahraničnoobchodnej výmeny v oblasti spotrebných tovarov a tým vytvorenia podmienok na substitúciu časti tovarov zahraničnými výrobkami vyrábanými v masových sériách, čo by malo umožniť zníženie výrobných nákladov a dosahovanie potrebných nízkych cien týchto tovarov.

Objektivizácia kurzu je dôležitým faktorom potenciálnej konvertibility našej koruny a spolu s ďalšími nástrojmi ekonomicko-parametrického prostredia je stimuľom výrazného rastu podielu konvertibilných tovarov, a tým aj vytvárania podmienok na prechod k čiastočnej a po čase i k plnej konvertibilite československej koruny.

Tým je vyjadrený základný cieľ objektivizácie vzťahu medzi cenou a kurzom a vzťahu medzi zmenami kurzu, zmenami ciena rastom rentability a produktivity práce v československej ekonomike, s cieľom zabezpečiť, aby v dohľadnom čase proces objektivizácie týchto vzťahov znamenal aj potrebný rast životnej úrovne pracujúcich.

Výrazne rizikovejším spôsobom objektivizácie kurzu je jeho realizácia „skokovým“ uvoľnením vnútorných cien. Taká objektivizácia tovarovo-peňažných vzťahov na báze vnútroštátnej hodnoty musí zákonite za podmienok vnútornej a vonkajšej nerovnováhy viesť k tomu, že ceny nedostatkových výrobkov pod tlakom pôsobenia vysokého dopytu budú rásť. Ale i ceny výrobkov, pri ktorých nie je veľká disproporcía medzi ponukou a dopytom, ktoré sú však v súčasnej polohe málo rentabilné, budú tiež rásť, alebo sa takéto výrobky budú vytrácať z trhu. Prechodné obdobie bude teda charakterizované predovšetkým rôznorodými pohybmi cien a s nimi spojenými tzv. kváziinováciami, ktorých cieľom je vytvoriť zámienuku pre možné zvýšenie ceny. Takýto proces by sa mal teoreticky rozvíjať až do momentu, v ktorom vznikne rovnováha medzi ponukou a dopytom. Potom by sa výrobcovia, po výrobkoch ktorých klesá dopyt, mali snažiť vyrábať nové výrobky. Také, aby ich mohli predať a aby ich mohli predať, musia sa snažiť vyrábať výrobky, ktoré budú mať pre odberateľov výhodnejší vzťah medzi cenou a úžitkovou hodnotou. No sám proces prevahy ponuky nad dopytom je vždy „regulovateľný“ zo strany výrobcov nielen metódou inovácie, ale predovšetkým (neraz i za pomoci centrálnych plánovacích orgánov) metódou „cieľavedomého“ regulovania objemu (udržovaním nedostatku) výroby. Pri takomto „plánovitom“ správaní výrobcov, pravda, späť tlak na zmenu vzťahu medzi cenou a úžitkovou hodnotou výrobkov sa môže dosť výrazne odsúvať. Teda využitie autonómneho vnútroštátneho fungujúceho tovarovo-peňažného systému, ak sa podarí zabrániť inflácii, môže po dlhšom čase priviesť k likvidácii nedostatkovosti, ale spravidla ešte dlhé obdobie nebude pôsobiť na zmenu podmienok výroby a spotreby, teda nebude vytvárať tlak na rast produktivity práce, na rast rentability výroby.

Pritom treba poznamenať, že zatiaľ nie sú v praxi overené také regulačné nástroje, ktoré by v podmienkach autonómnych vnútorných cien dokázali jednoznačne zabrániť vzniku nekontrolovateľných inflačných procesov pri prechode nedostatkovej ekonomiky na uplatňovanie systému vnútroštátnych voľných trhových cien. Lebo ak vzniknú nekontrolovateľné inflačné procesy, zmena podmienok výroby a spotreby, teda rast produktivity práce, rast rentability výroby sa odsúva na ešte dlhšie časové obdobie.

3. Nové prístupy k chápaniu komparatívnych výhod

V podmienkach vnútroštátnych (rovnovážnych) cien aj komparatívne výhody z medzinárodnej spolupráce sa dosahujú predovšetkým na báze rozdielnosti vnútorných a zahraničných cien. Možno si ich ilustrovať na príklade výroby dvoch výrobkov. Výrobok *A* je doma lacnejší ako v zahraničí a výrobok *B* je doma drahší ako v zahraničí. Potom výrazná komparatívna výhoda vzniká vtedy, ak za výrobok *A* vyvezený do zahraničia

dovezieme výrobky *B*. Suma komparatívnej výhody bude sa rovnať rozdielu medzi cenou dovezeného množstva výrobkov *B* a cenou výrobkov *A*, ktoré sme museli vyviešť, aby sme príslušný počet výrobkov *B* mohli doviešť. Koeficient komparatívnej výhody dostaneme, ak podelíme rozdielový ukazovateľ vyvážaného výrobku rozdielovým ukazovateľom dovážaného výrobku.

Rozdiely v domácich a v zahraničných cenách ukazujú, ktoré výrobky je potrebné vyvážať a ktoré dovážať, aby sa pri zahraničnoobchodnej výmene dosiahli komparatívne výhody. Lenže naznačený postup v podmienkach zahraničnoobchodnej nerovnováhy, v podmienkach nedostatku devízových prostriedkov je realizovateľný len v značne obmedzenom meradle. Pretože spravidla každý vývoz výrobkov *A* znamená ochudobnenie domácej spotreby, teda prehĺbenie jeho nedostatku v domácich podmienkach. Tento faktor často obmedzuje aj možnosť vývozu výrobkov *A* a tým obmedzuje aj možnosť dovozu výrobkov *B*. Čiže nedostatok devíz neumožňuje zvyšovať vývoz výhodných výrobkov (tieto výrobky sú spravidla výhodné aj pre domácich odberateľov), čím sa na ďalšie obdobie konzervuje stav a vyvážajú sa len tie výrobky, ktorých je i v domácej ekonomike buď dostatok, prípadne relatívny nadbytok, a to spravidla bez ohľadu na ich výhodnosť pre domáceho odberateľa, pretože vývoz je diktovaný potrebou zabezpečiť nevyhnutné objemy devízových prostriedkov.

Takto pri fungovaní autarkného systému tovarovo-peňažných vzťahov vplyv zahraničných podmienok na zmenu vnútorných podmienok výroby a spotreby (na produktivitu a rentabilitu) účinne pôsobí až v podmienkach nastolenia rovnováhy. Ale nastolenie rovnováhy sa v tomto prípade nemôže realizovať za pomoci otvorenosti ekonomiky, ale len pohybom vnútorného trhového mechanizmu. Z toho vyplýva, že využívanie vnútorných rovnovážnych cien vyžaduje relatívne dlhé prechodné obdobie, ktorého dĺžka závisí od schopnosti prekonať inflačné tendencie pri súčasnom zabezpečovaní vnútornej rovnováhy. Pritom v prechodnom období sa nedá predpokladať účinné pôsobenie tovarovo-peňažných vzťahov na zmenu podmienok výroby a spotreby, t. j. na rast objektívne meranej rentability a produktivity práce (v podmienkach zvyšovania cien bude zrejme rásť nominálna rentabilita i hodnotovo vyjadrená produktivita práce, ale len v takej miere, v akej sa bude rozvíjať inflačný rast cien).

Naliehavosť potreby zmeniť stav i trajektóriu rozvoja československej ekonomiky, umocnená novou kvalitou rozvoja vo vyspelých krajinách, predovšetkým v ES, formuje požiadavku, aby už v procese prechodu od starého hospodárskemu mechanizmu k objektívne fungujúcim tovarovo-peňažným vzťahom a k novej kvalite centrálného regulovania i k novej kvalite a spôsobom koordinácie podnikových plánov sa opierala predovšetkým o zmenu podmienok výroby a spotreby. To znamená, aby sa dosahovala rovnováha ponuky a dopytu nie jednoduchým zvyšovaním cien, ale ich objektivizáciou vytvárajúcou tlak na rast rentability a rast pro-

duktivity. Len tak je možné realizovať trajektóriu prechodu k rovnovážnemu stavu bez nebezpečenstva nekontrolovateľnej inflácie, teda realizovať prechod od administratívno-direktívnych metód k novej kvalite ekonomického riadenia, opierajúceho sa o fungovanie objektívnych tovarovo-peňažných vzťahov, bez znižovania životnej úrovne, ba naopak, pri vytváraní podmienok na jej zvyšovanie. Metódou takéhoto prechodu je využívanie medzinárodnej hodnoty a jej prejavu vo využívaní zahraničných cien ako dôležitého kritéria na hodnotenie úrovne rentability a produktivity práce jednotlivých podnikov, ale predovšetkým ako kritéria pre plánovytú realizáciu štruktúrnych zmien, a tým pre rast rentability a produktivity práce v jednotlivých podnikoch za účinnej pomoci, resp. účinným plánovitým pôsobením centra.

Tvorba cien na báze medzinárodnej hodnoty umožní predovšetkým objektívne zhodnotiť úroveň rentability i produktivity práce jednotlivých výrobcov, vrátane relatívne objektívnej prognózy ich rozvoja. Na tejto báze je možné postaviť pre každý podnik konkrétny program jeho ďalšieho vývoja. Teda naplánovať rozvoj rentabilných výrobných programov, vrátane programu ich exportnej expanzie. V ďalších podnikoch vypracovať programy zvyšovania rentability a produktivity práce. Zároveň bude možné u nízko rentabilných výrobcov prijať rozhodnutie o ich pričlenení k lepším podnikom, o ich zásadnej rekonštrukcii či o inom spôsobe efektívnejšieho využitia, v krajnom prípade o ich likvidácii. Pritom takéto programy, teda plány rozvoja podnikov si v podmienkach objektívnych cien formovaných na báze medzinárodnej hodnoty budú formovať samy pracovné kolektívy, pretože správne skonštruovaný systém zainteresovanosti vytvára jednotu záujmu podnikových kolektívov dosiahnuť vysokú rentabilitu a vysokú produktivitu práce s tým istým celospoločenským záujmom. Na tejto báze možno účinne spojiť tvorivosť a aktivitu podnikových kolektívov s plánovitým pôsobením centra v záujme čo najrýchlejšej zmeny podmienok vo veľkej väčšine podnikov i ďalších organizácií.

Samozrejme, rýchlota zmien podmienok, rýchlota rastu produktivity a rentability budú závisieť nielen od miery zainteresovanosti pracovných kolektívov na rozvoji tvorivosti a iniciatívy, ale v nemalej časti aj od veľkosti a rozsahu prstriedkov, ktoré na rast rentability a produktivity práce budú môcť podniky i centrum využiť. No podstatnou výhodou využitia tovarovo-peňažných vzťahov opierajúcich sa o medzinárodnú hodnotu je to, že podmienky výroby i spotreby (objektívne meraná rentabilita i produktivita) budú ekonomicky nútené meniť sa prakticky okamžite. Čiže, získa sa čas, ktorý by sa pri uplatnení vnútroštátnych rovnovážnych cien stratil na boj s inflačnými procesmi a na „cenové zabezpečenie“ vnútornej rovnovážnosti. Okrem toho uplatnenie internacionalizovaných tovarovo-peňažných vzťahov vytvára možnosť okamžite využívať na podporu prechodu k rovnovážnemu stavu, ale aj na podporu rastu rentability a

produktivity práce medzinárodnú deľbu práce. Pri internacionalizovaných cenových reláciách bude môcť každý podnik nielen identifikovať mieru komparatívnych výhod z vývozu, resp. dovozu toho či onoho výrobku, ale aj bez priameho kontaktu so zahraničnými partnermi, čiže aj bez priameho vývozu či dovozu bude celým systémom (správne konštruovanej) zainteresovanosti orientovaný na okamžité zvyšovanie rentability a produktivity práce, teda na zabezpečovanie odstraňovania komparatívnych nevýhod, resp. zvyšovanie komparatívnych výhod z exportu svojich výrobkov. Teda miera potenciálnej konvertibility tovarov bude súčasne mierou komparatívnej výhodnosti pri ich vývoze.

Z pohľadu výrobcov komparatívne najvýhodnejšími budú tovary, ktoré im zabezpečujú najväčšiu rentabilitu vložených prostriedkov. A zároveň im umožňujú nakupovať tovary a komponenty, ktoré domáci výrobcovia nechcú vyrábať, pretože pri nich dosahujú nízku rentabilitu. Takáto zahraničná obchodná výmena prináša komparatívne výhody rovné súčtu rozdielu medzi výškou rentability exportovaného tovaru oproti priemernej rentabilite v národnom hospodárstve a rozdielu nižšej domácej rentability importovaných tovarov oproti priemernej rentabilite, čo vo svojej podstate predstavuje rozdiel medzi domácou rentabilitou importovaných tovarov a rentabilitou exportovaných tovarov.

Tieto komparatívne výhody napomáhajú rast priemernej celoštátnej rentability. Ich podstatou nie sú rozdielnosti v cenách dovážaných a vyvázaných výrobkov, ale rozdiely v mase a v miere zisku medzi výrobcami exportérami a domácimi výrobcami importovaných výrobkov v podmienkach ekvivalentnej výmeny.

V prechodnom období kvôli zabezpečeniu rentability aj tým výrobcom, ktorí majú vyššie náklady, a teda nízku alebo žiadnu rentabilitu pri uplatnení cien odvodených od medzinárodnej hodnoty, štát zavádza systém cieľ, o ktoré sa zvyšuje domáca cena voči zahraničnej. Potom objem prostriedkov získaných na clách z importovaných výrobkov tvorí súčasť komparatívnych výhod z takto realizovaného systému vývozu a dovozu.

Komparatívne výhody na báze rozdielov rentability nemusia automaticky znamenať komparatívne výhody z pohľadu vývoja národnej produktivity práce. Rentabilné výrobky sa môžu dosahovať značným množstvom jednoduchej práce pri nízkej fondovej vybavenosti, a tým i produktivita živej práce pri ich výrobe môže byť relatívne nízka. Naopak, menej rentabilné výrobky, ktoré je výhodné v záujme takto počítaných komparatívnych výhod dovážať, môžu byť v domácich podmienkach produkovateľné pri vysokej produktivite práce, lebo sa produkujú pri vysokej fondovej vybavenosti pracovníkov, pri ich výrobe sa využíva značná masa informačných fondov a ich výroba vyžaduje vysokú zložitosť práce.

Tým sa môže stať, že národná ekonomika vyváža (teda aj rozvíja) výrobu výrobkov s níznou produktivitou práce a dováža výrobky (teda ob-

medzuje výrobu výrobkov) s vysokou produktivitou práce. Priemerná národná produktivita na báze takýchto komparatívnych „výhod“ namiesto žiadúceho rastu klesá, so všetkými s tým spojenými dôsledkami.

Z uvedeného vyplýva, že systém štátnej podpory exportu (ale aj importu), ale predovšetkým štátnym plánom realizovaná podpora rozvoja a útlmu výroby a s tým spojené štruktúrne zmeny musia predstavovať premyslenú politiku orientovanú na taký rast rentability a na také komparatívne výhody, ktoré vo svojom dôsledku vedú k neustálemu rastu priemernej národnej produktivity práce.

Realizácia takýchto zámerov je možná len v podmienkach takých tovarovo-peňažných vzťahov, takých hodnotových vzťahov, ktoré umožňujú nielen objektívne merať, ale predovšetkým náročne porovnávať rentabilitu a produktivitu práce jednotlivých výrobcov vnútri ekonomiky s úrovňou i tendenciami vývoja rentability a produktivity práce tých výrobcov, ktorí úspešne fungujú v podmienkach náročných medzinárodných trhov.

Konzultácie

K metóde koeficientov používanej pri tvorbe časových radov

MATHÉ, Svätoslav

Úvodné poznámky

Časový rad pracovne definujeme ako postupnosť hodnôt H_1, \dots, H_n , ktoré reprezentujú ten istý ukazovateľ U za rôzne časové úseky 1 až n (kde môže ísť o mesiac, štvrťrok, polrok alebo rok, poprípade o iný časový úsek), pričom tieto hodnoty sú vzájomne porovnateľné.

Všeobecne uznávaná definícia porovnateľnosti [6] vychádza z pojmu zobrazenia: množinu ekonomických javov reality zobrazujeme do množiny čísiel (údajov), a to tak, že určíme predpis (funkciu), ktorý priraďuje každému javu určité číslo (údaj). Dva údaje sú potom vzájomne porovnateľné vtedy, ak vznikli rovnakým zobrazením druhovo zhodných javov, ktoré sa od seba líšia iba v čase alebo v priestore. Ak to tak nie je, treba urobiť prepočet na porovnateľnú úroveň, pričom prepočtom rozumíme postupnosť operácií, ktorými sa z neporovnateľného údajá stane porovnateľný údaj.

V podstate ide o tri druhy porovnateľností:

1. Porovnateľnosť z metodického hľadiska znamená, že obidva porovnávané údaje boli zistené na základe rovnakej metodiky, teda že majú rovnaký vecný obsah (tu sa väčšinou vylučuje ocenenie, ktoré sa pokladá za samostatné hľadisko).

2. Porovnateľnosť z organizačného hľadiska znamená, že obidva údaje rovnakého vecného obsahu za nejaký väčší celok, organizačne štruktúrovaný, boli zistené za tú istú množinu organizačných jednotiek.

3. Porovnateľnosť z cenového hľadiska znamená, že obidva údaje rovnakého vecného obsahu vyjadrené v peňažných jednotkách boli získané ocenením rovnakými cenami.

Účelom prepočtu na porovnateľnú úroveň je vylúčiť pôsobenie metodických, organizačných a cenových zmien na porovnateľnosť údajov za dve rozličné časové obdobia.

Druhy týchto prepočtov možno rozdeliť zhruba takto:

- priama metóda, uplatňovaná predovšetkým pri riešení zmien metodického obsahu ukazovateľa;
- metóda cenových indexov na riešenie cenových zmien;
- metóda koeficientov pri ostatných zmenách.

Metóda cenových indexov spočíva v prepočítavaní pomocou indexov cenovej zmeny za každú jednotlivú cenovú zmenu. Tento postup pre ten-ktorý prípad je väčšinou vymedzený legislatívne príslušným nadriadeným orgánom (FŠÚ, rezort a pod.).

Priama metóda sa aplikuje predovšetkým na formálno-obsahové zmeny metodiky výkazníctva, ktoré spočívajú v zmenách algoritmu výpočtu (zostavovanie) hodnôt za daný ukazovateľ. Aplikovať túto metódu znamená upraviť dva algoritmy alebo niekoľko vzájomne odlišných algoritmov pre ten istý ukazovateľ do takého tvaru, aby poskytovali vzájomne porovnateľné hodnoty za rôzne časové obdobia (bližšie k tejto metóde pozri [11]).

Predmetom nášho záujmu bude *metóda koeficientov*. Princíp tejto metódy spočíva v nasledovnom. Majme *priebehový ukazovateľ*, napr. hrubá výroba. Vykazovanie hodnôt tohto ukazovateľa vo výkazníctve (napr. za roky 1980 a 1981) ukazuje tabuľka 1.

Tabuľka 1

Rok 1980			Rok 1981		
Skutočnosť za minulý rok 1979	Bežný rok		Skutočnosť za minulý rok 1980	Bežný rok	
	plán	skutočnosť		plán	skutočnosť
900	1 000	1 100	780 1 100	1 200	1 250

Všimneme si teraz bližšie stĺpec Skutočnosť za minulý rok (teda za rok 1980). V prípade, že by sa v roku 1981 nezmenili platné ceny, metodika tohto ukazovateľa a organizačná štruktúra podniku, ktorý tieto hodnoty vykázal, obsahoval by tento stĺpec hodnotu 1100. Predpokladajme, že od 1. 1. 1981 sa od tohto podniku odčlenil jeden závod. Z tohto dôvodu sa za minulý rok, teda rok 1980, merne tejto zmene zníži hodnota hrubej výroby za celý podnik: ak závod vykázal hrubú výrobu v hodnote 320, bude to hodnota 780. Analogicky sa postupuje pri cenových a metodických zmenách alebo ich kombináciách. Ak teda chceme vytvoriť časový rad za daný podnik za obdobie 1980 a 1981 v cenách, v metodike a v organizácii roku 1981, píšeme:

1980	1981
780	1 250

Ak ale chceme vytvoriť časový rad za roky 1979, 1980 a 1981 (vzhľadom na rok 1981), nemôžeme písať:

1979	1980	1981
900	780	1 250

pretože hodnota 900 platí pre ceny, metodiku a organizáciu v roku 1980, a nie v roku 1981! Bežne sa tu postupuje tak, že sa vytvorí koeficient

$$\frac{\text{skutočnosť za rok } n-1, \text{ vykázaná v metodike roku } n}{\text{skutočnosť za rok } n-1, \text{ vykázaná v metodike roku } n-1}$$

a vynásobí sa ním hodnota za skutočnosť za minulý rok (vykázaná v roku $n-1$), teda:

$$\frac{780}{1\ 100} \cdot 900 = 638.$$

Náš časový rad (vzhľadom na ceny, metodiku a organizáciu roku n , teda roku 1981) bude mať túto podobu:

1979	1980	1981
638	780	1 250

Všeobecne, ak chceme vytvoriť časový rad za n rokov, potrebujeme na to za *každý* rok *dve* hodnoty:

a) skutočnosť za rok n — vykázaná v metodike roku $n-1$ (v ďalšom texte označovaná ako P);

b) skutočnosť za rok n — vykázaná v metodike roku n (v ďalšom texte označovaná ako V).

V prípade *stavových ukazovateľov* (napr. stav základných prostriedkov a pod.) postupujeme analogicky a uvedené hodnoty budú predstavovať:

a) začiatkový stav (k 1. 1.) bežného roka (hodnota P),

b) konečný stav (k 31. 12.) minulého roka (hodnota V).

Ak použijeme rovnaké hodnoty, vo výkazníctve by to bolo takto (tab. 2).

Na prvý pohľad je zrejmé, že *nevyhnutnou podmienkou* realizácie tejto metódy je disponibilnosť obidvoch údajov P a V . Ukazovatele, za ktoré sa hodnota P nevykazuje (alebo nie je uložená v báze dát), nemôžu byť predmetom tejto metódy.

Táto metóda môže byť problematická aj pri odvodených ukazovateľoch. Majme napr. ukazovateľ výkony, ktorého algoritmus výpočtu je:

$$\text{výkony} = \text{náklady} + \text{zisk}.$$

Tabuľka 2

Rok 1980		Rok 1981	
Stav		Stav	
k 1. 1. (začiatkový)	k 31. 12. (konečný)	k 1. 1. (začiatkový)	k 31. 12. (konečný)
900	1 100	780	1 250
		1 100	

Ak teraz vytvoríme časový rad zvlášť za každý čiastkový ukazovateľ tým, že uplatníme pri prepočte metódu koeficientov, a takto získané hodnoty za náklady a zisk spočítame, výsledok sa bude odlišovať od prepočítanej hodnoty za výkony.

Metóda koeficientov bude mať tiež svoje odlišnosti pri vytváraní dlhodobých (ročných) časových radov a pri vytváraní krátkodobých (mesačných, štvrtročných) časových radov. Navyše, predovšetkým z technického hľadiska tu budú odlišnosti pri prepočtoch vzhľadom na posledný rok, prvý rok, alebo na rok uprostred časového radu (napr. na rok 1978) v časovom rade 1971 až 1981 a pod.

V ďalšom texte sa pokúsime aspoň v stručnosti naznačiť riešenie týchto problémov.

1. Neštruktúrna metóda

Neštruktúrna metóda je založená na uvedených princípoch, pričom tu vychádzame z tzv. *axiómy zachovania indexov vývoja*. Majme časový rad porovnateľných hodnôt za daný ukazovateľ za obdobie 1, 2, ..., n v podmienkach platných na konci n -tého obdobia x (ako takýto rad obdržíme, ukážame si neskôr):

$$H_1, \dots, H_n.$$

Po uplynutí obdobia $n+1$ je potrebné tento rad aktualizovať, teda dostať ho do porovnateľného stavu vzhľadom na ceny, metodiku a organizáciu obdobia $n+1$, teda chceme dostať rad:

$$\tilde{H}_1, \dots, \tilde{H}_n, \tilde{H}_{n+1}.$$

Spôsob výpočtu tohto radu sa robí na základe spomínanej axiómy, ktorá má nasledovnú podobu:

$$\frac{\tilde{H}_{i+1}}{\tilde{H}_i} = \frac{H_{i+1}}{H_i}. \quad (A)$$

Predpokladá sa, že index hodnôt dvoch časovo odlišných období v určitom rade sa so zmenou cien, metodiky a organizácie nemení. Táto axióma je síce diskutabilná, ale v praxi [najmä štatistickej] všeobecne akceptovaná.

Pochopiteľne, spomínané obdobie môže mať rôzne hodnoty, od mesačných, cez štvrtročné, polročné až po ročné. Z tohto dôvodu budeme rozlišovať krátkodobé a dlhodobé časové rady.

1.1 Úroveň dlhodobých časových radov

Majme nasledovné hodnoty V a P za roky 1981 až 1984 za nejaký ukazovateľ U :

$n-3$ 1981	$n-2$ 1982	$n-1$ 1983	n 1984	Poznámka
1 100 (V_1) 600 (P_1)	1 000 (V_2) 1 100 (P_2)	1 100 (V_3) 900 (P_3)	1 250 (V_4) 780 (P_4)	hodnoty V hodnoty P

Z týchto hodnôt treba zostaviť časový rad za 4 roky (1981 až 1984) vzhľadom na úroveň roku 1984. Výsledok dostaneme na základe tohto vzorca:

$$\begin{aligned} H_n &= V_n \\ H_{n-1} &= P_n \\ H_{n-k} &= \frac{H_{n-(k-1)}}{V_{n-(k-1)}} \cdot P_{n-(k-1)}, \end{aligned} \quad (B)$$

kde $k = 2, \dots, n-1$.

Budeme postupovať takto:

1 250

$$780 : 1\,100 \times 900 = 638 : 1\,000 \times 1\,100 = 702$$

Máme časový rad:

$$\frac{H_1}{702} \quad \frac{H_2}{638} \quad \frac{H_3}{780} \quad \frac{H_4}{1\,250} \text{ (úroveň roku 1984).}$$

Vidíme, že pri vytváraní časového radu za 4 roky sú potrebné údaje V a P iba za posledné 3 roky; údaje V a P za rok 1981 sú v našom prípade zbytočné, uvádzame ich iba z dokumentačných dôvodov.

Pri vytváraní tohto časového radu môžeme postupovať aj opačne a začať zdola (od posledného roku), podľa vzorca:

$$\frac{P_3}{V_2} \cdot P_2 = M_1,$$

$$\frac{P_4}{V_3} \cdot P_3 = M_2,$$

$$\frac{M_2}{P_3} \cdot M_1 = M_3,$$

pričom:

$$\begin{array}{ccccccc}
 & & M_3 = H_1, & M_2 = H_2, & P_4 = H_3 & \text{a} & V_4 = H_4. \\
 1\ 100\ (P_2) & \leftarrow & 1\ 100\ (V_2) & & & & \\
 \downarrow & & \uparrow & & & & \\
 990\ (M_1) & \leftarrow & 900\ (P_3) & \leftarrow & 1\ 100\ (V_3) & & \\
 \downarrow & & \downarrow \uparrow & & \uparrow & & \\
 702\ (M_3) & & 638\ (M_2) & & 780\ (P_4) & & 1250\ (V_4),
 \end{array}$$

kde znak \uparrow značí delenie, znak \leftarrow násobenie a znak \Rightarrow znak rovnosti (výsledok).

Máme teraz za úlohu v roku 1985, t. j. vzhľadom na obdobie $n+1$, aktualizovať náš časový rad, máme teda vytvoriť časový rad:

$$\tilde{H}_1, \dots, \tilde{H}_n, \tilde{H}_{n+1}.$$

Nech hodnoty V a P za rok 1985 sú: $V_{n+1} = V_5 = 1\ 280$, $P_{n+1} = P_5 = 1\ 200$. Potom budeme postupovať nasledovne:

$$\tilde{H}_{n+1} = V_{n+1},$$

$$\tilde{H}_n = P_{n+1}.$$

Ďalšie hodnoty získame na základě vzorca:

$$\tilde{H}_{n-k} = H_{n-k} \cdot \frac{H_{n+1}}{H_n}, \quad (C)$$

kde $k = 1, \dots, n-1$, pričom tento vzorec sme odvodili z axiomy zachovania indexov, vyjadrenej vzorcom (A) z predošlej časti. Podiel

$$\frac{P_{n+1}}{H_n}$$

predstavuje index, ktorým prenásobíme všetky hodnoty časového radu H_1, \dots, H_n , počnúc hodnotou H_{n-1} , a končiac hodnotou H_1 . Teda dostaneme:

$n-3$	$n-2$	$n-1$	n	$n+1$
1981	1982	1983	1984	1985
674	612	749	1 200	1 280

Z doterajšieho vyplýva, že výpočet bude mať zmysel, keď hodnoty P budú rozdielne od nuly. Môže sa tiež stať, že výpočet nám obráti znamienko, napr. pre rentabilný podnik môže cenová zmena obrátiť doterajší zisk na stratu. To môže nastať v prípade, keď $H_i > 0$, pre $i = 1, \dots, n$ a $P_{n+1} < 0$.

Ani hodnoty P rozdielne od nuly nám však nezabezpečujú ekonomicky správne interpretovateľné výsledky, a to vtedy, keď prepočítaný koeficient je alebo príliš malý, alebo príliš veľký. Skúsenosti ukazujú [13], že koeficient by mal byť v intervale $0,5 \leq k \leq 2$, čo ale nemusí mať všeobecnú platnosť.

Na záver tejto časti chceme ešte upozorniť, že používatelia nemusia požadovať iba prepočet na posledný rok, ale môže to byť aj prvý rok, alebo aj rok „vnútri“ časového radu. Tu musíme postupovať trochu odlišným spôsobom. Zoberme najskôr prípad, keď ide o prvý rok (v našom prípade rok 1981). Postupujeme tu takto:

$$H_1 = V_1$$

$$H_k = \frac{H_{k-1}}{P_k} \cdot V_k, \quad (D)$$

kde $k = 2, \dots, n$.

Teda náš časový rad vzhľadom na rok 1981 bude mať podobu:

1 100	1 000	1 222	1 958
1981	1982	1983	1984

Ak máme teraz robiť výpočet vzhľadom na „vnútorný rok“, teda R_i , kde $1 < i < n$, potom:

$$H_i = V_i$$

$$H_{i-1} = P_i,$$

pričom hodnoty $H_{i-2}, H_{i-3}, \dots, H_1$ vypočítame podľa vzorca (B) a hodnoty $H_{i+1}, H_{i+2}, \dots, H_n$ podľa vzorca (D).

V našom prípade to budú roky 1982 a 1983, kde príslušné časové rady (pre prehľadnosť uvádzame aj roky 1981 a 1984) budú vyzeráť takto:

1 100	1 000	1 222	1 958	(1981)
1 100	1 000	1 222	1 958	(1982)
990	900	1 100	1 762	(1983)
702	638	780	1 250	(1984)

Ak by sme teraz vyjadrili všetky štyri časové rady graficky na číselnej osi pomocou krivky, všetky časové rady by mali zhodné krivky z hľadiska tvaru (priebehu danej krivky), teda pre časový rad R_i a časový rad R_j tu platí:

$$\frac{H_{k+1}^{R_j}}{H_k^{R_j}} = \frac{H_{k+1}^{R_i}}{H_k^{R_i}} \quad (E)$$

Pri aktualizácii takto vytvorených časových radov (v období $n+1$) je potrebné postupovať iným spôsobom, ako sme to naznačili pri časovom rade, ktorý sme vypočítali vzhľadom na obdobie roku n (t. j. posledného

roku)! Nezabudnime, že medzi hodnotami radu H a \tilde{H} platí axióma zachovania indexov vývoja vyjadrená vzorcom (A). Ako sa môžeme presvedčiť na časovom rade vypočítanom vzhľadom na rok 1984 a aktualizovanom na rok 1985, táto axióma platí (nech $\tilde{H}_{i+1} = 612$, $\tilde{H}_i = 674$, $H_{i+1} = 638$ a $H_i = 702$, potom $0,90 = 0,90$).

Ak by sme pri aktualizácii časového radu, ktorý bol vytvorený napr. vzhľadom na rok 1983, postupovali tak, ako pri aktualizácii časového radu vytvoreného vzhľadom na rok 1984, dostali by sme tieto výsledky:

$n-3$	$n-2$	$n-1$	n	$n+1$
1 454	1 351	1 615	1 200	1 280

Ak teraz napr. postavíme $\tilde{H}_{i+1} = 1 351$, $\tilde{H}_i = 1 454$, $H_i = 900$, $H_{i+1} = 990$, potom $0,91 \neq 0,93$.

Preto tu musíme postupovať podľa tohto všeobecného pravidla:

a) Ak máme vytvorený časový rad H_1, \dots, H_n vzhľadom na rok n , postupujeme pri jeho aktualizácii v roku $n+1$ podľa vzorca (C), pričom

$$\tilde{H}_{n+1} = V_{n+1}, \tilde{H}_n = P_{n+1};$$

b) Ak máme vytvorený časový rad H_1, \dots, H_n vzhľadom na rok k , pričom $1 \leq k < n$, postupujeme pri jeho aktualizácii v roku $n+1$ tak, že hodnoty $\tilde{H}_1, \dots, \tilde{H}_n$ budú identické s hodnotami H_1, \dots, H_n , pričom hodnotu

\tilde{H}_{n+1} vypočítame podľa vzorca:

$$\tilde{H}_{n+1} = \frac{H_n}{P_{n+1}} \cdot V_{n+1} \quad (F)$$

Napríklad časový rad H_1, \dots, H_n , vypočítaný vzhľadom na rok 1983, bude aktualizovaný vzhľadom na hodnoty $V_{n+1} = 1 280$ a $P_{n+1} = 1 200$ takto:

\tilde{H}_{n-3}	\tilde{H}_{n-2}	\tilde{H}_{n-1}	\tilde{H}_n	\tilde{H}_{n+1}
1981	1982	1983	1984	1985
990	900	1 100	1 762	1 879

Jednoducho sa možno presvedčiť, že je tu zachovaný vzorec (A). Vzhľadom na roky 1981 a 1982 bude $\tilde{H}_{n+1} = 2\,088$.

1.2 Úroveň krátkodobých časových radov

Celý postup budeme demonštrovať na mesačných časových radoch, ktoré sú v danej množine možných krátkodobých radov (štvrtročne, polročne) z používateľského hľadiska najreálnejšie.

Vychádzajme z časového radu mesačných hodnôt za ukazovateľ U za minulý rok, ktorý je v jednotnej cenovej, metodologickej a organizačnej štruktúre platnej koncom toho roku. Pôjde teda o 12 hodnôt A_i , kde $i = 1, \dots, 12$ [8].

V sledovanom roku sa získavajú postupne údaje za minulý rok (M_i , pri ročných časových radoch to bola hodnota P) a za sledovaný rok (S_i , pri ročných časových radoch to bola hodnota V). Dvojice môžu byť teoreticky každá v inej cenovej, metodologickej a organizačnej štruktúre, alebo môžu byť aj v zmiešanej, ak v priebehu mesiaca došlo k zmene. Chceme teraz vytvoriť rad hodnôt S'_i v štruktúre platnej koncom sledovaného roka. Ak sa takýto rad vytvorí, použije sa v nasledujúcom roku ako východiskový rad A'_i .

Upravme si teraz axiómu zachovania indexov (vzorec (A)) takto:

$$\frac{S'_i}{M_i} = \frac{S_i}{M'_i}, \quad (A')$$

kde

- A'_i — údaje prepočítané na metodiku, organizáciu a ceny koncom sledovaného roka;
- M_i — údaje z výkazu sledovaného roka, vykazované za rovnaké obdobie minulého roka;
- S_i — skutočnosť v sledovanom roku;
- S'_i — údaje bežného roka, prepočítané na metodiku, organizáciu a ceny, platné v decembri sledovaného roka.

Zo vzorca (A') môžeme teraz odvodiť nasledovný vzorec, pre výpočet hodnôt S'_i :

$$S'_i = A'_i \cdot \frac{M_i}{S_i}. \quad (G)$$

Otázkou teraz je, ako dostaneme hodnoty A'_i . Ak v priebehu decembra nedošlo k cenovej, metodologickej alebo organizačnej štruktúrnej zmene, časový rad za minulý rok (teda rad A_i) je možné prepočítať na štruktúru koncom sledovaného roka pomocou koeficientu týmto spôsobom:

$$k = \frac{M_{12}}{A_{12}} \quad (H)$$

a získať tak prepočítané údaje A'_i :

$$A'_i = A_i \cdot \frac{M_{12}}{A_{12}}.$$

Teda vzorec (G) bude mať podobu:

$$S'_i = A_i \cdot \frac{M_{12}}{A_{12}} \cdot \frac{S_i}{M_i}. \quad (G')$$

Ak by sme mali časový rad mesačných údajov za viac rokov, vynásobili by sme uvedeným koeficientom údaje za všetky predchádzajúce roky.

Nedostatky tohto postupu sú zrejmé na prvý pohľad. Predovšetkým je to fakt, že december môže byť veľmi netypickým mesiacom s extrémnou hodnotou, čím trpia aj koeficienty odvodené z decembrovej štruktúry. Ďalej, keďže sa vychádza zo štruktúry platnej koncom roka, pre mesačné časové rady to znamená, že sa musí čakať až na koniec roka, preto nemožno ihneď reagovať na používateľské požiadavky.

Preto treba použiť *druhú možnosť*, a to prepočet krátkodobých časových radov v priebehu roka. Význam takéhoto prepočtu spočíva predovšetkým v súvislosti s celoštátne vyhlásenými cenovými zmenami. Ak je takáto zmena vyhlásená začiatkom mesiaca j , možno potom vytvoriť *priemerný* koeficient ako súčet hodnôt od tohto mesiaca až po bežný mesiac, za ktorý máme údaj v bežnom súbore. Takýmto koeficientom sa potom prepočítajú časové rady, ako aj údaje v bežnom období.

Nevýhodou tohto prepočtu je predovšetkým to, že koeficient sa odvodzuje z pomerne krátkeho obdobia, pretože v praxi obvykle vznikne potreba vykonať prepočet radu čím skôr po zistenej zmene, čo by ale vzhľadom na korektnosť prepočtu vyžadovalo dlhšie obdobie.

Na druhej strane je tiež zrejmé, že takýto koeficient nie je natoľko ovplyvnený extrémom jedného mesiaca, a preto znižuje pravdepodobnosť výskytu atypického koeficientu (decembrového).

Na margo oboch možností treba znovu poukázať na to, že na prepočet časového radu sa musí čakať na koniec roka.

Tretia možnosť by mala vylúčiť práve tento faktor. Priemerná hodnota na výpočet koeficientu sa totiž robí za ľubovoľný počet mesiacov, predchádzajúcich pred bežným mesiacom. Nespornou výhodou tu je, že to umožňuje prepočet časového radu v priebehu roka, prakticky k ľubovoľnému mesiacu a za vybraný počet predchádzajúcich mesiacov.

Všetky tri možnosti zovšeobecníme formou parametrického vzorca na výpočet koeficientu. Ak umožníme súčet za ľubovoľný počet mesiacov v roku a tento počet budeme riadiť pomocou parametra, dostaneme všeobecný vzorec:

$$k = \frac{\sum_m^n M_j}{\sum_m^n A_j}, \quad (H')$$

kde

- m — dolná hranica súčtu (parameter A),
- n — horná hranica súčtu (parameter B),
- M_j — údaj z výkazu sledovaného roka, vykazovaný za rovnaké obdobie minulého roka,
- A_j — hodnota ukazovateľa, ktoré prepočítame na štruktúru podľa zadávaných parametrov,
- j — označenie mesiacov.

Teda, ak $m = n = 12$, potom výpočet koeficienta robíme koncom roka (prvá možnosť). Ak by $m = 1$ a $n = 12$, robí sa výpočet koncom roka z údajov za celý rok (išlo by teda o výpočet ročných koeficientov). Ak $m = i$, kde i je mesiac vzniku novej ceny a $n = 12$, obdržíme priemerný koeficient pre druhú možnosť. Ak položíme parametre m a n za niektoré mesiace uprostred roka, dostávame tretiu možnosť.

2. Štruktúrna metóda

V tejto metóde budeme vychádzať z *axiómy zachovania zmien štruktúry* (porovnaj s [1]):

$$\frac{\tilde{H}_{i+1}}{\Sigma \tilde{H}_{i+1}} - \frac{\tilde{H}_i}{\Sigma \tilde{H}_i} = \frac{H_{i+1}}{\Sigma H_{i+1}} - \frac{H_i}{\Sigma H_i} \quad (A'')$$

Bez toho, že by sme sa púšťali do zložitejších teoretických úvah, začneme nasledovným príkladom.

Pre ukazovatele, ktoré sú navzájom spojené súčtovým vzťahom, neštruktúrna metóda prepočtu nevyhovuje. Ak zoberieme už uvedený príklad, že výkony = náklady + zisk, a ak neštruktúrnou metódou samostatne prepočítame výkony, náklady a zisk, tento vzťah prestane platiť medzi prepočítanými údajmi.

Doterajšie prepočty sme robili tak, že vypočítané údaje sme zaokrúhľovali. Skvúsme teraz neštruktúrnou metódou urobiť niekoľko prepočtov uvedených ukazovateľov:

1981	1982	1983	1984		
1 100 (V^N_1)	1 000 (V^N_2)	1 100 (V^N_3)	1 250 (V^N_4)	hodnoty V	} náklady
600 (P^N_1)	1 100 (P^N_2)	900 (P^N_3)	780 (P^N_4)	hodnoty P	
701,9999	638,1818	780	1 250	prepočítané náklady na rok 1984	

40 (V^Z_1)	38 (V^Z_2)	45 (V^Z_3)	50 (V^Z_4)	hodnoty V	} zisk
35 (P^Z_1)	40 (P^Z_2)	36 (P^Z_3)	32 (P^Z_4)	hodnoty P	
26,9472	25,5999	32	50	prepočítaný zisk na rok 1984	
1 140 (V^V_1)	1 038 (V^V_2)	1 145 (V^V_3)	1 300 (V^V_4)	zosúčetované hodnoty V	} výkony
635 (P^V_1)	1 140 (P^V_2)	936 (P^V_3)	812 (P^V_4)	zosúčetované hodnoty P	
(Y)	728,9471	663,7818	812	1 300	zosúčetované prepočítané hodnoty na náklady a zisk
					prepočítané výkony zo zosúčetovaných hodnôt V a P .
(X)	729,0106	663,7834	812	1 300	

Na prvý pohľad vidieť, že samostatne prepočítané hodnoty výkonov (Y) sa líšia od zosúčetovaných prepočítaných hodnôt za náklady a zisk (X).

Upozorňujeme ešte, že rozdiely, na ktoré poukazujeme, sú relatívne malé. Zvyšovali by sa s počtom súčtových položiek a s veľkosťou prepočítaných hodnôt.

Štruktúrna metóda spočíva v tom, že sa samostatne prepočíta súčtový ukazovateľ (u nás výkony, vo vzorci (A'), označovaný neštruktúrnou metódou ako ΣH alebo $\tilde{\Sigma H}$ a jednotlivé zložky tohto ukazovateľa (u nás náklady a zisk) sa prepočítajú štruktúrnou metódou, pričom sa vychádza z axiómy (A'').

Celý prepočet sa, ako vieme, vykoná na úroveň roku 1984, pričom budeme postupovať zdola, tak ako je to naznačené v časti 1.1.

Výkony prepočítavame neštruktúrnou metódou, teda:

$$\frac{P^V_3}{V^V_2} \cdot P^V_2 = \frac{836}{1\,038} \cdot 1\,140 = 1027,977 = K^V_1.$$

Ďalej postupujeme podľa nasledovného vzorca:

$$X^N_1 = K^V_1 \cdot \left(\frac{P^N_2}{P^V_2} + \frac{P^N_3}{P^V_3} - \frac{V^N_2}{V^V_2} \right) = 1027,977 \left(\frac{1100}{1140} + \frac{900}{936} - \frac{100}{1038} \right) = 98,942.$$

Tým sme získali štruktúrne vypočítané náklady za rok 1981 (X^N_1) vzhľadom na rok 1983. Zisk prepočítame analogicky:

$$X^Z_1 = 1027,977 \cdot \left(\frac{40}{1140} + \frac{36}{936} - \frac{38}{1038} \right) = 37,974,$$

teda:

1981			
989,942	náklady		
37,974	zisk		Úroveň 1983.
1027,977	výkony		

Ďalej prepočítame rok 1982 vzhľadom na rok 1984:

$$K^V_2 = \frac{P^V_4}{V^V_3} \cdot P^V_3 = 663,783,$$

$$X^N_2 = K^V_2 \cdot \left(\frac{P^N_3}{P^V_3} + \frac{P^N_4}{P^V_4} - \frac{V^N_3}{V^V_3} \right) = 638,161.$$

Obdobne vypočítame zisk ($X^Z_2 = 25,602$) a dostávame tabuľku:

1981	1982
986,942	638,161
37,974	25,602
1027,977	663,783

Teraz je treba prepočítať hodnoty za rok 1981 (ktoré sú vypočítané na úroveň roku 1983) na úroveň roku 1984:

$$K^V_3 = \frac{K^V_2}{K^V_3} \cdot K^V_1 = \frac{633,783}{936} \cdot 1027,977 = 729,010.$$

Náklady za rok 1981, vzhľadom na rok 1984, vypočítame:

$$X^N_3 = K^V_3 \cdot \left(\frac{X^N_1}{K^V_1} + \frac{X^N_2}{K^V_2} - \frac{P^N_3}{P^V_3} \right) = 701,964.$$

Zisk vypočítame analogicky ($X^Z_3 = 27,008$).

Máme teda konečnú tabuľku s *prepočítanými hodnotami*:

1981	1982	1983	1984
701,964 (X^N_3)	638,161 (X^N_2)	780 (P^N_4)	1 250 (V^N_4)
27,008 (X^Z_3)	25,602 (X^Z_2)	32 (P^Z_4)	50 (V^Z_4)
729,010 (K^V_3)	663,783 (K^V_2)	812 (P^V_4)	1 300 (V^V_4)

Ak sa teraz vrátíme k schéme (pozri začiatok tejto časti), kde sme tieto ukazovatele prepočítali samostatne neštruktúrnou metódou, vidíme, že zosúčtované samostatne prepočítavané hodnoty za náklady a zisk (ria-

dok (X)) robia (napr. za rok 1981) 728,947, teda $729,010 - 728,947 = 0,063$, pričom, keď zosúčtujeme rovnaké hodnoty v uvedenej konečnej tabuľke, dostaneme hodnotu 728,972, teda $729,010 - 728,972 = 0,038$.

Vidíme, že štruktúrna metóda umožnila zmenšiť tento rozdiel takmer na polovicu. Upozorňujeme, že pri väčšom počte položiek a pri väčších číslach by tento rozdiel bol ešte výraznejší.

Ani štruktúrna metóda nezaručuje úplnú rovnosť prepočítaného súhrného ukazovateľa a súčtu prepočítaných čiastkových ukazovateľov. Na analytické úvahy je takýto rozdiel v podstate zanedbateľný, na publikačné účely (napr. vydávanie ročenky a pod.) by však mohol pôsobiť rušivo a vzbudzovať nedôveru k údajom.

Z tohto dôvodu sa zostatok pripočíta k hodnote niektorého čiastkového ukazovateľa; obvykle to býva ukazovateľ s najväčšou hodnotou (a tým s najmenšou relatívnou chybou) alebo ukazovateľ pri ktorom najmenej záleží na úplnej presnosti, najčastejšie sú to zostatkové položky typu „iné“, „ostatné“ a pod.

Majme teraz za rok 1985 (teda rok $n+1$) nasledovné hodnoty V a P :

Zisk	Náklady	Výkony	Poznámky
52	1 280	1 332	$V_5 (V_{n+1})$
47	1 200	1 248	$P_5 (P_{n+1})$

Náš časový rad za roky 1981 až 1984 aktualizujeme takto:

Rad za výkony aktualizujeme neštruktúrnou metódou podľa vzorca (C) z časti 1.1.

Čiastkové ukazovatele zisk aj náklady štruktúrnou metódou podľa vzorca:

$$\begin{aligned} \tilde{H}_n &= P_{n+1} & \tilde{H}_{n+1} &= V_{n+1} \\ \tilde{H}_{n-k} &= \tilde{\Sigma} H_{n-k}, \left(\frac{H_{n-k}}{\Sigma H_{n-k}} + \frac{\tilde{H}_n}{\tilde{\Sigma} H_n} - \frac{H_n}{\Sigma H_n} \right), & & \text{[C']} \end{aligned}$$

ktorý sa dá odvodiť z axiómy o zachovaní štruktúry, vzorec (A'').

Najskôr teda aktualizujeme výkony, kde prepočítaný koeficient:

$$\frac{P_{n+1}}{H_n} = \frac{1\,247}{1\,300} = 0,96$$

a potom ním násobíme príslušné hodnoty H_{n-k} , teda:

1981	1982	1983	1984	1985
$n-3$	$n-2$	$n-1$	n	$n+1$
699,8496	637,2316	779,5200	1 247	1 332

Náklady potom už počítame podľa vzorca $\{C'\}$:

$$779,520 \cdot \left[\frac{780}{812} + \frac{1\,200}{1\,247} - \frac{1\,250}{1\,300} \right] = 749,352 = \tilde{H}^N_{n-1}$$

$$637,231 \cdot \left[\frac{638,161}{663,783} + \frac{1200}{1247} - \frac{1250}{1300} \right] = 613,144 = \tilde{H}^N_{n-2}$$

$$699,849 \cdot \left[\frac{701,964}{729,010} + \frac{1200}{1247} - \frac{1250}{1300} \right] = 674,445 = \tilde{H}^N_{n-3}$$

a samozrejme $\tilde{H}^N_n = P_{n+1} = 1\,200$ a $\tilde{H}^N_{n+1} = 1\,280$.

Záver

Ak porovnáme neštruktúrnú a štruktúrnú metódu, je zjavné, že štruktúrna metóda dáva presnejšie výsledky, žiaľ, je však zložitejšia na prepočet. V štatistickej praxi sa štruktúrna metóda odskúšala skôr experimentálne, neštruktúrna metóda koeficientov je výrazne prevažujúcou metódou a v súčasnej štatistickej a aj inej praxi výlučne používanou metódou.

Žiadna z uvedených metód nie je schopná úplne vylúčiť vplyv danej zmeny.

Ak presunieme prepočet zo sféry predbežných výpočtov do sféry vlastnej analýzy, zlepši sa interpretácia výsledkov, a to aj vtedy, ak sa nemení spôsob (metóda) výpočtu.

Opísané metódy môžu viesť k výsledkom, ktoré sú ekonomicky neinterpretovateľné, príp. sú v rozpore s realitou. Metodické, organizačné a cenové zmeny sa totiž málokedy vyskytujú oddelene, ale väčšinou ide o vplyv niekoľkých (všetkých) zmien súčasne. Dalo by sa postupovať tak, že by sa zabezpečilo vykazovanie koeficientov, ktoré by reprezentovali jednotlivo uvedené druhy zmien. Bol by to nepochybne veľmi presný spôsob, ktorý by však podstatne zasiahol do výkazníctva. Iným možným riešením by bol prístup, na základe ktorého by vykazujúca jednotka vykázala zvlášť za sledovaný ukazovateľ (a to len v prípade zmeny), príslušný prepočítaný koeficient.

Pri výbere ukazovateľa, z hľadiska jeho sledovania v čase, je potrebné zároveň zohľadniť metódu prepočtu (napr. metóda koeficientov je nevhodná pri nulových alebo záporných hodnotách alebo pri dodržiavaní súčtových vzťahov atď.). Zároveň musí byť výsledok prepočtu aj ekonomicky interpretovateľný.

Legislatívne je zatiaľ vyriešená jedine otázka vedenia ročných časových radov; riešenie problematiky krátkodobých časových radov nie je zatiaľ uspokojujúce.

Ekonomická interpretovateľnosť prepočítaných časových radov závisí

aj od zvoleného východiska prepočtu a dĺžky časového radu: na jednej strane sa pre potreby analýzy vyžaduje čo najdlhší časový rad; na druhej strane s časovým odstupom a kumuláciou prepočtov sa hodnoty v časovom rade stále viac vzdávajú realite.

Literatúra

- [1] Projekt INDIS 20 podsystem dlhodobých informácií. [Výskumná práca.] Bratislava, VVS 1974.
- [2] Podsystem priemyslu automatizovaného štatistického informačného systému (úvodná štúdia). [Výskumná práca.] Bratislava, VVS 1981.
- [3] Podsystem priemyslu automatizovaného štatistického informačného systému (II. etapa riešenia — analýza). [Výskumná práca.] Bratislava, VVS 1982.
- [4] Podsystem priemyslu automatizovaného štatistického informačného systému (III. etapa riešenia — návrh). [Výskumná práca.] Bratislava, VVS 1983.
- [5] Automatizovaný štatistický informačný systém — priemysel dlhodobých informácií [problematika bázy dát]. [Výskumná práca.] Bratislava, VVS 1975.
- [6] STIBAL, J.: Časová srovnateľnosť údajů. Účetnictví, 1983, č. 4.
- [7] STIBAL, J.: Konstrukce a aktualizace časových řad (1. část). Účetnictví, 1983, č. 5.
- [8] ALTRICHTER, B. — STIBAL, J.: K problematice rekonstrukcie krátkodobých časových radov. Inform. Syst., 1983, č. 3.
- [9] Návrh zásad pro propočty časových řad. Praha, FSÚ 1974.
- [10] Zásady pro vedení časových řad v orgánech státní statistiky. [Interní materiál.] Praha, FSÚ 1975.
- [11] MATHÉ, S.: K problematice porovnatelnosti ekonomických ukazovateľov. Ekon. Čas., 34, 1986, č. 7.
- [12] MATHÉ, S.: Problematika porovnatelnosti ukazovateľov a jej riešenie z hľadiska tvorby časových radov. [Výskumná správa úlohy R 05—526—733.] Bratislava, ÚEOS jún 1987.

P r e h l' a d y

Význam jakosti v současné etapě zvyšování efektivnosti výroby

MLČOCH, Josef

1. Úvod

Zvyšování jakosti¹ výroby a služeb se stává v poslední době jedním ze základních světových trendů v boji o světové trhy, a současně nejefektivnější cestou zvyšování produktivity práce a snižování výrobních nákladů. Podle zkušeností úspěšných podniků, které ve své strategii vsadili především na zvyšování jakosti, má tento faktor při zvyšování efektivnosti výroby absolutní prioritu.

Zvyšování efektivnosti výrobních procesů se ještě donedávna ztotožňovalo se snižováním výrobních nákladů, a nejvýznamnější místo mezi faktory konkurenčního boje zaujímal cena. Avšak tempo vědeckotechnického pokroku a ostrá konkurence způsobily, že se mnohonásobně zvýšily výrobní kapacity průmyslově vyspělých zemí, a současně se změnily metody konkurenčního boje. Nejdynamičtějším, mnohdy nevelkým podnikům se daří předstihnout konkurenci nikoliv nabídkou zboží za nižší ceny, ale nabídkou výrobků, které svými užitnými vlastnostmi výrazně předčí stejné výrobky konkurenčních firem. Jakost výrobků a jejich technická úroveň se staly rozhodujícími faktory, zatímco cenový faktor je již méně významný.

Ve vyspělých kapitalistických zemích je jakost výroby a služeb nejvýznamnějším faktorem, ovlivňujícím rentabilitu firem. Řízení jakosti se zde stává stále více integrální součástí komplexního řízení podniků, při současném využívání všech ekonomických nástrojů a všech zkušeností, které se při zvyšování jakosti osvědčily. Převážná většina z nich je přejímána

¹Podle všeobecně uznávané definice „jakost je souhrnem vlastností výrobku, určujících jeho schopnost uspokojit stanovené nebo předpokládané potřeby uživatele“.

z Japonska, kde otázkám jakosti věnují jak vládní organizace, tak soukromé podniky mimořádnou pozornost již několik desetiletí. I zde jde ovšem o zvyšování jakosti především pomocí ekonomických nástrojů.

Podobné metody při zvyšování jakosti se bohužel zatím neuplatňují v socialistických zemích, ve kterých jsou výrobci k dodržování určitého stupně jakosti různými, převážně administrativními metodami donucováni. Podobná situace je i v ČSSR, kde jak řídicí, tak výrobní sféra celosvětový trend v řízení jakosti nezachytila. Státní přejímku zboží nebo kontrolu jakosti výroby nadřízenými orgány, jak se začala v některých socialistických zemích provádět, je třeba s přihlédnutím k celosvětovým tendencím a novým ekonomickým přístupům, spojeným s přestavbou národního hospodářství, považovat za určité náhradní a přechodné řešení [1].

Je samozřejmé, že nízká jakost zboží se velmi nepříznivě promítá do hospodářských výsledků podniku, odvětví a celé státní ekonomiky, zejména v oblasti zahraničního obchodu. Je všeobecně známé, že pokles efektivnosti našeho zboží při jeho exportu je z valné části zaviněn jeho nízkou jakostí. Nejde přitom o malé ztráty. Podle orientačního propočtu, provedeného v plovíně osmdesátých let Výzkumným ústavem pro vědeckotechnický rozvoj, činily ztráty pouze u strojírenských výrobků více než 60 mld devizových korun, přičemž za léta 1980—1983 došlo při porovnávání kilogramových cen vyvážených strojírenských výrobků ke zhoršení relace zhruba z 1:2 na 1:3. Jinými slovy, čs. strojírenští výrobci dosahovali na trzích v hospodářsky vyspělých zemích zhruba třetinových cen než srovnatelný výrobce z kapitalistických států [2].

Nízká jakost zboží má nepříznivý dopad i na vnitřní trh. Například rozsah reklamací, které uplatňují zákazníci u obchodních organizací v ČSR, se za posledních pět let zvýšil asi o polovinu. U průmyslového zboží, kde je největší počet reklamací a stížností, zjišťují přejímací orgány obchodních organizací v průměru 5-6% vadných výrobků. Jak je však uvedeno v rozboru vývoje jakosti, který každoročně zpracovává ministerstvo obchodu ČSR, zvyšuje se při hlubší kontrole podíl nevyhovujících výrobků až na 15 %. To prakticky znamená, že v odvětvích s trvale nízkou jakostí výroby, především ve strojírenství a v elektrotechnice, je v průměru každý šestý až sedmý výrobek vadný. Z toho plyne neradostný závěr, že asi 15 % osazenstva podniků s nízkou jakostí výroby nevytváří pro společnost žádné užité hodnoty [3].

Tuto situaci bude třeba radikálně řešit, zejména v důsledku přechodu na intenzivní způsob rozvoje čs. ekonomiky, který má být jedním z konečných a trvalých cílů prováděné přestavby čs. národního hospodářství. V tomto procesu je nutno považovat problém zabezpečení vysoké jakosti výroby a služeb, vedle trvalého úsilí o vědeckotechnický rozvoj, za jednu ze základních priorit celospolečenského úsilí. Tyto teoretické otázky se v současném období posuzují v celé řadě materiálů zpracovávaných na

různých stupních řízení a měly by se stát významným nástrojem správné orientace všech pracovníků v oblasti řízení národního hospodářství. Vzhledem k tomu, že lze jen stěží ve stručné studii obsáhnout jak teoretické, tak praktické aspekty celkové problematiky jakosti, rozebírá další část této práce především organizačně technické aspekty, zaměřené na zkušenosti těch podniků, které dosáhly při zvyšování jakosti nejlepších výsledků, případně na některé zajímavé poznatky a zkušenosti, týkající se pojednávané tematiky.

2. *Nové přístupy ke zvyšování jakosti v hospodářsky vyspělých zemích*

Jak již bylo řečeno, nejlepších výsledků při zvyšování výrobků a služeb se dosáhlo v Japonsku. Japonští specialisté na otázky jakosti navrhli již před léty, na základě principů vypracovaných americkými odborníky na jakost Deming a Juran, zásadně novou koncepci řízení jakosti, jejíž těžiště spočívá v tom, že zajišťování vysoké jakosti je povinností všech výrobních složek, generálním ředitelem počínaje a pomocným dělníkem konče, přičemž vysokou jakost výrobků je třeba zabezpečovat v celém průběhu výroby. Již při navrhování výrobku je nutno mít na zřeteli především požadavky spotřebitele a vysoké užité vlastnosti výrobku v procesu jeho využívání.

V souladu se zásadou, že kontrolu jakosti výrobků je třeba provádět v průběhu celého výrobního procesu, snížil se výrazně počet kontrolorů jakosti v japonských podnicích, zejména ve srovnání s počtem kontrolorů v podnicích západní Evropy nebo USA. Podle názorů japonských odborníků, získaných dlouholetou praxí, je možno uvést tyto hlavní nedostatky tradičního systému jakosti:

— kontroloři jsou neproduktivním personálem a jejich počty v systemizovaném počtu pracovišť vedou ke snížení produktivity práce;

— údaje z prověrek jakosti, dodávané kontrolory, jsou značně subjektivní a nemají pro zvýšení jakosti výroby velký význam;

— statistické námatkové kontroly je možno používat tehdy, jestliže počet zmetků dosahuje 5 a více procent. Má-li se však dosáhnout toho, aby procento vadných výrobků nepřesáhlo kupř. jednu setinu procenta, pak je tradiční metoda nevhodná;

— zjišťování závad při kontrole hotových výrobků vede jen k růstu oprav a ke zvýšení procenta odpadu;

— existuje mnoho vad na vyrobeném zboží, které vizuální kontrola nemůže zjistit (spolehlivost, trvanlivost, funkční vlastnosti, parametry aj.) [4].

Vzhledem k uvedeným nedostatkům tradičních metod kontroly dospěli japonští odborníci k závěru, že kontrola jakosti hotových výrobků musí být nahrazena *kontrolou výrobních procesů*. Ve smyslu tohoto principu

se podrobují pečlivé kontrole všechny návrhy a projekty výrobků, výchozí materiály a suroviny přicházející od subdodavatelů a rovněž se pečlivě kontroluje stav výrobních prostředků, aby se včas předešlo vzniku vadných výrobků z důvodů opotřebení nástrojů nebo jejich nesprávného seřízení. Z toho vyplývá, že vysokou jakost výrobků je nutno zajišťovat ve všech fázích jejich vývoje a výroby, přičemž je třeba zabezpečit také vysokou úroveň poprodejněho servisu, kdy dochází ke konkrétnímu styku s odběratelem a kdy možno vhodným chováním přispět ke zlepšení „image“ podniku.

Je třeba zdůraznit zejména dvě zvláštnosti japonského systému řízení jakosti. První spočívá v tom, že na rozdíl od tradičního systému kontroly hotových výrobků zajišťuje japonský systém spolu s vysokou jakostí i vysokou úroveň produktivity práce, neboť výrobním procesem procházejí pouze součásti výrobků vysoké jakosti. To znamená, že ani osazenstvo výrobního závodu, ani výrobní zařízení se nezabývají zhotovováním výrobků, které na konci výrobního procesu mohou vyústit v nepotřebnou hromadu zmetků. Druhou zvláštností japonského systému — a hlavní příčinou jeho úspěchu — je to, že kontrolu jakosti provádějí všichni pracující podniku, každý na svém úseku, což prakticky znamená, že úkol zabezpečení vysoké jakosti se řeší úsilím veškerého personálu.

V této souvislosti je možno uvést ještě jednu zvláštnost japonského systému. Prudce stoupající požadavky na jakost výrobků spolu s celkovou snahou o vyšší produktivitu práce vedly k rozsáhlému zavádění automatických zařízení na kontrolu jakosti. Japonské podniky k tomuto problému přistupují tak, že po určitou dobu „doladují“ konstrukci výrobku a zdokonalují výrobní technologii, a teprve potom, až se jim podaří snížit procento vadných výrobků na méně než jedno procento, přistupují k zafixování automatizovaného kontrolního systému.

Nejen v Japonsku, ale i v ostatních hospodářsky vyspělých zemích se u mnoha renomovaných koncernů a firem začínají zavádět účinné systémy řízení jakosti, při kterých jde v podstatě o pojetí „globální jakosti“ nebo „nulového počtu závad — zero defect“. Tato pojetí znamenají především snahu výrobce o nabídku výrobků nejvyšší jakosti, optimálních funkčních vlastností, v přesně dohodnutých lhůtách a za optimální ceny, což ve svém sohrnu znamená vysokou úroveň uspokojování potřeb zákazníka.

Přistupuje-li podnik ke zvýšení jakosti v pojetí „globální jakosti“ nebo „nulového počtu závad“, může si, podle názoru specialistů v oblasti řízení jakosti, vybrat jeden ze dvou základních postupů. První způsob je spíše vědecký a zahrnuje určitý počet přesně vymezených, po sobě jdoucích fází.

Americký odborník Phil Grosby, jehož názory se těší ve světě velké úctě, uvádí těchto fází čtrnáct:

1. problém jakosti se musí stát záležitostí vedení podniku a všichni jeho členové se musejí do procesu zvyšování jakosti aktivně zapojit;
2. je třeba zřídit komise pro řízení jakosti (jednu pro celý podnik a další v každém závodě nebo významném pracovišti);
3. je třeba provést rozbor úrovně jakosti v každé výrobní jednotce;
4. je třeba přesně vyčíslit, kolik stojí nekvalitní výroba v jednotlivých pro-vozech;
5. je třeba informovat o těchto ztrátách všechny pracovníky podniku;
6. podle nedostatků, zjištěných rozbořem jakosti, je třeba přistoupit k jejich důslednému odstraňování;
7. je vhodné připravit „den jakosti“, při kterém jsou všichni pracovníci podniku seznámeni s konečným cílem jejich úsilí — „nulovým počtem závad“;
8. po určité době se připraví den „nulového počtu závad“, při kterém se veřejně vyhláší zjištěné závady a jejich „pachatelé“;
9. je třeba vytyčit konkrétní cíle jakosti na každém pracovišti;
10. dochází k preventivnímu odstranění příčin závad a chyb;
11. je nutné uspořádat školení všech řídicích pracovníků, a posléze všech pracujících o otázkách jakosti;
12. je třeba přistoupit k ocenění vynikajících výsledků a rozšíření stimulač-ních faktorů (ceny jakosti, cílové odměny, věcné dary apod.);
13. následuje uspořádání konference pracovníků, zabývajících se otázkami jakosti, která vyhodnotí účinnost přijatých opatření;
14. podle potřeby je možno celý uvedený postup opakovat.

Realizaci uvedených čtrnácti fází je možno nazvat „frontálním nástupem“, protože v poměrně krátké době zapojuje do úsilí o zvýšení jakosti všechny pra-covníky podniku. Jeho účinnost je vyšší v těch podnicích, kde charakter vy-konávané práce vyžaduje vyšší intelektuální úroveň většiny pracovníků.

Druhý navrhovaný postup je vhodnější pro podnik nebo pracoviště, ve kterém pracuje převážná většina pracovníků s nižší intelektuální úrovní (kupř. pásová výroba automobilů v zemích západní Evropy, kde pracuje většina méně gramotných dělníků z rozvojových zemí). Tento postup spočívá v tom, že řídicím pracovníkům všech stupňů se zdůrazní jejich osobní odpovědnost za úroveň jakosti v rámci jejich funkční působnosti a jsou průběžně seznamováni s nejnovějšími poznatky v oblasti řízení

Ve srovnání s metodou „frontálního nástupu“ má tento druhý postup kupř. nevýhodu v tom, že při zahájení akce nejsou k dispozici údaje o tom, na kolik podniků přijde nekvalitní výroba, které pracoviště má nej-větší počet vadných výrobků, v čem jsou příčiny nejakostní práce apod.

Žádný z uvedených postupů by se však neměl stát neměnnou doktrínou. Ředitelům podniků je třeba ponechat právo zvolit si vhodný postup podle specifických podmínek výrobního procesu a rovněž volby časového ter-mínu, ve kterém bude program, zaměřený k docílení nulového počtu zá- vad, zahájen.

Důležitou součástí jakéhokoliv postupu k realizaci „totální jakosti“ je postupně zavedení samokontroly na všech pracovištích. Jak již bylo ře- čeno, účinnost tradiční kontroly pomocí samostatných kontrolorů má

omezenou působnost. Vedle toho, že je drahá — vyžaduje udržovat značné množství pracovníků kontroly — je málo účinná a snižuje u pracovníků výroby jejich vlastní motivaci k dosažení vysoké úrovně jakosti výroby. Zabezpečit, aby každý jednotlivý realizátor výrobní operace byl zároveň kontrolorem své práce, je řešení nejen nejhospodárnější, ale především nejúčinnější. Je to však postup náročný a dlouhodobý, neboť nejprve je třeba všechny pracovníky seznámit s požadavky výroby „totální jakosti“, vyškolit v používání kontrolních přístrojů a metod, seřizování strojního zařízení a využívání statistických metod kontroly jakosti.

Je možno uvést několik praktických příkladů přístupu některých významných kapitalistických firem k problému zvyšování jakosti.

Největší světový výrobce počítačů, koncern IBM, zvolil ve svém nejnovějším programu jakosti postup, který byl nazván „řízení jakosti procesem“. Předseda správní rady koncernu vysvětlil tento postup takto: „Vybrali jsme 12 hlavních procesů, které představují převážnou část činnosti koncernu. Pro každou z nich jsme určili jednoho «patrona» z členů správní rady, který vedení koncernu odpovídal za úroveň jakosti svěřeného úseku“ [00].

V případě koncernu IBM jde o rozsáhlý program zlepšení úrovně jakosti, který je realizován v celosvětovém měřítku, ve všech závodech koncernu. Na jeho realizaci se podílejí všichni zaměstnanci, od generálního ředitele až po telefonistku. Cíl programu je stanoven naprosto jednoznačně: dosáhnout při výrobě nulového počtu závad. Jeho realizace probíhá tak, že do programu se zapojí nejdříve vedoucí pracovníci, potom probíhá školení jednotlivých skupin pracovníků, vyčíslí se rozsah škod vznikajících z nekvalitní výroby, vytváří se kroužky jakosti nebo jiný druh pracovních skupin, které se zabývají všemi podstatnými otázkami souvisejícími se zvyšováním jakosti.

Při zavádění nového výrobku na trh si vedení koncernu stanovilo cíl, že nový výrobek musí mít nejméně takovou jakost, jako měl výrobek, který se jím nahrazuje. Při tomto úsilí jde o překonání známého problému všech výrobců — vyhnout se u nových výrobků tzv. dětským nemocem.

Zlepšení celého systému řízení jakosti se má stát rovněž důležitým činitelem zvýšení efektivnosti výroby francouzské státní automobilky Renault a tím zvýšení její konkurenční schopnosti na světových trzích. Jak známo, před několika lety se celková situace této automobilky prudce zhoršila a její zadlužení dosáhlo několika desítek miliard francouzských franků. Jedno z možných řešení k získání ztracených pozic bylo podstatné zvýšení jakosti. K tomuto řešení dospělo vedení koncernu poté, co získalo přesné údaje o škodách, zaviněných nízkou jakostí výroby automobilů: v roce 1985 dosáhly jedné miliardy franků, což představovalo téměř 7 % ročních tržeb koncernu.

Pokusy s kroužky jakosti se v minulosti u firmy Renault nesetkaly s úspěchem. Proto byl v roce 1983 vypracován podrobný plán soustavného zvyšování jakosti, a současně byli do jeho realizace postupně zapojováni všichni pracovníci koncernu. Jedno z prvních opatření plánu bylo školení vedoucích pracovníků výrobních závodů, po té následovalo školení techniků a mistrů. Výdaje na školení dosáhly v roce 1986 20 milionů franků — ve srovnání s rokem 1984 se zvýšily čtyřnásobně.

Do programu zvyšování jakosti byli zapojeni i externí dodavatelé. Když se

například připravovalo zahájení modelu R 21, sešli se dodavatelé výrobního zařízení s vedoucími pracovníky výroby již dva roky před zahájením výroby, aby stanovili optimální potřeby a parametry, našli nová řešení a zajistili s dostatečným předstihem bezporuchový chod výrobního zařízení. Výsledkem všech těchto opatření byla při uvedení nového modelu na trh taková míra spolehlivosti, jakou koncern Renault před tím nikdy nedosáhl, přičemž toto zvýšení jakosti bylo spojeno s rychlým zvýšením tempa výroby. Došlo tedy nejen k podstatnému zvýšení jakosti nového automobilu, ale současně se výrazně zvýšila produktivita práce a efektivnost výroby. Za méně než 7 týdnů se podařilo dosáhnout produkce 800 vozů denně, výrobní zásoby se snížily z 6,5 dne v roce 1985 na 3,9 dne v roce 1987 (při celkovém průměru zásob u koncernu 10,5). Podstatně se zvýšil počet automobilů, které sjíždějí s výrobní linky s označením „bez závad“. Jedním z faktorů, který jistě přispěl ke zvýšení jakosti výrobků koncernu Renault, je skutečnost, že o tento problém se začal důsledně zajímat generální ředitel koncernu Raymond Lévy, který mj. prohlásil: „Bude-li ředitel jakosti považovat za nezbytné zastavit výrobu některého modelu pro závady v jakosti, ihned budu jeho doporučení realizovat a výrobu zastavím“ [7].

Není to ojedinělý případ, kde se nejvyšší představitel podniku nebo koncernu systematicky začíná zajímat o problematiku jakosti. V září minulého roku se sešli v Bruselu nejvyšší představitelé 14 západoevropských koncernů a dohodli se na založení Evropské sdružení pro řízení jakosti (Fondation Européenne pour Gestion de la Qualité — EFQM). Zakládajícími členy Sdružení se stali prezidenti společností Telecom (Velká Británie), Bull, Dassault, Renault (Francie), Bosch, Volkswagen (NSR), Olivetti, Fiat (Itálie), Philips, KLM (Nizozemí), Ciba Geigy, Nestlé, Sulzer (Švýcarsko) a Elektrolux (Švédsko). Hlavním cílem Sdružení je vytváření nezbytných podmínek pro posílení pozic západoevropského průmyslu na světových trzích, při kterém se má stát zvýšení jakosti a služeb jedním z hlavních činitelů. Členem Sdružení se může stát kterákoliv západoevropská firma, která se při přijetí zaváže respektovat rozhodnutí výkonných orgánů Sdružení a při své činnosti dodržovat přijaté zásady, směřující k zabezpečení vysoké jakosti výroby a služeb.

Rovněž američtí „kapitáni průmyslu“ si stále více začínají uvědomovat, že bez zvýšení jakosti amerických výrobků ztratí v boji s japonskou konkurencí další pozice na světových trzích. Velice známý a všeobecně uznávaný generální ředitel amerického automobilového koncernu Chrysler Lee Iacocca v interview pro americký časopis Fortune mimo jiné prohlásil:

„Problém jakosti je věčný, já říkám dokonce hrozný, ďábelský. Člověk se s ním setkává každý den. Myslím si však, že naše mají nyní dobrou kvalitu a v tomto směru jsou naši zákazníci mnohem více spokojeni než zákazníci automobilů General Motors nebo Ford. Nejsme však ještě tak dobří, jako Japonci, i když v úrovni jakosti aut jsme již po dva roky z domácích výrobců nejlepší. Je však stále obtížnější plnit náš stanovený cíl — zlepšovat jakost našich automobilů každý rok o 15 %. Vydáváme na zlepšování jakosti značné prostředky, i když zatím ne tolik, jako koncern General Motors.“

Někdy je třeba, podle situace, změnit přístupy k problému jakosti. Uvedu příklad. Jeden z našich investičně nejnáročnějších a nejvíce automatizovaný závod nám v otázce jakosti přináší nejvíce starostí. Zatím nevíme, v čem je příčina. Možná, že je to špatným řízením závodu, možná nízkou úrovní zaměstnan-

ců, možná z každého něco. Možná, že jsou neshody mezi vedoucími pracovníky závodu, které pronikají do provozů — a lidé neplní dobře své úkoly.

Na druhé straně se ukazuje, že některé naše závody s mnohem nižšími investicemi a nižším stupněm automatizace produkují výrobky s vysokou úrovní jakosti. Oprávněně se v takovém případě ptáme: Proč? Co se děje? Vždyť vsude máme vedoucí přibližně na stejné úrovni a rovněž mezi osazenstvem závodů není nějaký podstatný rozdíl.

Ukazuje se, že záleží především na tom, jak všichni zaměstnanci závodu přistupují k plnění svých úkolů. Často se mluví o kroužcích jakosti, o účasti a tvůrčím zapojení pracujících, o nošení uniforem, o společné jídelně. Myslím si, že to všechno je sice hezké, ale není to podstatné. Řešení vidím především ve výchově člověka; je třeba vychovat v něm pocit, že něco užitečného dělá, že jeho práce něco dobrého přináší a že není v práci dnes jen proto, aby také přišel zítra“ [5, s. 27—28].

Slova Lee Iacoccy nepotřebují komentáře. Obsahují mnohá ponaučení, užitečná pro všechny, kteří chtějí ve svém podniku nebo na svém pracovišti odpovědně přistoupit k otázce zvyšování jakosti.

3. Přístupy k zvyšování jakosti v čs. podnikové sféře

Je potěšitelné, že i některé československé podniky začínají usilovat o zabezpečení vysoké jakosti výroby, i když přístupy k řešení tohoto problému jsou různé.

Jedním z opatření, jehož cílem je zvyšování jakosti výroby, je zakládání Kabinetů jakosti. Začaly vznikat počátkem 80. let a v některých podnicích mají s jejich činností velmi dobré zkušenosti, zejména tehdy, když se řešení problémů jakosti zúčastňují všechny kategorie účastníků výroby, konstruktéry a technology počínaje a pomocnými dělníky konče. Přirozeně, že je nezbytná účast především těch pracovníků z řad vedení podniku, kteří mají pravomoc přijmout včas potřebná rozhodnutí.

Dobré zkušenosti s činností Kabinetu jakosti mají v podniku ZVL Považské strojárne Klementa Gottwalda v Považskej Bystrici. Tento podnik, jehož výrobky podléhají hodnocení státní a rezortní zkušebny, má víc než 80 % celkové produkce v 1. stupni jakosti a zbytek ve 2. stupni. Při zvyšování jakosti spolupracuje podnik s příslušnými výzkumnými ústavy, které mu pomáhají při výrobě speciálních kontrolních přístrojů a při řešení některých složitějších technologických problémů.

Od roku 1983 pracuje Kabinet jakosti také v podniku Tesla Orava v Nižné. Jeho činnost je zaměřena nejen na poskytování informací o jakosti srovnatelných výrobků jiných výrobců, ale pomáhá i při zakládání kroužků jakosti, ve kterých se průběžně řeší problémy jednotlivých pracovišť. Kabinet jakosti tohoto podniku těsně spolupracuje s vlastní výzkumně vývojovou základnou. Činnost kabinetu je rovněž zaměřena na rozšiřování technických vědomostí pracovníků výroby, na poskytování informací o nově připravovaných výrobcích a o připravovaných změnách v technologii výroby.

Kabinety jakosti existují rovněž v podnicích Tatramat Poprad a Vagonka Poprad, jejich přínosy pro zvýšení jakosti výroby jsou však zatím méně významné.

Jsou i jiné formy a metody, které československé podniky využívají pro zvyšování jakosti výroby a služeb.

V podniku Motorlet Jinonice v Praze přijali koncem roku 1986 ucelený program, v jehož rámci se soustavně sleduje jakost výroby, hodnotí se její úroveň a ze zjištěných nedostatků se vyvozují příslušné závěry. Prvořadým úkolem je dosáhnout, za pomoci všech dosažitelných prostředků vědy a techniky, snížení ztrát z nejakostní výroby. Významným prvkem tohoto programu je pravidelný rozběr příčin nejakostní výroby a konkrétní postih zjištěných viníků krácení prémie až do výše 50 %. Přijatý program sleduje rovněž postupné upevňování technologické kázně v celém podniku, kádrové posílení kontrolních orgánů a doplnění kontrolních pracovišť dokonalejšími kontrolními přístroji.

V rámci vypracovaného programu jsou sledovány především dvě hlavní skupiny výrobků: letecké motory a výrobky určené pro tržní fondy nebo dodávané ve smyslu uzavřených kooperačních dohod. U leteckých motorů se díky soustředěnému úsilí o vyšší jakost snížily reklamace o 36–44 %. V letecké výrobě však jde o mimořádně náročnou kontrolu jakosti. Do zmetků se počítají finální výrobky s nepatrně poškozeným povrchem matic či šroubení, oděrky na povrchových nátěrech. Jen zcela vyjímečně se objevují výrobní závady u některých důležitých komponentů. O to významnější jsou úspěchy podniku při zvyšování jakosti. Vzhledem k tomu, že podnik jako finální výrobce je odkázán na množství externích dodavatelů, byla podstatně zvýšena kontrola jakosti při přejímce výchozích materiálů a jednotlivých součástí od subdodavatelů.

V podniku Motorlet mají rovněž dobré zkušenosti se samokontrolou, kterou, ve shodě s celosvětovým trendem, považují vůbec za nejlepší metodu kontroly jakosti. Dostat oprávnění ke kontrole vlastní výrobní činnosti se v podniku Motorlet stalo skutečným oceněním schopností dělníka. Jejich dosavadní zkušenosti se samokontrolou potvrzují, že tuto metodu ještě žádný jiný systém kontroly nepřekonal. Vždyť především ten, kde provádí určitou výrobní operaci, ví nejlépe, na co zaměřit zvýšenou pozornost a také zná nejlépe úskalí jednotlivých operací. Samokontrola přispěla významným podílem ke skutečnosti, že procento vadných výrobků kleslo pod 0,5 % objemu výroby. V podniku mají zřízenou i stálou výstavu zmetků, jejíž exponáty jsou opatřeny jmenovkami „autorů“ a vyčíslením způsobené škody.

Podobné dobré zkušenosti se samokontrolou mají i v některých jiných podnicích, kupř. ČKD Praha, ZPA Košiče, Technometra Praha a jinde. Všude tam, kde existuje důsledná samokontrola výroby, mají ostatní kontrolní orgány jakosti podstatně usnadněnou práci.

K účinným opatřením, směřujícím ke zvýšení jakosti výrobků, patří rovněž pečlivá kontrola vstupních materiálů a součástek. Dobré zkuše-

nosti v tomto směru mají v podniku Vihorlat Snina, kde vyrábějí teleskopické přímočaré hydromotory a jejich příslušenství pro vyklápěcí korby nákladních automobilů. Z celoročního objemu výroby v hodnotě 188 milionů Kčs představovaly oprávněné reklamace pouhých 0,015 % nákladů.

Jednou z dalších metod, používaných pro zvýšení jakosti výroby, je vypsání celopodnikové soutěže, jejímž cílem je dosažení absolutní jakosti výroby, čili nulového počtu závad. Podobnou experimentální soutěž vypsal podnikový ředitel podniku Agrozet Zetor Brno pod názvem Za vysokou jakost výroby. V rámci této soutěže jsou hodnoceny kolektivy, které splní tyto podmínky:

- rovnoměrné plnění plánovaných úkolů,
- plnění plánovaných výkonových norem,
- odvádění absolutně bezchybné práce.

Soutěž řídí a vyhodnocují vedoucí středisek ve spolupráci s oddělením řízení jakosti a povinností obou těchto složek je mimo jiné vytvořit maximálně příznivé podmínky pro soutěžící kolektivy. Celková výše odměny pro vyhodnocené nejlepší kolektivy činí 20 000 Kčs.

Jinou metodu pro zvyšování jakosti výroby zvolili pracovníci podniku Válcovny trub a železárny v Chomutově. Zavedli pravidelné „dny jakosti“, kterých se zúčastňují pracovníci oddělení řízení jakosti, vedoucí provozů, technolog, provozní mistři, zástupce brigády socialistické práce, dílenských výborů ROH a ZO KSČ. Vedoucí provozu, který je odpovědný za přípravu „dne jakosti“, může k jednání přizvat i pracovníky jiných útvarů podniku, zástupce vedení a nejlepší dělníky. Realizace přijatých rozhodnutí přispívá nejen ke zvýšení úrovně finálních výrobků, ale mnohdy pomáhá řešit i jiné problémy, jako kupř. snižování odpadu, zlepšování pracovních podmínek apod. Uvedená opatření mají významný podíl na snížení ztrát z vadné výroby. Zatímco v roce 1985 představovaly reklamace odběratelů z celkové hodnoty výroby 4 miliardy Kčs více než 3 miliony Kčs, v roce 1986 se snížily na 2,6 milionů Kčs a tuto klesající tendenci měly i v roce 1987.

Velkou pozornost otázkám zvyšování jakosti věnuje JZD Agrokombinát Slušovice. Úsilí tohoto významného zemědělského podniku směřuje k tomu, aby plnění všech závazků pro externí odběratele bylo na vysoké technicko-ekonomické úrovni a aby se jeho výrobky vyznačovaly vysokou jakostí. V případě JZD Slušovice se potvrzuje zásada, že pro zvyšování jakosti je velmi významné, aby se této otázce věnoval nejvyšší představitel podniku či organizace, v tomto případě předseda družstva. Jemu je přímo podřízené oddělení jakosti a rovněž nedávno vytvořený poradní orgán předsedy — výbor jakosti. Jeho členy jsou: místopředseda družstva, předseda celozávodního výboru KSČ, předseda revizní komise, ředitel závodu vývoje zemědělské biochemie, ředitel závodu zootechnických a veterinárních služeb, vedoucí provozu vývoje zemědělské techniky a zástupce právního oddělení družstva. Výbor jakosti mimo jiné řídí, kontroluje a hodnotí činnost podnikového oddělení jakosti, navrhuje opatření

ke zvýšení jakosti a k odstranění zjištěných nedostatků, určuje, které výrobky podléhají pravidelnému hodnocení, rozhoduje o výši postihu za nízkou jakost a o přiznání stanovených příplatků za vysokou jakost a rozhoduje o zastavení výroby nejakostnějších výrobků.

Pro hodnocení výrobků a služeb družstva platí tato pravidla:

1. příslušný provoz předloží své výrobky ke kontrole oddělení jakosti;
2. kontrolor oddělení jakosti zhodnotí předložený vzorek výroby a navrhne zařazení výrobku do příslušné kvalifikační třídy;
3. výsledek svého rozhodnutí projedná s vedoucím provozu, ve kterém byl výrobek vyroben;

4. výsledek hodnocení je předložen výboru jakosti, který stanoví přiznání příplatku nebo finanční postih podle tohoto klíče:

Q — zvýšení ceny o 10—30 %,

1 — normální cena podle ceníku,

2 — snížení ceny o 30 %,

3 — zastavení výroby;

5. u výrobků zařazených do kategorie Q dobropisuje oddělení jakosti příslušnému provozu plusový rozdíl v ceně, u výrobků zařazených do kategorie 2 zatěžuje výrobce příslušnou částkou za nižší jakost a u výrobků zařazených do kategorie 3 dostane příslušný provoz příkaz k předání vyrobeného zboží do oddělení vnitřního obchodu družstva, bez nároku na jakoukoliv úhradu;

6. všechny reklamace na výrobky a služby musejí jednotlivé provozy předkládat oddělení jakosti a při řešení reklamací postupuje oddělení jakosti obdobně jako u výrobků předložených k hodnocení.

Systematickou a důslednou činností výboru jakosti se daří nejen zachycovat a vylučovat případné nedostatky v jakosti výrobků a služeb při realizačním výstupu z družstva, ale také vytvářet podmínky pro trvalé zvyšování jakosti vzájemných dodávek chozrasčotními jednotkami družstva tak, aby se postupně vytvořil automaticky fungující systém samokontroly, při němž odběratel služby, výkonu nebo jiného druhu dodávky má právo na prvotřídní plnění zakázky v přesně dohodnutém termínu.

Výbor jakosti spolu s oddělením jakosti požaduje a zabezpečuje, aby podmínky pro vysokou jakost finálních výrobků byly vytvářeny již ve fázi technické přípravy výroby, kontrolou jakosti vstupních materiálů, polotovarů a komponentů. Zabývá se rovněž využíváním iniciativy pracujících, směřující ke zvýšení jakosti výroby, organizuje pravidelnou výměnu zkušeností s obchodními útvary družstva a prověřuje si požadavky odběratelů na jakost výroby.

O důsledném přístupu výboru jakosti družstva svědčí mimo jiné souhrn finančních postihů za nízkou jakost a přiznané příplatky za vyšší jakost za časové období leden—červen 1987. Sankční odvody, kterými byly zatíženy jednotlivé provozy družstva, činily 2 739 869.— Kčs, bonifikace za stejné období byly přiznány ve výši 120 995.— Kčs. Nejvyšší sankční odvody byly uloženy provozu mikroelektroniky, nejvyšší bonifikace byla přiznána závodu zemědělské biochemie [6].

Iniciativu uvedených československých podniků a pracovních kolektivů je třeba vysoce ocenit především z toho důvodu, že zatím u nás v oblasti řízení jakosti neexistují jednoznačné a ucelené právní předpisy, jejichž potřeba vynikne zejména v souvislosti s prováděnou přestavbou hospodářského mechanismu čs. národního hospodářství. Na úrovni státních řídicích orgánů se však připravují zásady předpokládaného „zákona o jakosti výrobků a služeb“, který by měl nabýt účinnosti v prvním roce 9. pětiletky, tj. v roce 1991. Tento zákon má definovat úlohu, místo i vzájemné vazby a vztahy vědeckotechnického rozvoje k řídicím systémům jakosti, dále pak zásady inovačních procesů, technické normalizace, metrologie, zkušebnictví a státní inspekce jakosti v podmínkách podstatně vyšší ekonomické samostatnosti výrobně hospodářské základny. Při vypracovávání zákona jde o řešení složité problematiky ve vazbě na nový zákon o podniku a novelizaci hospodářského zákoníku, nového zákoníku práce a na jiné významné dokumenty z ekonomické a správní oblasti.

4. Závěr

Z uvedeného přehledu současného stavu řízení jakosti v hospodářsky vyspělých zemích a v ČSSR je možno učinit některé všeobecně platné závěry, jejichž důsledná aplikace by podstatně přispěla ke zvýšení jakosti výroby a služeb v celém čs. národním hospodářství.

V hospodářsky vyspělých zemích je v současném období jakost nejvýznamnějším činitelem ovlivňujícím prosperitu výrobních podniků a služeb. To je jeden z hlavních důvodů, proč se zabezpečování vysoké jakosti stalo jedním z prioritních úkolů vedení podniků a organizací.

Komplexnost v přístupu k řízení jakosti je nejvýraznějším rysem péče o jakost. Jde o důsledné zajišťování vysoké jakosti v celém procesu vzniku, vývoje, výroby, prodeje a užití výrobku, na kterém se musí podílet všichni zaměstnanci podniku.

Jakost je třeba zabezpečovat především ekonomickými nástroji, prostřednictvím tzv. nákladů na zabezpečení vysoké jakosti, které jsou analytickým prostředkem, směřujícím k tomu, aby péče o jakost byla nejen účinná, ale i hospodárná. Tyto náklady se zpravidla člení na: náklady na zlepšování jakosti a prevenci závad, náklady na udržení dosažené úrovně jakosti a na ztráty z nejakostní výroby.

V systémech řízení jakosti mají významnou úlohu normy (standardy). Jde o specifikace jakosti výrobků, které je nutno přesně stanovit v určité fázi předvýrobní etapy a které platí pro výrobu a prodejní a servisní činnosti. Jsou zpravidla velmi podrobné, jsou závazným předpisem pro výrobce a vycházejí důsledně z potřeb zákazníka, s přihlédnutím k obecně platným předpisům (bezpečnost, ochrana životního prostředí apod.).

Ekonomické nástroje řízení jakosti se využívají přísně účelově. Informační soustava podniku má kupř. za úkol postihnout co možná nejlépe

skutečnou úroveň jakosti, odhalit příčiny nejakostní výroby a vyčíslit způsobené ztráty. Analytických, matematických a matematicko-statistických metod se využívá k rozborům, k hledání příčin nedostatků, k obkretivní kontrole a k optimalizaci výrobních procesů.

Velká pozornost se věnuje školení, výcviku a výchově. Systém školení, sloužící k zabezpečení vysoké jakosti je důkladně propracován a je v něm celá řada účelově zaměřených a specializovaných programů, zaměřených na otázky jakosti. Velký důraz je kladen na to, aby se každý učil především to, co bude potřebovat a co se od něj v dané fázi výrobního nebo řídicího procesu očekává. Zvýšení kvalifikace ede často k přiměřenému zlepšení pracovního zařazení zaměstnance. Otázky řízení jakosti jsou důležitou součástí zvyšování kvalifikace vedoucích pracovníků.

Zatímco dříve úroveň jakosti určoval více či méně přesně formulovaný požadavek zákazníka, dnes převažuje tendence odvozovat jakost a užitné vlastnosti výrobku od zákazníkova očekávání nebo nevyjádřeného přání. Je úkolem průzkumu trhu toto zjistit, případně vhodnou propagační akci vyvolat. Podobný správný „zásah“ do zákazníkovi představy se může stát základem mimořádného obchodního úspěchu.

Při stanovení celkové charakteristiky výrobku se klade velký důraz na celkovou užitnou hodnotu výrobku [kupř. spolehlivost a nízké provozní náklady u výrobků dlouhodobého užití]. Vychází se ze skutečnosti, že zákazník si nekupuje výrobek jako takový, ale činnost, pro kterou je výrobek určen. Přitom cena této „činnosti“ musí být nižší než u předchozího výrobku nebo srovnatelného konkurenčního výrobku.

Podmínkou dobře fungujícího systému řízení jakosti ve všech odvětvích výroby je vybudování potřebné celostátní infrastruktury pro řízení jakosti. Jde především o zavedení problematiky jakosti do středoškolského a vysokoškolského studia, organizování různých druhů školení a kurzů, edice příslušné odborné literatury a odborných časopisů, zakládání specializovaných poradenských podniků pro zavádění systémů řízení jakosti apod. Nelze opomenout další důležitý faktor — vytváření účinných mobilizujících a motivačních faktorů pro všechny pracovníky, kteří se na vytváření vysoké jakosti výrobků a služeb podílejí.

Uvedené principy se stále častěji zobecňují do celkového pohledu na celý životní cyklus výroby, se snahou, aby tento cyklus — záměr, vývoj, příprava výroby, výroba, kontrola, balení, přeprava, užití, opravy a konečná likvidace výrobku — byl co nejehospodárnější a aby ve všech uvedených fázích cyklu byla zajištěna vysoká úroveň jakosti. Z takového pojetí plyne významná tendence rozšířit pojetí jakosti nejen na celý výrobní postup, ale na zvýšení „jakosti“ celého reprodukčního procesu, zahrnující i úroveň podmínek a způsobu života jako rozhodujícího činitele při reprodukci pracovní síly. A to všechno v konečné fázi vyúsťuje — i když zatím pouze v teoretické rovině — v postulát *úrovně jakosti života*. Takové pojetí významu jakosti povyšuje tuto kategorii mezi nejdůležitější činitele dalšího úspěšného rozvoje celé lidské společnosti.

Literatura

- [1] Principy řízení jakosti. SIVO 2303. Praha, ÚVTEI srpen 1988.
- [2] Hospodářské informace ze zahraničí. Praha, ČTK 1987, č. 36.
- [3] Hutnictví, strojírenství, elektrotechnika. [Informační zpravodaj.] Praha. UTRIN 1987, č. 5—12.
- [4] Vědeckotechnická politika Japonska: změna priorit. [Zvláštní informace pro vedoucí pracovníky.] Praha, UTRIN 1987, č. 26.
- [5] Fortune, New York, 1988, č. 18.
- [6] ČUBA, F. — DIVILA, E.: Cesty k prosperitě. Praha, Svoboda 1989.
- [7] Tiskové materiály koncernu Renault. Paris 1988.

Glosy

Zamyslenie nad prvým britsko-československým sympóziom na ekonomickú tému (a nielen nad ním)

SCHMÖGNEROVÁ, Brigita

K podlžnostiam metodológie československej ekonomickej teórie patrí aj rozpracovanie komparatívnej metódy. Nie že by sa komparatívny prístup k buržoáznej politickej ekonómii nevyužíval. Naopak, je už dost materiálu k tomu, aby sa zdôvodnil vedecký základ jeho použitia, analyzovali jeho možnosti, odhalili úskalia (ako napr. mechanické implantovanie foriem, nástrojov, vzťahov, štruktúr a pod., známe ako tzv. imitačný syndróm), základné predpoklady korektného použitia atď.

Nástojčivo sa tento metodologický nedostatok politickej ekonómie cíti pri každom novom pokuse porovnávať reálne hospodárske procesy vo dvoch ekonomikách založených na odlišných vlastníckych vzťahoch. Možnosť porovnávanania je založená na tom, že základné charakteristické črty rovnakej fázy hospodárskeho rozvoja sú spoločné napriek odlišným typom vlastníctva. Určité časové oneskorenie v rovnakej vývojovej fáze môže byť svojráznou výhodou umožňujúcou proces — nie akéhokoľvek — ale „predvídavého“ učenia sa, adaptácie ex ante. To poukazuje na prospešnosť komparatívneho štúdia reálnych hospodárskych procesov pre rozvoj marxistickej ekonomickej teórie, ako aj hospodárskej praxe.

Komparatívnym štúdiom reštrukturalizácie dvoch „zrelých“ ekonomík — ČSSR a Veľkej Británie — v období prechodu od industriálneho štádia rozvoja do novej rozvojovej fázy sa zaoberalo britsko-československé sympóziom, ktoré sa konalo vo Veľkej Británii v dňoch 20.—27. februára tohto roku pod názvom *Reštrukturalizácia zrelej ekonomiky — inovácia a ekonomický rast*, organizované z britskej strany Centrom pre vzťahy Veľkej Británie s východnou Európou.¹

Sympóziom by si pozornosť zaslúžilo už len preto, že bolo prvé svojho druhu a položilo — ako treba veriť — základ bilaterálnym stretnutiam britských

¹ The Great Britain East European Centre vzniklo v roku 1967 na podporu kultúrnych, ekonomických a sociálnych vzťahov medzi západnou a východnou Európou. Centrum spočiatku svoju činnosť zameralo na BLR, ČSSR, MLR a RSR a v roku 1988 ju rozšírilo i na PLR a NDR. Centrum organizuje na bilaterálnom základe okrúhle stoly, konferencie, sympóziá, semináre z oblasti ochrany životného prostredia, ekonómie, politiky, práva, histórie, medicíny, urbanizmu a regionálneho plánovania.

a československých odborníkov v hospodárskej sfére. Dôvody našej pozornosti sú ale viaceré. Hoci bolo prvým, nebolo iba „zoznamovacím“ sympóziom. Prinieslo už prvé konkrétne výsledky — zhrnuté v záveroch sympózia — ako plodný príklad o zmysluplnosti a obojstrannej (!) užitočnosti komparatívneho štúdia reálneho hospodárskeho života. Pozornosť si zasluhuje aj interdisciplinárny charakter podujatia (zaslúžila sa o to britská strana; československá delegácia, pod vedením akademika F. Valentu, pozostávala z ôsmich ekonómov — pracovníkov EÚ ČSAV, EÚ SAV a vysokých škôl ekonomických v Prahe a v Bratislave, britskú teoretickú sféru zastupovali: ekonóm, sociológ, politológ, urbanista), úsilie neoddeľovať teoretické názory od praktických prístupov a polemický duch, založený na vedeckej argumentácii obidvoch zúčastnených strán.

Snaha konfrontovať teóriu s praxou našla svoj odraz vo dvoch polohách: jednak v prizvaní zástupcov praxe z mestských správnych orgánov, z odborových orgánov a z priemyslu k okrúhlemu stolu; jednak v rozdelení sympózia na dve časti: na časť teoretickú (okrúhly stôl) a praktickú (prípadové štúdie). Obidve časti podujatia boli rovnocenné, prekonávajúc u nás osvedčenú schému: ťažisko v teoretickej diskusii, takmer oddychová exkurzia na dôvažok.

Prípadové štúdie boli účelovo vyberané tak, aby umožňovali československým účastníkom zoznámiť sa so všetkými základnými smermi reštrukturalizácie britskej ekonomiky v 80. rokoch, ako sú: po prvé, dezindustrializácia a nový rozvoj založený na III. sektore (prípadové štúdie revitalizácie dokov v Londýne a v Južnom Walese v mestách Cardiff a Swansea, podnikový park v údolí Swansea); po druhé, rozvoj high-tech priemyslu (tzv. Cambridgeský fenomén, vedecký park v Cambridge, Prímorský technologický park v Newcastli); po tretie, modernizácia tradičných priemyselných odvetví (oceliarsky priemysel v Južnom Walese, textilný priemysel v Newcastli). Poskytli bohatý a pre československých účastníkov vzácny empirický materiál, ktorý, prirodzene, pre nedostatok času nemohli „vyťažiť“ úplne na mieste, ale ktorý ozrejmoval, doplňoval, príp. i spochybňoval niektoré teoretické názory britských účastníkov sympózia a inšpiroval k ďalšiemu štúdiu otvorených otázok reštrukturalizácie zrelých ekonomík vrátane socialistických.

Na sympóziu — ako je to takmer pravidlom na analogických podujatiach — nemali vrch partikulárne, oddelené pohľady na reštrukturalizáciu v ČSSR a vo Veľkej Británii, ale dominoval komparatívny prístup, snaha porovnávať a podrobovať spoločnému prehodnocovaniu základné otázky reštrukturalizácie a prístupy k ich riešeniu.² To prirodzene ukázalo na veľkú názorovú rôznorodosť, neraz väčšiu vnútri delegácií ako medzi nimi (napr. rozpornosť konzervatívnych a opozičných reformistických prístupov k reštrukturalizácii a k hodnoteniu dosiahnutých výsledkov,³ v československej delegácii rôznosť názorov v

² Prof. M. Kaser zo St. Antony's College, Oxford, ale aj iní, analyzovali niektoré rovnaké črty britskej a československej ekonomiky, ako napr. zníženie konkurencieschopnosti, zhoršenie pozície vo svetovom obchode, ťažkosti s platobnou bilanciou, za ktorými sa skrývajú analogické dôvody (nižšia kvalita práce, nižšia produktivita práce a pod.), problém rekonverzie industriálnej štruktúry, ktorý britská strana začala riešiť včiasšie a pod.

³ Napríklad prof. J. B. Goddard z Centra urbanizmu a regionálnych rozvojových štúdií v Newcastli postavil otázku: reštrukturalizácia či deštrukcia?, resp. z „opozičných radov“ vzišla antinómia Thatcherovej revolúcia či antirevolúcia?

otázkach modelu zamestnanosti a jeho uplatňovania pri reštrukturalizácii, o mechanizme nasávania nových pracovných síl v III. sektore pri „veľkom štruktúrnom manévri“ a pod.).

I keď sa v československej teórii čoraz viac rozpracúva regionálny prístup k procesu štruktúrnych zmien, predsa len možno prirátat k vkladom, ktoré priniesla do sympózia britská strana, že regionálny pohľad sa neodsunul na vedľajšiu koľaj. V tomto bolo, podľa môjho názoru, prvé britsko-československé sympóziu na ekonomickú tému najinšpiratívnejšie.

Regionálny prístup (všetky hospodárske procesy majú regionálny rozmer, zatiaľ čo zďaleka nie všetky majú rozmer odvetvový!) umožňuje komplexnosť pohľadu na skúmané javy a procesy. Zásadné štruktúrne zmeny v novej rozvoje fáze majú, ako sa ukazuje, komplexné a hlboké dôsledky na všetky stránky života spoločnosti, z ktorých najzávažnejšie (dôsledky na zamestnanosť, nároky na rozvoj ľudského faktora, utváranie nových podmienok života, zmena charakteru ľudskej práce v smere jej intelektualizácie, a pod.) neunikli ani pozornosti sympózia.

Len v ostatných rokoch sa v československej ekonomickej teórii začala viac analyzovať väzba štruktúry národného hospodárstva a ekonomického mechanizmu. Táto gnozeologická chyba mala (spolu s inými) závažné praktické dôsledky v inercii, bezbrehosti a celkovo nízkej efektívnosti štruktúry československého národného hospodárstva. Na sympóziu sa tzv. vecné otázky reštrukturalizácie a otázky riadenia nastoľovali vo vzájomnej závislosti, hoci bolo badať, že z britskej strany tento prístup bol vžitejší (zvlášť u „praktikov“).

Bez ohľadu na vlastnicke vzťahy sú pre novú rozvojovú fázu charakteristické niektoré rovnaké nároky na mechanizmus riadenia ekonomiky, ktoré sa, prirodzene, v konkrétnej podobe odlišujú. Ide napr. o nové rozdelenie úloh medzi štátom, podnikovou sférou a regionálnymi článkami (v britskej novej hospodárskej politike ide o tzv. dereguláciu podnikovej sféry zo strany štátu, o riešenie sporu medzi centralizmom a decentralizmom v regionálnej politike), o nevyhnutnosť aktivizácie ľudského činiteľa odmeňovacím mechanizmom a mechanizmom zabezpečovania efektívnej zamestnanosti (vo Veľkej Británii tzv. denivelizácia, efektívny trh práce v podmienkach zlyhávania tradičných automatizmov v obnovovaní hladiny tzv. prípustnej nezamestnanosti), nevyhnutnosť generovania tvrdého ekonomického prostredia (zreálnovanie hodnotových kategórií, boj s infláciou, demonopolizácia), t. j. také fungovanie trhu, ktoré by poskytovalo neskreslené informácie, a zároveň vytváralo dostatočne silný tlak na všetky hospodárske subjekty identifikovať a realizovať — v závislosti od svojej úrovne — štruktúrne zmeny. Tomuto sa približuje britská nová priemyselná politika, ktorá sa na rozdiel od starej, založenej na intervencionizme a selektivitě, zameriava na podporovanie náročných podmienok a na posilňovanie trhových stimulov.⁴ Niektoré smery tradičného záujmu priemyselnej politiky — vzdelávacia sústava, rekvalifikačný systém, sféra základného výskumu

⁴ Detalnejšie sa poučnosťou mechanizmu riadenia kapitalistického hospodárstva pre socialistické štáty zaoberá štúdiá IŠA, J. a kol.: Súčasná vývojová etapa kapitalistického hospodárstva. Problémová štúdiá k Prognóze ekonomického rozvoja SSR do roku 2010. Prognostické práce, č. 12, Bratislava, EÚ SAV 1988. Zaslátenou štúdiou o britskej hospodárskej politike je stať KREUTER, J.: Hospodárska politika Veľkej Británie v 80. letech. Ekonom. čas., 36, 1988, č. 5, s. 418—433.

— zostávajú v jej zornom poli, pravda, naďalej), ale vchádzajú do celkovej „cost-effective“ politiky štátu (napr. komercializácia vedy, väčšia zaangažovanosť súkromného sektora vo verejných veciach, ako napr. v školstve, vo vede).

Pracovný charakter okrúhleho stola (iste k tomu prispel i jeho vcelku komorný ráz) sa odrazil i v záveroch. Obidve strany na záver formulovali jednotné (spoločné) i jednotlivé („svoje“) ponaučenia, založené na akceptovaní existencie na jednej strane niektorých rovnakých, na druhej strane nevyhnutne rôznych možných riešení analogických otázok reštrukturalizácie, uplatňovaných s cieľom podporiť jej pozitívne dôsledky a minimalizovať jej možné dôsledky negatívne (nezamestnanosť, regionálna diferenciacia a pod.) na spoločnosť a jednotlivca. Britskú stranu zvlášť zaujalo u nás predpokladané posilňovanie právomocí a zodpovedností regionálnych článkov a možnosti aktivizácie jednotlivca v pracovnom kolektíve, ktoré sú spojené s rozvíjaním socialistickej samosprávy. Prevzatie niektorých jej prvkov, ako sa nazdávajú, by mohlo zvýšiť nedostatočnú zainteresovanosť zamestnancov na chode podniku (prirodzene, prehodnocujú aj iné formy aktivizácie zamestnancov — napr. skúsenosti v japonských firmách), ktorá je jednou z príčin neuspokojivej efektívnosti a nedostatočnej konkurencieschopnosti britskej ekonomiky.

Z dosiaľ tu nespomenutých otázok sa v záveroch zdôraznil aj jeden z najdôležitejších aspektov reštrukturalizácie — jej internacionálna dimenzia, ktorá počas rozhovoru za okrúhlym stolom nezostala bez náležitej pozornosti, a to nielen v polohe teoretickej, ale aj v polohe konkrétnych praktických riešení (napr. nepriaznivé dôsledky činnosti COCOM na socialistické hospodárstvo).

Profily

Maurice Allais - nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu za rok 1988

Správu, že v poradí 26. nositeľom Nobelovej ceny za ekonómiu sa v roku 1988 „za rozpracovanie teórie vzájomných vzťahov medzi ekonomickým rastom, investíciami a úrokovou mierou“ stal francúzsky ekonóm Maurice Allais, pripjala nemalá časť svetovej ekonomickej verejnosti dozaista s prekvapením a v samom Francúzsku síce so zadosťučinením, že aj francúzskej ekonomickej vede sa konečne dostalo ocenenia najvyššieho, nie však za dielo, ktoré by sa dalo v kontexte novodobého vývoja francúzskeho ekonomického myslenia označiť za francúzsku „srdcovú záležitosť“. Čakanie na svojho nobelovského laureáta spájali Francúzi po dlhé roky skôr s menom François Perrouxa (1903—1987), zakladateľa francúzskeho sociologicko-štrukturalistického smeru buržoáznej politickej ekonómie, ktorý svojou vedeckou autoritou a organizátorskou činnosťou v prelomových 40. rokoch sa levím podielom pričínil o prekonanie dlhodobej myšlienkovvej stagnácie vo francúzskej ekonomickej vede a popularizáciou keynesovskej ekonómie o presadenie teórie regulovaného kapitalizmu do francúzskej podoby hospodárskopolitickej praxe indikatívneho plánovania.

M. Allais, Perrouxov rovesník (nar. 1911), bol na druhej strane presvedčným stúpencom trhovej ekonomiky a pre vtedajších nadšencov plánovania bol až „neznesiteľne liberalistický“. Jeho prvé veľké dvojzväzkové dielo *Na ceste hľadania ekonomickej disciplíny* (A la recherche d'une discipline économique) z roku 1943, ktoré sa rozšírilo najmä vo svojom prepracovanom vydaní z roku 1953 pod titulom *Pojednanie o čistej ekonómii* (Traité d'économie pure) a ktoré fakticky obsahuje základy Allaisovho ekonomického vyznania, dnes oceneného tým najvyšším vavrínom, nemalo vo vtedajších francúzskych podmienkach priveľmi priateľské prijatie. Ako spomína jeden z najznámejších teoretikov francúzskeho plánovania J. Bénard, dielo šokovalo, ale tým, že „nešlo po vlnách regulovanej ekonomiky, šokovalo zdôvodneniami, ktoré extrémne vychádzali z konkurenčnej ekonomiky, prakticky celkom v duchu liberálnej spoločnosti... Bola to preformulácia matematického smeru neoklasickej ekonómie, inšpirovaná Walrasom a Paretom“, ale, ako na druhej strane uznáva, „s veľmi zaujímavými aplikáciami, ktoré dávali predobraz možného využitia marginalistickej ekonómie v elektroenergetike, v železničnej doprave, v banskom priemysle a v ďalších odvetvových ekonomikách“.¹

¹ Cit. podľa FOURQUET, J.: Les comptes de la puissance. Paris, Encre, Ed. Recherches 1980, s. 43.

Ak Allaisovo teoretické dielo neinšpirovalo bezprostredne tvorcov francúzskej hospodárskej politiky z 50. rokov, neznamená to, že by si jeho osobnosti neboli vo francúzskych teoretických kruhoch vážili. Naopak, získať ekonomické vzdelanie na Vysokej škole banskej, jednej z najslávnejších francúzskych technických univerzít, kde od 40. rokov dodnes prednáša prof. M. Allais, sa cenilo rovnako vysoko ako Perrouxova teoretická škola. Boli to však dva hlboko protirečivé intelektuálne prúdy, rozdelené ústredným metodologickým prístupom, ktorého jedným pólom bola Perrouxova „dirigistická“ makroanalýza a druhým pólom Allaisova „liberalistická“ mikroanalýza. A ak F. Perroux vychoval celú generáciu ekonómov, ktorá ašpirovala na priznanie najoriginálnejšieho francúzskeho príspevku k rozvoju novodobej buržoáznej politickej ekonómie v jej sociálno-historickom prúde a ktorá v 50. a 60. rokoch fakticky ovládla francúzske ekonomické myslenie, M. Allais stál v pozadí formovania francúzskej povojnovej ekonomicko-matematickej školy, ktorá síce v tieni „štrukturalistov“ a „plánovačov“, ale o to húževnatejšie udržiavala a tvorivo rozvíjala neoklasickú mikroekonomickú analýzu trhu, konkurencie, cien atď.

V Allaisovej „teoretickej dielni“ vyrástol napríklad Edmond Malinvaud (po F. Perrouxovi druhý z nádejných francúzskych kandidátov na Nobelovu cenu), ktorého práce z oblasti teórie modelovania optimálneho hospodárskeho rastu,² usilujúce sa o spojenie jej dvoch vývojových línií skúmajúcich „na jednej strane určenie optimálnej investičnej politiky vzhľadom na požiadavky spoločenskej funkcie blahobytu a na druhej strane určenie spôsobu rozmiestnenia investícií medzi jednotlivé odvetvia, resp. o teritoriálne rozmiestnenie výroby a o výber jednotlivých technológií“,³ vzbudili v 60. rokoch nemalý medzinárodný záujem. Vyrástol v nej aj prvý pôvodom francúzsky, avšak v USA žijúci laureát Nobelovej ceny z roku 1983 Gérard Debreu, ktorý si toto ocenenie vydobyl — uznávajúc, že najmä vďaka „prípravnej práci“ M. Allaisa — za práce na matematickej formulácii teórie všeobecnej ekonomickej rovnováhy.

Žiaci predbehli majstra skorším medzinárodným uznaním, k čomu im okrem vlastného teoretického prínosu ich diela napomohol v nemalej miere zrejme aj fakt, že svoje práce publikovali v angličtine, zatiaľ čo M. Allais publikuje fakticky výhradne vo francúzštine. Napokon názor, že „ak by Maurice Allais uverejnil svoje diela nie vo francúzštine, ale v angličtine, nemusel by tak dlho čakať na Nobelovu cenu“, vyslovil jeden z najpovolanejších: Paul A. Samuelson, laureát Nobelovej ceny za ekonómiu za rok 1970. Tí, ktorí poznajú práce tohto ekonóma hlbšie, vedia, že vo svojej francúzskej ulite vytvoril M. Allais myšlienkovu nesmierne bohaté dielo, sústredené okrem už spomínanej práce v takisto dvojjazykovej práci *Ekonomía a úrok* (Economie et intérêt) z roku 1947, dielo porovnávané s dvoma významnými dielami z anglosaskej produkcie: s prácou *Value and Capital* [1938] od Johna R. Hicksa, ktorý dostal Nobelovu cenu v roku 1972, a *Foundation of Economic Analysis* [1947] od P. A. Samuelsona. Ich spoločné črty spočívajú predovšetkým v snahe vytvoriť rozsiahlu a všeobecnú ekonomickú teóriu.

² MALINVAUD, E.: Capital accumulation and efficient allocation of resources. Selected Readings in Macroeconomics and Capital Theory from Econometrica. Londýn 1974, s. 264—300.

³ ANDRÁŠIK, L.: Kritika buržoáznych teórií optimálneho ekonomického rastu. Bratislava, Pravda 1978, s. 178.

V čom spočíva jadro priekopníckej práce M. Allaisa? Predovšetkým snád treba zdôrazniť, že M. Allais bol mnohostranne orientovaný ekonóm a že svojím originálnym teoretickým prínosom obohatil viaceré oblasti ekonomickej analýzy. Zaoberal sa tak otázkami reálnej ekonomiky, ako aj peňažnou teóriou, tak problematikou dlhodobého ekonomického rastu, ako aj konjunktúrnymi teóriami, a napokon aj jeho charakteristikou ako „čistého“ teoretika otriasajú mnohé, dosiaľ nevyhodnotené či nedocenené myšlienky s aplikačnými závermi pre hospodársku prax. Jeho hlavný teoretický prínos azda vystihuje prívlastok označujúci tohto ekonóma ako „matematika trhu“, tak ako sa predstavil vo svojich dvoch fundamentálnych dielach zo 40. rokov.

Vychádzajú z teoretického odkazu matematického smeru neoklasickej ekonómie, osobitne z Walrasovho a Paretoho rozpracovania modelu všeobecnej ekonomickej rovnováhy a, zrejme aj pod bezprostredným vplyvom myšlienok anglického ekonóma F. P. Ramseya, obsiahnutých v jeho práci *A Mathematical Theory of Saving* z roku 1928,⁴ patrí M. Allais k prvým ekonómom, ktorí sa začali v 40. rokoch zaoberať možnosťou matematického vyjadrenia optimálneho ekonomického rastu, osobitne optimálnej miery akumulácie v podmienkach neoklasickej kritériálnej funkcie maximálnej spotreby. (M. Allais nehovorí o optime, ale o rovnováhe trhu a „vlastnosti efektívnosti“ na trhu. Týmto pojmom charakterizuje schopnosť trhu spájať „rozumné“ rozhodnutia individuálnych hospodárov do „dobrého“ národohospodárskeho výsledku.) Snaží sa dokázať podmienky existencie maximálne udržateľného, stáleho (exponenciálneho) rastu spotreby a dochádza k záveru, že ekonomika sa bude optimálne rozvíjať, keď sa úroková miera bude rovnáť miere rastu výrobných činiteľov. Svoje tvrdenie dokázal už vo svojich prvých prácach, ale len pre prípad „stacionárnej“ ekonomiky.⁵

Allaisove závery potom previedli do dynamickej podoby nezávisle od seba viacerí ekonómovia (J. Desrousseaux, E. Phelps, J. Robinsonová, J. Meade, T. W. Swann, C. Ch. Weizsäcker), až dostali podobu tzv. zlatého pravidla akumulácie kapitálu, ktoré sa rozšírilo najmä v súvislosti s neoklasickým riešením optimálnej investičnej politiky. Na základe neoklasickej tézy, že kritériom optimality je maximalizácia funkcie užitočnosti, teda že jediným cieľom pohybu ekonomickeho systému je maximalizovať rast spotreby, podľa „zlatého pravidla“ podiel investícií sa má rovnáť podielu ziskov na národnom dôchodku. To znamená, že rast spotreby sa maximalizuje, keď sa zisky celé akumulujú, aby zvýšili zásoby kapitálu. Tieto závery vychádzajú z jednoduchého predpokladu, že „pri rovnovážnom raste sa všetky zložky ekonomickeho systému — spoločenský produkt, investície, spotreba — rovnomerne zväčšujú. Z toho vy-

⁴ Slovenský preklad tejto Ramseyovej práce [Matematická teória úspor] nájdeme v zborníku *Investície, rovnováha, ekonomický rast*. Bratislava, Pravda 1970.

⁵ Allaisove výsledky čiastočne anticipovali napr. K. Wickseľ, J. Meade a niektorí ďalší ekonómovia. Jeho záver je napokon z formálneho hľadiska analogický s neumanovským rovnovážnym rastom. V Neumannovom mnohosektorovom modeli rovnovážneho rastu, ktorý prvýkrát vysvetlil v prednáške na princetonskej univerzite roku 1932, podmienkou rovnováhy je, aby každý sektor rástol rovnakou mierou, takže proporcie medzi úrovňami jednotlivých výrobných procesov sa nemenia. (Bližšie pozri HERETIK, Š.: *Teoretické základy súčasnej buržoáznej ekonómie*. Bratislava, Pravda 1973, s. 169.) Avšak Neumann dokazuje, že optimálna miera rastu sa rovná najnižšej miere úroku, zatiaľ čo Allais sa zbavuje tohto obmedzenia.

plýva, že ak podiel investícií maximalizuje rast spotreby v jednom období, musí ho maximalizovať aj vo všetkých nasledujúcich obdobiach, teda v bezhraničnom časovom horizonte optimálneho rastu“.⁶

Pre systémový posun ekonomického poznania je najväčším teoretickým prínosom M. Allais práve táto časť jeho ekonomického učenia, problematika zhrnutá v západnej ekonomickej literatúre do formuliek „preformulácia všeobecnej ekonomickej rovnováhy pri maximálnej efektívnosti a teórie ekonomickej kalkulácie“ a „preformulácia teórie kapitálu a úroku“,⁷ ktorá sa stala odrazovým mostíkom pre ďalšie rozpracúvanie teórie optimálneho ekonomického rastu. Napokon napriek obmedzeniam Allaisovej statickej analýzy sa prvenstvo dôkazu „zlatého pravidla akumulácie“ priznáva práve tomuto ekonómovi, ktorý svoj všeobecný model výroby ako funkcie úrokovej miery podporil početnými empirickými verifikáciami.⁸

M. Allais bol však aj veľkým peňažným teoretikom a veľkú zásluhu má aj na rozpracovaní modernej teórie rizika. Obe tieto sféry jeho záujmu vecne aj metodologicky súvisia s problematikou merania úžitku, resp. užitočnosti, ktorá tomuto až ortodoxne neoklasicky orientovanému teoretikovi je nanajvýš blízka.

V oblasti peňažnej teórie M. Allais, nadväzujúc na psychofyziku 19. storočia, vychádza z tézy, že ľudia vnímajú prevažne len relatívne rozdiely, odkiaľ formuluje funkčný vzťah medzi dopytom po peniazoch a úrokovou mierou v „psychologických“ charakteristikách stálej funkcie želateľnej peňažnej hotovosti a „psychologickej miery úroku“ (v týchto súvislostiach narába aj s ďalšími originálnymi kategóriami, ako napr. „miera zabudlivosti“, „psychologický čas“ a pod.), so zaujímavými empirickými dôkazmi v čase a v priestore. Záslužná je aj Allaisova práca v oblasti syntézy teórie ekonomickej a peňažnej dynamiky. Napokon navonok ako kuriozita, ale v podstate bezpochyby ako hlboká znalosť menovo-finančných vzťahov vyznievajú závery Allaisovho článku o medzinárodnej finančnej situácii, uverejneného v máji roku 1987, v ktorom v podstate predpovedal medzinárodný burzový krach z októbra 1987.

Osobitnú pozornosť najmä v poslednom čase však priťahuje tá časť ekonomického výskumu M. Allaisa, ktorá je venovaná rozvoju teórie rizika. V tejto oblasti sa azda najvýraznejšie prejavuje Allaisovo ortodoxné neoklasické vyznanie: ako novodobý stúpenec kardinalistickej verzie teórie hraničnej užitočnosti vnáša do ekonomickej analýzy opäť psychologické momenty (ako ostatne ukazuje aj jeho peňažná teória) a prikláňa sa k téze o možnosti merania užitočnosti, ktorú ordinalistická verzia spolu s „odpsychologizovaním“ užitočnosti usilovne „vyháňala“, nahradzujúc užitočnosť spotrebiteľskými preferenciami. Toto „vyháňanie užitočnosti z teórie hodnoty“ bolo fakticky iluzórne, lebo „keď spotrebiteľ porovnáva rôzne súbory spotrebných predmetov z hľadiska svojej preferenčnej sústavy, musí merať sumu užitočnosti, ktoré mu dávajú“.⁹

Kardinalizmus oživilí najmä J. von Neumann a O. Morgenstern v práci *Theory*

⁶ HERETIK, Š.: Teoretické základy súčasnej buržoáznej ekonómie. Bratislava, Pravda 1973, s. 327.

⁷ BLAUG, M. (ed.): Who's Who in Economics, Wheatsheaf Books LTD, 1986, s. 17.

⁸ Ibid.

⁹ HERETIK, Š.: Teoretické základy súčasnej buržoáznej ekonómie. Bratislava, Pravda 1973, s. 88.

of *Games and Economic Behavior* z roku 1944. Nadväzujúc na obrovskú literatúru o tzv. hypotéze Bernoulliho zo začiatku 18. storočia, dokazujú, že v situáciách zahrnujúcich riziko sa ľudia správajú a rozhodujú na základe merania užitočnosti.

Praktický aplikačný význam teórie rizika sa doceňuje práve v súčasnom období rýchlo sa meniacich, neistých, a teda aj oproti minulosti neporovnateľne riskantnejších podmienok hospodárskej činnosti a rozhodovacích procesov. Preto je vari aj príznačné, že práve z tejto oblasti jestvuje tematicky azda najrozsiahlejší počet Allaisových prác publikovaných v angličtine.¹⁰ M. Allais svoj príspevok k rozvoju teórie rizika rozpracoval na základe kritickej analýzy neobernoulliovských teórií „očakávanej“ užitočnosti. Jeho prínosom sú závery označované ako tzv. Allaisov paradox a zovšeobecnenie teórií očakávanej užitočnosti na základe súčasného zohľadnenia momentov kardinalistickej (merateľnej) užitočnosti a pravdepodobnosti podnikateľského krachu.

Ani odborníci dnes ešte nevedia v plnom rozsahu vyhodnotiť praktický význam teoretického diela tohto ekonóma-samouka, ktorý sa k „čistej“ ekonómii dostal cez inžiniersky diplom a štipendijný pobyt v USA v období Veľkej hospodárskej krízy (ktorý, ako sám priznáva, ho podnietil k zoznámeniu sa s ekonomickou vedou), cez pôsobenie v rôznych funkciách v štátnej správe a pedagogickú prácu na univerzite. A napokon, ktovie, ako by sa bol jeho vedecký profil, hodnotený dnes prívlastkom „čistého“ teoretika utváral, keby nebol býval k čistej ekonómii do istej miery prinútený v období svojho najväčšieho tvorivého rozletu, keď politicko-ekonomické podmienky vo Francúzsku si žiadali keynesovstvo a makroekonómiu, zatiaľ čo neoklasická mikroekonomická analýza bola zatlačená do úzadia. A aj keď sa v prípade teoretického osudu M. Allaisa potvrdilo — a to hneď dvakrát, v priestore i v čase — staré príslovie, že „nikdy nie si doma prorokom“, práve v súčasnom období prehodnocovania hodnôt v západnom ekonomickom myslení, vynútenom zásadnými zmenami vo fungovaní celého kapitalistického hospodárskeho mechanizmu na sklonku 20. storočia, ktoré opäť vynesli na trón základné poučky neoklasickej ekonomickej analýzy, od jednoduchého pravidla trhu a konkurencie až po zložité otázky optimálnej alokácie zdrojov, podnikateľského rizika, vzťahov reálnej a finančnej ekonomiky, je Nobelova cena výrazom vrcholného ocenenia nielen rozsahom veľkého a tematicky mnohostranného teoretického diela M. Allaisa, ale aj priznaním jeho inšpiratívnosti nielen pre teoretickú ekonómiu, ale aj pre praktické hospodárskopolitické aplikácie.

Zora Komínková

¹⁰ Napríklad: The Foundation of a positive theory of choice involving risk and a criticism of the postulates and axioms of the American School. In: Expected Utility Hypothesis and the Allais'Paradox; Contemporary Discussions on Rational Decisions under Uncertainty with Allais'Rejoinder. Eds. M. Allais and E. Hagen (Reidel, 1979). The so-called Allais'Paradox and rational decisions under uncertainty. Ibid. Frequency, probability and chance. In: Foundations of Utility and Risk Theory with Applications. Eds. J. Stigums and R. Wenstop (Reidel, 1983).

Recenzie

HLAVATÝ, Egon: **Riadenie ekonomiky: jednota vnútorných a vonkajších vzťahov.** Bratislava, Pravda 1989. 334 s.

Optimálne zapojenie národného hospodárstva do medzinárodnej delby práce a využívanie komparatívnych výhod na tomto základe je nezastupiteľným faktorom intenzifikácie národného hospodárstva. Aktuálnosť riešenia tohto problému vystupuje do popredia najmä v ostatných rokoch, keď čoraz intenzívnejšie a odkrytejšie začali na povrch hospodárskeho života vystupovať negatívne javy a procesy v ekonomickej spolupráci krajín RVHP brzdiace rozvoj integračných procesov, a teda aj realizáciu úlohy vytyčovanej hospodárskou politikou týchto krajín — prechod na intenzívnu cestu rozvoja.

Mnohé tieto problémy súviseli s industrializačno-extendívnym chápaním vnútorných hospodárskych mechanizmov socialistických krajín a s ich kvalitatívnymi charakteristikami i cieľmi fungovania, odvodzovanými od viac alebo menej oddelene fungujúcich mechanizmov vonkajších ekonomických vzťahov. Táto oddelenosť a samostatnosť hospodárskych mechanizmov stesňujúca sa v mnohých protismer-ných, a tým aj protirečivých pohyboch v ich vnútri čoraz viac sťažovala efektívny rozvoj ekonomiky každého členského štátu RVHP.

Teoretické riešenie problémov prechodu k hospodárskemu mechanizmu, ktorého organickou súčasťou bude funkčná otvorenosť spoločenského re-

produkčného procesu zabezpečujúca maximalizáciu integrálneho efektu vonkajších ekonomických vzťahov, je preto mimoriadne významné. Práve v tomto kontexte vystupuje do popredia aktuálnosť recenzovanej práce a význam jej záverov pre spoločenskú prax.

Autor si za cieľ svojho skúmania vytýčil náročnú úlohu „rozpracovať tie ťažiskové problémy riadenia socialistického národného hospodárstva ako celostného, vzájomne prepojeného systému riadenia a fungovania vnútorných a vonkajších ekonomických vzťahov, ktoré v súčasnom období nastoluje postupujúci proces jeho prepájania s vonkajším prostredím. ... organicky včleniť medzinárodné ekonomické súvislosti do logickej štruktúry riadenia socialistickej ekonomiky ako uceleného systému“ (s. 6).

Riešeniu vytýčených úloh autor podriaďuje metódy bádania a štruktúru práce. Vo svojom skúmaní postupuje deduktívno-induktívnou metódou, od všeobecného pohľadu na spoločenský reprodukčný proces ako jednotný systém, k analýze vplyvu jednotlivých faktorov [vedecko-technickej revolúcie a zmien v charaktere medzinárodnej delby práce] na rozvoj hospodárskeho mechanizmu ako celku a na jeho jednotlivé bloky [spoločenské plánovanie, tovarovo-peňažné vzťahy,

medzinárodné vzťahy ekonomických subjektov].

V záverečnej časti práce autor posúva svoj analytický pohľad na uvedené faktory a syntézu ich vplyvu na vývoj hospodárskeho mechanizmu z hľadiska jednoty vnútorných a vonkajších ekonomických vzťahov do prognostickej polohy.

Uvedenú metodológiu považujem za plne opodstatnenú a teoreticky nosnú. Umožnila autorovi uskutočniť hlboký teoretický ponor do problematiky a pochopiť vonkajšie ekonomické vzťahy ako organickú súčasť konzistentného riešenia otázok prestavby hospodárskeho mechanizmu, dialektiku rozvoja národných (vnútorných) hospodárskych mechanizmov a hospodárskeho mechanizmu medzinárodnej socialistickej ekonomickej integrácie a vôbec vonkajších ekonomických vzťahov, vyhnúť sa zjednodušeniam a vidieť túto problematiku vo vzájomne podmienených väzbách a v súvislostiach spoločenského reprodukčného procesu.

Svoju ucelenú teoretickú koncepciu autor rozvíja v 8 kapitolách.

Prvá kapitola *Východiská úvah* je vlastne expozíciou problému. Nemá však charakter tradičného ujasňovania si pojmového a kategoriálneho aparátu. Nastoluje problém objektívnych zmien vo svetovej ekonomike a ich odzrkadľovanie v posudzovaní významu funkcií a postavenia ekonomických vzťahov a ich väzieb s vnútornou ekonomikou. Dospieva k záveru, že „v súčasných podmienkach celej svetovej ekonomiky ... je zaradenie sa do prúdu vedecko-technického pokroku neoddeliteľne spojené so zapojením sa do medzinárodnej delby práce, čo si zasa vyžaduje vytvoriť vnútorné vecné a systémové predpoklady“ (s. 15).

Využitie vonkajších ekonomických vzťahov ako rozhodujúceho faktora in-

tenzifikácie výroby autor spája nielen s vecným otváraním sa ekonomiky, ale aj s jej systémovou stránkou, „bez ktorej vecné pôsobenie nemôže prebiehať. Systémové, resp. funkčné otváranie ekonomiky spočíva v odstraňovaní uzavretosti a relatívnej izolovanosti vnútorného systému riadenia, ktorú utvárajú rozdielne podmienky riadenia vnútornej ekonomiky, riadenia vonkajších vzťahov a mechanizmus celej integrácie“ (s. 19).

Už v tejto kapitole sú načrtnuté niektoré problémy, ktoré sa stávajú predmetom systematickejšieho a hlbšieho skúmania v ďalších kapitolách. Ide najmä o dlhodobejšie systémové a organizačno-inštitucionálne rozdzvenie vnútornej a vonkajšej hospodárskej sféry v mechanizme riadenia, o faktory, ktoré toto rozdzvenie posilňovali a o vplyv tejto skutočnosti na spôsob bežného a teoretického myslenia.

Kľúčové miesto v celej práci zaujíma druhá kapitola *Riadenie celostne formovaného systému socialistickej ekonomiky*. Vyzdvihuje sa tu predovšetkým hlboko vyargumentovaná téza o nevyhnutnosti celostného chápania socialistickej reprodukcie ako procesu prebiehajúceho v jednote viacerých rovín (vo vnútornej ekonomike a vonkajších vzťahov, v hmotnej a hodnotovej stránke) a jeho rešpektovania v usporiadaní riadiaceho systému, v systémovom prepojení všetkých súčastí a vzťahov reprodukcie prebiehajúcej vo vnútornej ekonomike i vo vonkajšom ekonomickom prostredí. Na tomto základe autor dospieva k dôležitému poznatku o dvoch kvalitatívne rozdielnych typoch riadiaceho systému (hospodárskeho mechanizmu) — introvertného a extrovertného. Introvertný typ je charakteristický pre funkčne uzatvorenú ekonomiku, v ktorej ekonomické centrum zachycuje všetky exogénne vplyvy a ekonomické subjekty sa rozhodujú v zásade na základe vnú-

torných, t. j. modifikovaných kritérií a parametrov. Autor dokazuje, že tento dualizmus logicky zodpovedá systému riadenia zakladajúcemu sa na kvantitatívnych ukazovateľoch a kritériách a naturalizácii vzťahov a má vážne dôsledky na efektívnosť fungovania reprodukčného procesu.

Pre autora „spôsob, rozsah a výsledky zapojenia ekonomiky do medzinárodnej delby práce“ je „dôležitým kritériom racionálneho a ekonomicky žiadúceho vývoja“, lebo „stupeň alebo miera spojenia označované ako uzavretosť či otvorenosť voči vonkajšiemu ekonomickému prostrediu ukazuje, aké predpoklady sa v ekonomike vytvárajú pre taký vývoj, pre jeho rovnováhu a dynamický rast“ (s. 64).

Konkretizovať túto mieru a spôsob zaiste nie je ľahká záležitosť. Svedčia o tom i rôznorodé prístupy viacerých autorov uvádzané v literatúre. Bolo by vhodné, keby sa autor neobmedzil iba na jedno kritérium, na porovnanie transformačného výkonu československej ekonomiky, vyjadreného pomerom súhrnného dovozu surovín, palív a energie k súhrnnému vývozu hoto vých výrobkov na jedného obyvateľa, ale uskutočnil aj ich vzájomnú konfrontáciu. (Realita posudzovaná z viacerých hľadísk by, ako sa nazdávam, mohla pomôcť priblížiť sa k jej exaktnejšiemu vyjadreniu.)

Rozhodujúci je však záver, ktorý logicky vyplýva z autorovej pozície vzájomnej väzby vonkajšej a vnútornej stránky reprodukčného procesu pre formovanie hospodárskeho mechanizmu intenzívneho typu reprodukčného procesu: musí nadobudnúť kvalitatívne charakteristiky extrovertného typu, ktorý je vlastný funkčne otvorenej ekonomike (dovnútra i navonok) plánovite preberajúcej vplyvy vonkajšieho ekonomického prostredia a stimuloval tak, aby vytvorila reálny tlak na racionálne správanie a rozhodovanie

ekonomických subjektov, teda na optimalizáciu reprodukčného procesu.

Na to je nevyhnutné „adekvátne prebudovať «nosné, konštrukčné prvky», teda tie súčasti, ktoré ho formujú ako systém a rozhodujú o jeho fungovaní“ (s. 71), predovšetkým:

a) obsah a koncepcná otvorenosť plánu a usporiadanie celého plánovacieho procesu;

b) hodnotové veličiny, parametre a kritériá v procese identifikácie reálnych ekonomických efektov vyplývajúcich z medzinárodnej delby práce na všetkých stupňoch systému.

Skúmanie týchto otázok a hľadanie teoreticko-metodologických východísk pre formovanie hospodárskeho mechanizmu adekvátneho kvalitatívne novým podmienkam reprodukčného procesu a cieľom jeho všestrannej intenzifikácie je dôsledne premietnuté vo všetkých ostatných častiach práce.

Pre formovanie tohto mechanizmu je významné aj poznanie doterajšieho vývoja riadenia ekonomiky v ČSSR, ktorému je venovaná tretia kapitola. Autor presvedčivo dokazuje, že čiastkové zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu viedlo k zaostávaniu za rýchlejšie sa meniacimi podmienkami vzájomných vnútorných a vonkajších súvislostí reprodukčného procesu, čo rezultovalo v nedostatočnej efektívnosti vonkajších ekonomických vzťahov oproti očakávaným výsledkom. Aj o experimentoch z 80. rokov platí hodnotenie, že „experimenty na úrovni podnikov neposkytujú dostatočne preukázateľné výsledky pre celkové posúdenie systémových zmien“ (s. 127). Plne oprávnený je záver, že účinnosť čiastkových zmien tu narážala na nekonzistentnosť systému riadenia ako celku, a najmä na dichotómiu kritérií efektívnosti pri použití produkcie pre dodávky na tuzemský trh, pre vývoz do socialistických krajín a pre vývoz do kapitalistických krajín (s. 116). Za

tým sa skrýva všeobecnejší, autorom zdôrazňovaný problém nedostatočnej funkčnej otvorenosti ekonomiky, a zvlášť absencia reálnej plánovitej funkcie kritérií efektívnosti.

Vo štvrtej kapitole *Formovanie systému riadenia v podmienkach socialistickej ekonomickej integrácie* sa vplyv socialistickej ekonomickej integrácie na jednotlivé ekonomiky oprávnene spája s jej meniacimi sa podmienkami, s cieľmi a so stratégiou všestrannej intenzifikácie, so zvyšovaním konečných efektov. Takýto prístup umožnil autorovi formulovať rad závažných záverov dotýkajúcich sa zapojenia ekonomiky do medzinárodnej **deľby práce**. Proti jednostrannému bilančnému prístupu vyrovnávajúcemu vnútorné potreby a zdroje a realizujúcemu prebytky pri výmene v rámci medzinárodnej deľby práce (zvyrazňujúcemu transformačnú funkciu zahraničného obchodu) stavia koncepciu vnútroštátnej deľby práce a jej rozšírenie na medzinárodnú úroveň zakladajúcu sa na optimalizácii štruktúry súhrnnej národnej spoločenskej práce. Rozumie ňou takú štruktúru, ktorá uspokojuje potreby danej ekonomiky pri optimálnom využití existujúcich vlastných, a zároveň vonkajších zdrojov (s. 140). Pre koncepciu hospodárskeho mechanizmu v uvedených súvislostiach je dôležitý aj záver o tom, že „ťažisko pôsobenia hospodárskeho mechanizmu nie je v určitých špecifických nástrojoch účelovo sústredených na formovanie a presadzovanie štruktúrnej politiky, ale predovšetkým v jednotnom pôsobení celého komplexu subsystémov a prvkov mechanizmu“ (s. 149) a o odvodenosti mechanizmu ekonomickej spolupráce od národných (vnútorných) hospodárskych mechanizmov, úrovne a racionality ich pôsobenia na zapájanie sa ekonomiky do socialistickej medzinárodnej deľby práce (s. 169–171). Rov-

nako významné sú závery o nevyhnutnosti rozvíjať medzinárodný trh socialistického integračného komplexu a prekonávať primát materiálovo-vecných kritérií v systéme a metódach plánovania (s. 154), s čím je nerozlučne spojená evolúcia socialistického monopolu vonkajších ekonomických vzťahov v smere „vytvárania predpokladov (i nevyhnutnosti) postupného zániku zahraničného monopolu v podmienkach integrácie“ (s. 163).

Ďalšie tri kapitoly sú venované hlbšej analýze zmien v jednotlivých blokoch riadiaceho systému hospodárskeho mechanizmu a faktorov, ktoré tieto zmeny vyvolávajú.

Smery kvalitatívnych zmien v plánovacom procese sa skúmajú v piatej kapitole *Vzájomná previazanosť vnútorných a vonkajších vzťahov v spoločenskom plánovaní*. Od základnej charakteristiky spoločenského plánovania a jeho obsahu tu autor dospieva k identifikácii črt plánovania v extenzívnom type rozvoja a k požiadavkám na plánovanie v intenzívnom type. Kvalitatívne zmeny v plánovaní z hľadiska previazanosti vnútorných a vonkajších vzťahov spája so zmenami funkcií centra a lokálnych článkov, s prechodom od direktívneho rozpisu adresných vecných úloh, k sústave nepriamych ekonomických regulátorov vedúcich k fungovaniu reálneho chozrasčotu s dlhodobosťou spoločenského plánovania na báze kvalitatívnych kritérií efektívnosti. „Plánovací proces aj v týchto časových horizontoch by prebiehal vo vzájomnej interakcii centra a lokálnych článkov pri všestrannom využívaní iterácií a dialógov a rozšírení horizontálnych vzťahov subjektov“ (s. 207).

Autor ich oprávnene chápe ako základ utvárania priestoru pre fungovanie hodnotových a peňažných nástrojov (cien, kurzov, finančných a úverových nástrojov), ktorých objektivita

je rozhodujúcim predpokladom pre prijímanie ekonomicky zdôvodnených plánových rozhodnutí. Riešeniu týchto otázok autor venoval šiestu kapitolu *Jednota vnútorných a vonkajších kritérií riadiaceho systému*. Zvlášť treba vyzdvihnúť jeho prístup k zblížovaniu vnútorných a zahraničných cien ako prostriedku objektivizácie vnútorných cien. Chápe ho ako dlhodobejšiu tendenciu, je proti absolutizácii objektivítvity cien a vzájomných vzťahov vnútorných a vonkajších cien a zdôrazňuje potrebu prihliadať v ňom na rôznorodé faktory. Ako proces objektivizácie cien podmieňuje ho adaptáciou celej ekonomiky na vonkajšie technické a ekonomické podmienky, štruktúrou, inováciou výroby, výrobkov a zahraničnej výmeny (s. 221—222).

V siedmej kapitole *Medzinárodné vzťahy ekonomických subjektov* E. Hlavatý prezentuje teoreticky i prakticky významný záver o nevyhnutnosti horizontálnych vzťahov na národnej a medzinárodnej úrovni a chápanie týchto vzťahov medzi výrobnými subjektmi ako nového optimalizačného faktora plánovania a riadenia aj na úrovni spoločenského centra.

Ôsma kapitola završuje autorovo skúmanie prognózou ďalšieho vývoja hospodárskeho mechanizmu v podmienkach socialistickej ekonomickej

integrácie, v ktorej sa zaujímavým spôsobom naznačujú cesty jeho pohybu v najbližších 20—25 rokoch. Ukotvuje ju o analýzu vecných a systémových faktorov a cieľov dlhodobého spoločensko-ekonomického rozvoja.

Také sú najvýznamnejšie tézy recenzovanej práce. Ako čiastkové pripomienky možno uviesť napr. potrebu precíznejšieho zjednotenia kategoriálneho aparátu (hospodársky mechanizmus a riadiaci mechanizmus, resp. systém), prospešné by bolo i podrobnejšie načrtnutie, resp. väčšia konkretizácia postupných krokov ku kvalitatívne novému hospodárskemu mechanizmu.

Uvedomujeme si, že práca má výrazne teoreticko-metodologický charakter, Ale ekonomická teória bude musieť splniť aj tu svoju nezastupiteľnú funkciu. Starostlivo zvažujúc klady a nedostatky práce dospievam k záveru, že patrí k tým prácam, ktoré hlboko nielen zdôvodňujú nevyhnutnosť zásadnej prestavby hospodárskeho mechanizmu, ale aj teoreticky fundujú jednotlivé charakteristiky predstavujúce jeho kvalitatívne nový typ a naznačujú aj smery prechodu k nemu. Zasluguje si preto pozornosť širokej ekonomickej obce, tak teoretickej sféry, ako aj hospodárskej praxe.

Jozef Sokira

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, Fučíkova 10, 811 02 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 15 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je 20 strojom písaných strán, hodnotiacich recenzií (podľa rozsahu knihy) 4–7 strán, informatívnych recenzií 1–2 strany, správ 3–5 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, číslujú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 019 – Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: Ing. REPČÍKOVÁ, Jindra, CSc. – Ing. MARKUŠ, Jozef, DrSc., Prognostický ústav SAV, Malinovského 56, 811 05 Bratislava – prof. Ing. VINCŮR, Pavol, CSc., Vysoká škola ekonomická, Palisády 24, 832 20 Bratislava – Dr. Ing. HALUŠKA, Ivan, DrSc., Federální cenový úřad, Vinohradská 49, 120 74 Praha 2 – Vinohrady – PhDr. Ing. MATHĚ, Svätoslav, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava – Ing. MLČOCH, Josef, Bořislavka 3, 160 00 Praha 6 – Ing. SCHMÖGNEROVÁ, Brigita, CSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava.

Z OBSAHU EKONOMICKÉHO ČASOPISU číslo 12/37/1989

BURY, František — BIERMANNOVÁ-AIRONIOVÁ, Ingrid: Sociálno-psychologické hladiská kolektívnych foriem organizácie práce

KOCIÁNOVÁ, Helena: Zvyšovanie pružnosti trhu pracovných síl v soudobém kapitalizmu

ZEMAN, Jan: Ekologické škody v soustavě plánovitého řízení

MAREK, Karel: Nové subjekty hospodářské spolupráce

LIPTÁK, Július: Priestorovo diferencovaný rozvoj výrobných síl v súčasnej etape vývoja ČSR

**Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV
POLITICKÁ EKONOMIE číslo 12/37/1989**

VOSTATEK, Jaroslav: Inflační ekonomika a (ne)rovnovážny podnikový mechanismus

ŠÍP, Emanuel: Nabídka zboží, monopol a materiální zájmy

LUKAS, Jiří: K některým aspektům přestavby hospodářského mechanismu [zkušenosti z realizace komplexního experimentu]

ZEMPLINEROVÁ, Alena: Míra a zdroje monopolizace čs. průmyslu

DÍVILA, Emil — PELEJ, Jiří: K výzkumu a řízení nevýrobní sféry

FÁREK, Jiří: Mezinárodní kapitálové vztahy rozvojových zemí

JEDLIČKA, Pavel — NĚMEC, Otakar: Zákon pohybu společnosti

FARSKÝ, Miroslav — PEŠEK, Pavel: Prognózy výroby a spotřeby energetických zdrojů

ŽEMLIČKA, Jiří: Vztahy zahraničního obchodu k národním důchodům

BRATZKE, Gunthard — HELÍSEK, Mojmír: K vývoji zahraniční zadluženosti rozvojových zemí

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 37, 1989, č. 11. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Egon Hlavatý, výkonná redaktorka Zora Komínková, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Nad'a Proksová. — Vytláčili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, š. p., Ružomberok. — Registračná značka F 7021. — Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS-ÜED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Üstredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Celoročné predplatné Kčs 96,—, jednotlivé čísla Kčs 8,—.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1989